

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ TEMEL İSLAM
BİLİMLERİ ANABİLİM DALI İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İSLAM HUKUKUNDA AKİTLERDE SATIŞ BEDELİ
(SEMENİYET)

MUHAMMET ALİ ÇAĞLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

DOÇ. DR. MURAT ŞİMŞEK

KONYA-2019

ÖZET

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	---	--

Alışverişlerde verilen bedellerden birinin ismi olan semen kavramının

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammet Ali ÇAĞLAR		
	Numarası	168106041011		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Murat ŞİMŞEK		
Tezin Adı	İslam Hukukunda Akitlerde Satış Bedeli (Semeniyet)			

inceleneyeceği bu çalışma bir giriş, üç bölüm ve bir sonuç kısmından oluşmaktadır.

İlk bölümde semenin akit içindeki yeri, şartları ve ilişkili olduğu kavramlar ele alınmıştır. İkinci bölümde akit çeşitlerinde semenin konumu ve şartlarındaki değişiklikler açıklanmaya çalışılmıştır. Bu minvalde klasik kaynaklarda bey' çeşidi olarak ifade edilen temel akit çeşitleri açıklandıktan sonra semen eksenli bir incelemeye tabi tutulmuştur. Son bölümde ise semenin verilme aşamasında tabi olduğu şartlar, paranın değerinde oluşan değişiklikler, teslimden önce semende tasarruf ve semende oluşacak zararlar gibi semene ait hükümler araştırmaya konu edilmiştir. Sonuç kısmında ise çalışmada tespit edilen özelliklerden önemli kısımlar topluca ele alınarak çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar kelimeler: İslam hukuku, semen, akit, para.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Muhammet Ali ÇAĞLAR		
	Student Number	168106041011		
	Department	Basic Islamic Sciences / Islamic Law		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☒	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☐	
	Supervisor	Doç. Dr. Murat ŞİMŞEK		
Title of the Thesis/Dissertation	Remuneration is contracts in İslamic Law			

This study, in which the concept of “semen”, which is the name of one of the purchases given, consists of an introduction, three chapters and a conclusion.

In the first chapter, the place of “semen” in the contracting, its terms and the concepts in which it is related are discussed. In the second chapter, it is tried to explain the changes in the position and terms of “semen” in the contract types. From this point of view, the main contract types, which are expressed as the type of shopping in the classical sources, the remuneration was subjected to an axial analysis. In the last chapter, remuneration provisions such as the payment stage conditions that the remuneration was subject to, the changes in the value of money, the savings in remuneration before delivery and the damages in remuneration were investigated. In the conclusion part, the important parts of the features determined in the study viewed in whole and the study was terminated.

Key words: Islamic law, remuneration(semen), contract, money.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTUSU
--	---	--

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Muhammet Ali ÇAĞLAR		
	Numarası	168108041011		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	İslam Hukukunda Akitlerde Satış Bedeli (Semeniyet)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

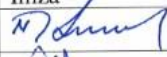

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Muhammet Ali ÇAĞLAR

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTUSU
--	---	--

Tez Savunma Sınavı Tutanak Formu

I. Öğrenci Bilgileri					
Adı	Muhammet Ali	Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri		
Soyadı	ÇAĞLAR	Bilim Dalı	İslam Hukuku		
Numarası	168106041011	Sınav Durumu	I. Savunma Sınavı ☒	II. Savunma Sınavı ☐	
Danışmanı	Doç.Dr. Murat ŞİMŞEK	Programı	Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐	
II. Sınav Bilgileri					
Tarih	30.05.2019	Saat	10:00	Süre	45.00 dk.
III. Değerlendirme ve Sonuç					
☒	Savunulan Tezin Kabul Edilmesine				
☐	Savunulan Tezin Düzeltilmesine				
☐	Savunulan Tezin Reddedilmesine (*)				
Salt Çoğunluk ☐	Oy Çokluğu ☐	Oy Birliği ☒	İle karar verilmiştir.		
NEÜ Lisansüstü Eğitim Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavı gerçekleştirilmiş ve adayın durumu tutanakla tespit edilmiştir.					
IV. Tez İzleme Komitesi Üyeleri					
Sıra No	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza		
1	Doç. Dr.	Murat ŞİMŞEK			
2	Doç. Dr.	İsmail BİLGİLİ			
3	Doç. Dr.	Hasan ÖZER			
4	Üye				
5	Üye				
Not: Bu belge, Tez Savunma Sınavı'ndan sonra üç gün içerisinde, Tez inceleme ve Değerlendirme Formu (Rapor) ile birlikte Sosyal Bilimler Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir. (*)Tezi Reddedilen öğrenci, Reddedilen tezin bir nüshasını gerekçeli kararla birlikte Enstitüye teslim etmesi gerekmektedir.					

İÇİNDEKİLER

ÖZET	İ
ÖNSÖZ	VIII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	2
3. KONUYLA İLGİLİ BAZI ARAŞTIRMALAR.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM	5
SATIM AKDİ VE SEMENİN SATIM AKDİNDEKİ KONUMU	5
1. AKİT VE BEY‘ KAVRAMI.....	5
1.1. Bey‘ Akdinin Unsurları.....	6
1.1.1 İn’ikâd Şartları	7
1.1.2. Sıhhat Şartları	9
1.1.3. Nefâz Şartları	12
1.1.4. Lüzum Şartları	13
1.2. Akitte Bedeller	13
1.2.1. Mebî‘	13
1.2.2. Semen.....	16
1.2.2.1. Semenın sözlük ve ıstılah anlamı.....	17
1.2.2.2. Semen ile ilişki bazı kavramlar.....	20
1.2.2.3. Semen olabilecek bedeller	22
1.2.2.4. Semenın Şartları.....	38
İKİNCİ BÖLÜM	49
SATIM AKİTLERİNİN SEMEN EKSENLİ TASNİFİ	49
1. AYN-DEYN AYRIMI BAĞLAMINDA SEMEN.....	49
1.1. Aynın Deyn Karşılığı Satımı (Mutlak Satım Akdi)	50
1.2. Deynin Ayn Karşılığı Satımı (Selem ve İstısnâ‘ Akdi- Alivre).....	55

1.2.1. Selem Akdi	55
1.2.2. İstisnâ‘ Akdi.....	62
1.3. Aynın Ayn Karşılığı Satımı (Trampa-Mukâyaza)	65
1.4. Deynin Deyn Karşılığı (Peşinen) Satımı (Sarf)	68
2. SEMENİN SINIRLANMASI ESASINA DAYANAN AKİTLER	76
2.1. Emanet Akitleri	77
2.1.1. Tevliye ve İşrak	77
2.1.2. Vazî‘a	78
2.1.3. Murâbaha	78
2.2. Bey‘u‘l-İstirsâl	83
2.3. Müzâyede	84
3. SEMENİN ÖZELLİKLERİNDE DEĞİŞİME SEBEP OLAN UNSURLAR	86
3.1. Ribâ	86
3.2. Bey‘u‘d-Deyn bi‘d-Deyn	89
3.3. Yasakların Semene Etkisi	92
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	95
SATIM AKİTLERİNDE SEMENE DAİR HÜKÜMLER.....	95
1. SEMENİN TESLİMİ İLE İLGİLİ HÜKÜMLER	95
2. SEMENDE TASARRUF	103
3. BEDELLERDE OLUŞAN ZARAR VE SEMENE ETKİSİ	107
4. SEMENİN PİYASADAN ÇEKİLMESİ	110
5. SEMENDE DEĞER ARTIŞI VE AZALIŞI	111
6. MUHAYYERLİKLERİN SEMENE ETKİSİ	120
6.1. Aldanma/Aldatılma Muhayyerliği	121
6.2. Ayıp Muhayyerliği	124
6.4. Nakit Muhayyerliği	127
6.5. Vasıf Muhayyerliği	128
6.6. Tekeşşüf-i Hal Muhayyerliği	128
7. SEMENİN SINIRLANDIRILMASI (TES‘İR-NARH)	129
SONUÇ	133

KAYNAKÇA.....135

ÖNSÖZ

Ticari faaliyetler günümüzde daha önce hiç olmadığı kadar yoğun ve hızlı bir hal almış durumdadır. Bu sebeple içerisinde pek çok problemi barındıracak bir yapıyı da taşımaktadır. Bu problemlerin çözümü için İslam hukukunun temel muamelat hükümlerini göz önüne almak elzemdir. Bu çalışma da akitlerdeki temel unsurlardan biri olan semen ve buna dair hükümleri bir bütün olarak ele alma gayesi ile hazırlanmıştır.

Ülkemizde akitte verilen bedellerden mebî‘ hakkında bazı çalışmalar yapılmış olmakla birlikte diğer bedel olan semene dair müstakil bir çalışma yapıldığı bilinmemektedir. Semeninin içerisinde yer alması muhtemel bazı konularda tezler ve makaleler yazılmış olmakla birlikte teknik olarak *ahkâmu’s-semen* şeklinde ifade edebileceğimiz bir çalışma yapılmamıştır. Bu eksiklik sebebiyle araştırmamızda semeninin özellikleri ve şartlarına dair genel bir çerçeve sunmaya gayret edeceğiz.

Çalışmanın birinci bölümü ele alınırken ilk olarak semeninin muamelat alanında hangi konumda durduğu ve hangi kavramlarla ilişkili olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca semen denildiğinde içine hangi tür ve cinsten malların gireceği de belirlenmiştir. Semeninin konumunu tespit edebilmek adına akitlerde ve özellikle satım akdinde bulunması gereken şartlar zikredilmiştir.

İkinci bölümde klasikte sıkça ifade edilen dörtlü akit anlayışı (mutlak satım, sarf, selem, mukâyaza) aynen ele alınmıştır. Bu akitler genel hatları ile açıklandıktan sonra semen olacak bedelin tespiti ve taşınması gereken özellikler üzerinde durulmuştur. Yine bu bölümde semenle ilişkileri bulunması sebebiyle emanet akitleri, müzayede usulü satış gibi diğer bey‘ çeşitleri de ele alınmıştır. Son olarak semenin taşıdığı ana özelliklerde değişime sebep olan faiz ve bey‘u’ d-deyn bi’ d-deyn yasakları mevzu bahis edilmiş ve ortaya çıkan değişimlere değinilmiştir.

Üçüncü bölüm kendi içinde bağlantılı olmamakla birlikte semeninin tesliminden önce veya sonra ortaya çıkacak durumlarda semeninin taşıyacağı hükümleri ortaya koyan bazı konulara değinilmiştir. Bunların ilki teslimin peşin veya vadeli olması durumunda semeninin durumu ile ilgilidir. Daha sonra semende kabzdan önce tasarrufta bulunma imkânı ele alınmıştır. Semende oluşacak hasarın sonuçları da bir başka

başlığı oluşturmaktadır. Semeninde değerinde oluşan farklılıklar da çalışmamızda ele aldığımız bir konudur. Bu konu incelenirken klasik görüşler verilmekle birlikte günümüzdeki problemlerden de bahsedilmiştir. Bu minvalde enflasyon konusuna önemine binaen biraz daha ayrıntılı yaklaşılmıştır. Akitlerde taraflara verilen muhayyerlik hakları semen açısından bir tahlile tabi tutulmuştur. Son olarak semenin sınırlandırılmasının hukuki sonuçları ve fikhî zemini hakkında bazı açıklamalarda bulunularak çalışma sonlandırılmıştır

Bu çalışmayı hazırlama noktasında teşvik ve yardımlarını benden esirgemeyen kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Murat şİMşEK'e hususi bir teşekkürü borç bilirim. Ayrıca tezin okunmasında katkılarda bulunan değerli dostlarıma da bu vesile ile şükranlarımı sunarım. Tez jürisinde bulunarak değerli katkılarını esirgemeyen Doç. Dr. İsmail BİLGİLİ ve Doç. Dr. Hasan ÖZER hocalarıma da ayrı ayrı teşekkürü ederim. Son olarak tez hazırlama süresince bana sürekli destek olan eşime ve anne-babama sevgilerimi ve hürmetlerimi sunarım.

Çalışmayı tamamlamayı nasip eden Rabbime sonsuz şükürler olsun. Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Muhammet Ali AğLAR

Konya-2019

KISALTMALAR

a.s. : aleyhi's-selam

b. : bin/ibni

bk. : bakınız

c. : cilt

çev. : çeviren

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

ed. : editör

İSAM : İslami Araştırmalar Merkezi

md. : madde

MMFİ: Mecelletü Mecma'ı'l-Fıkhı'l-İslâmî

Mv. F.: el-Mevsûatü'l-Fıkhîyye

nşr. : neşreden

s. : sayfa

ss. : sayfa sayısı

sy. : sayı

TDV : Diyanet İşleri Başkanlığı Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : tahkik

t.y. : tarih yok

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

y.y. : yayın yeri/yayınevi yok

yay. : yayıncılık/yayınları/yayınevi

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ

İnsanlar yaratılış itibariyle birbirine muhtaçtır. Bu muhtaçlık sebebiyle aralarında zorunlu bir ilişki ağı oluşmaktadır. Oluşan bu ilişki ağlarının başında ise ticari ilişkiler gelmektedir. Ticari ilişkilerin insan hayatının büyük kısmında zorunlu olarak yer edinmiş olması bu ilişkilere dair düzenlemelerin ve problemlerin de sayısının çok olmasına sebep olmuştur. Ticari ilişkiler, insan hayatında bulunduğu yere mutabık olarak İslam Hukukunda da yer edinmiştir. Zira İslam Hukuku meşhur taksimle ibadât-muâmelât-ukûbât olarak üç kısma ayrıldığı için en azından üçte biri ticari ilişkilerden oluşmaktadır. Bu sebeplerle İslam Hukukunun muâmelât kısmı araştırmalara konu olma açısından göz ardı edilemeyecek bir noktada durmaktadır. Ayrıca günümüzde ticari hayatın canlılığının geçmişe kıyasla kat kat artmış olması ve problemlerin de aynı orantıda çoğalması bu alanda çalışma yapmayı gerekli kılan sebeplerdendir.

Yukarıdaki zorunluluklar doğrultusunda İslam Hukukunun muâmelât kısmı içerisinde yer alan akitler bu araştırmaya konu edilmiştir. Geniş bir bölümü kapsayan akitler konusu içinden akitlerde satın alınan mal (mebî') karşılığında verilen bedel ve bu bedelin fıkıh dilindeki karşılığı olan semen kavramı üzerinde incelemede bulunma gayretinde olunacaktır. Semen kavramı akit çeşitlerinin pek çoğunda yer alan bir kavram olmakla birlikte niteliği her zaman aynı olmamaktadır. Satın alınan şeyin karşılığında verilen bedel bazen para, bazen mal, bazen menfaat bazen de bir borcu bedel gösterme şeklinde olabilmektedir. Günümüze kadar akitlerde semenin niteliği yukarıda bazıları zikredilen birkaç türden oluşturmakta iken günümüzde alışveriş çeşitliliğinin artmış olması ve daha karmaşık hale gelmesi semende nitelik tespiti açısından bazı problemleri doğurmuştur. Bu problemlerin başında alışverişte alınan şey ile alınan şey karşılığında verilen bedelin aynı cinsten olması durumunda hangisinin semen olarak kabul edileceği, semen olarak düşünülen paranın kâğıt para, sanal para gibi bazı para çeşitlerinin hükmü ve semen olarak verilen bedelin faiz ile ilişkisi gibi problemler gelmektedir. Problemlerin sayısını artırmak mümkün olmakla birlikte sadece bu misaller bile konunun barındırdığı problemleri göstermeye yetecektir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İslam Hukukunda akitler her zaman yaygın olarak gerçekleşen şekli olan belli bir malı alıp karşılığında belli bir parayı bedel olarak verme suretinde gerçekleşmemektedir. En çok kullanılan alışveriş tipi bu olmakla birlikte döviz işlemleri, iki malı başa baş değişme usulü, bir menfaat karşılığı mal verme şeklindeki alışverişler ile günümüzde banka aracılığı ile gerçekleşen alışverişler, alışveriş yöntemlerinde çeşitliliğe sebep olmaktadır. Bu çeşitliliğin sonucu olarak semen kavramının içerisinde nelerin yer alacağı kesin olarak tespit edilememektedir. Bu çalışmanın amaçlarından biri akitlerde bulunan semeniyet vasfının sınırlarını tespit edebilmek olacaktır.

Çalışmanın diğer bir amacı ise ticari ilişkiler içerisinde günümüzde çok fazla yer edinmiş olan ribânın ve deynin deyn karşılığı satımı yasağının semen ile ilişkisi neticesi ortaya çıkan problemleri tespit edebilmek ve problemlere dair toplu bir resim sunabilmek olacaktır. Bu noktada ifade etmek gerekir ki, problemlerin çokluğu sebebiyle konuların yüzeysel kalmaması için çalışmada belirlenen amaçlar gerçekleştirilmeye çalışılırken Hanefi mezhebi ağırlıklı bir yaklaşım sergileme yoluyla belli oranda sınırlama yapılmış olacaktır. Hanefî mezhebine ağırlık verilmesinin bir diğer sebebi ise aşağıda değinileceği üzere Hanefilerin semeni ayrıntılı ele alarak mebî' den ayırma noktasında bir sistem geliştirmiş olmalarıdır.

Konunun önemini belirtmek adına şu hususlar ifade edilebilir:

Ticari ilişkilerin sağlıklı gerçekleşebilmesi için genel olarak iki bedel her zaman bulunması gerekmektedir. Bunlar fikhî tabirle mebî' ve semenden ibarettir ve bu vasıflar önemine binaen pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bu iki vasıf arasından da çalışmaların daha çok mebî' üzerine yapıldığını görmek mümkündür. Bunun sebebi olarak en basitiyle geçmişten beri bedelin daha sade malın ise daha çeşitli bir yapıda olmuş olması gösterilebilir. Ayrıca mebî' i elde etmek alışverişteki esas maksat olması sebebiyle mebî' bu açıdan semenden bir adım önde yer almaktadır. Fakat artık günümüzde semen olarak ödenen bedeller, ödeme şekilleri, ödeme yer ve zamanı gibi meseleler de bazı problemleri içerdiği için daha fazla incelenmeye muhtaçtır. Yakın dönemde semen ve semen çeşitleri üzerinde özellikle de para konusunda pek çok çalışma yapılmış olması yukarıdaki değişime işaret etmektedir. Semen olarak verilen

mallardan paranın farklı türlerinin ortaya çıkması, mislî ve kıyemî malların çeşitliliğinin artması, birkaç alışveriş çeşidinin birbirine karışmış olarak aynı anda yapılmaya çalışılması gibi pek çok etken bu alanda araştırma yapmanın önemini ortaya koymaktadır.

3. KONUYLA İLGİLİ BAZI ARAŞTIRMALAR

Klasik fıkıh kaynaklarında İslam Hukukunun ticari ilişkilere dair konularına bakıldığında mebî‘ üzerinde doğrudan veya dolaylı bazı çalışmalar yapılmış olsa da mebî‘e karşılık verilen satış bedeli için bunu söylemek mümkün değildir. Mebî‘in karşılığı anlamındaki semen kavramı muamelat alanında hemen her yerde karşımıza çıkmakla birlikte müstakil olarak ele alınmadığı görülmektedir. Fıkıhın tüm konularını ele alarak geleneksel hale gelmiş sistematik üzere yazılan bütün klasik kaynaklar semen konusuna değinmiştir demek yanlış olmayacaktır. Fakat tek bir başlık altında incelenmeyerek muâmelât konuları içerisinde yeri geldiğince değinilmiştir. Klasikte semen konusunun para olaylarını ele alan müstakil tek çalışma tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Âbidîn’in *Tenbîhü’r-Rukûd* isimli risalesidir.¹ Bu eserden konusu geldiğinde istifade edilmiştir. Bu eser haricinde pek çok klasik kaynaktan yararlanılmıştır. Kaynak olarak kullanılırken meseleler içerisinde semene dair kısımlar incelenerek bir bütünlük elde edilmeye çalışılmıştır.

Günümüzde ise doğrudan bu konu ile ilgili yapılmış bir Türkçe çalışmaya rastlanılmamıştır. Bununla birlikte mebî‘in karşılığı anlamında kullandığımız semen kavramının içinde yer alan ve semen çeşitlerinden biri olan para üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Abdullah Durmuş’un *Fikhî açıdan günümüz para mübadelesi işlemleri*, Ali Keleş’in *İslam’da para kavramı (Tarihi, tanımı ve fonksiyonları)*, isimli doktora tezleri² ile faiz, altın, selem gibi semenle alakalı pek çok makale³ bunlardan bazılarıdır.

¹ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşki İbn Âbidîn, *Mecmuâtu Resâil-i İbn Âbidîn*, Dâru İhyai’t-Türasî'l-Arabî, y.y. t.y.,

² Abdullah Durmuş, *Fikhî açıdan günümüz para mübadelesi işlemleri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008; Ali Keleş, *İslam’a göre para kavramı*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1998.

³ Bk. Beşir Gözübenli “İslam Borçlar Hukukuna Göre Vadeli Satışlar ve Selem”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. XIII, Erzurum 1998, ss. 5-20; İbrahim Paçacı, “Altın-para-faiz ilişkileri ve altının vadeli satışı” *Fikhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri*, Konya 2012, ss. 411-435; Mehmet Erkal, “Madeni para, banknot ve kâğıt para mübadelelerinde faiz”, *Para, faiz, İslam*, İstanbul 2015, ss.219-241.

Türkçe kaynaklar dışında doğrudan semenle ilgili yazılmış Arapça bir yüksek lisans tezi ile bir makale olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan Semîr Abdünnûr Câbullah tarafından hazırlanan *Davâbitü's-Semen ve Tatbîkâtuhû fi 'Akdi'l-Bey'*,⁴ isimli eser ile Hasan Muhammed Hasan Şehade'nin yazdığı *Ahkâmu's-Semen fi'l-Fıkhî'l-İslâmî (Dirâse Fıkhîyye Mukarene)*⁵ isimli yüksek lisans tezi inceleyeceğimiz konuyla yakından alakalıdır. Fakat bu çalışmalara bakıldığında konuların içeriğinde fazla ayrıntıya girilmediği gözlemlenmektedir. Daha çok konuyla alakalı genel görüşler ile ayet ve hadislerin verildiği göze çarpmaktadır. Ayrıca mezkur tezde semenle alakalı olan selem ve istisnâ' akitleri neredeyse hiç ele alınmamıştır. Bununla birlikte günümüzde semen etrafında oluşan güncel problemlerin de göz ardı edildiği görülmektedir. Bu sebeple bu çalışmaları semen ile ilgili genel bir şablonun sunulduğu çalışmalar olarak görmek yanlış olmayacaktır.

Konuyla yakından ilgili diğer Arapça çalışma ise alışveriş sonunda semen verilirken mebî'i hapsedmenin hükmünü Ürdün Medeni Kanunu ile İslam Hukuku arasında kıyaslama ile alakalıdır.⁶ Bu makale ise bizim çalışmamız içinde semen-mebî' ilişki açısından inceleyeceğimiz bölümün bir kısmına tesadüf etmektedir. Sadece bu açıdan semenin ele alınması sebebiyle muhtasar bir makale olduğunu söylemek yeterli olacaktır.

⁴ Semîr Abdünnûr Câbullah, *Davâbitü's-Semen ve Tatbîkâtuhû fi Akdi'l-Bey'*, Dâru Künûzi İşbiliyâ, Riyad 2005.

⁵ Hasan Muhammed Hasan Şehade, *Ahkâmu's-Semen fi'l-Fıkhî'l-İslâmî (Dirâse Fıkhîyye Mukarene)*, Câmîatü'n-Necâhi'l-Vatanî, Nablus (Filistin) 2006.

⁶ İsmail Şindî, "Ahkâmu Habsi'l-Mebî'i li-İstifâi's-Semen beyne'l-Fıkhî'l-İslâmî ve'l-Kânûni'l-Medeniyyi'l-Ürdünî" el-Halîl (Filistin) 2007.

BİRİNCİ BÖLÜM

SATIM AKDİ VE SEMENİN SATIM AKDİNDEKİ KONUMU

1. AKİT VE BEY' KAVRAMI

İslam Hukukunda mülk edinme yolları arasında önemli bir yeri olan akitler ve akitlerin içerisinde en yaygın kullanıma sahip olan satım (bey') akdi insanların ihtiyaçlarını karşılama için uzun zamandan beri kullanageldikleri bir mülkiyet nakil aracıdır. Pek çok kaynakta tarifi bulunan akit kavramı *Mecelle*'de teknik bir ifade ile “*Tarafeynin bir hususu iltizam ve taahhüt etmeleridir ki, îcâb ve kabulün irtibatından ibarettir.*”⁷ şeklinde tarif edilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere taraflardan birinin îcabına karşılık diğerinin kabul etmesi sonucu iki taraftan gelen bu irade beyanları etkisiyle üzerinde anlaşılan durumu ifade eden kelimeye “akid” denmiştir. Hanefilere ait olan bu tanım onların akitle karşılıklı iradeyi kastettiğini ortaya koymaktadır. Hanefiler dışındaki diğer üç mezhebe göre akdin tek taraflı veya iki taraftan olması fark etmeksizin kişinin gerçekleştirdiği tüm tasarruf ve borçlanmalar akit olarak kabul edilir.⁸

Akit çeşitleri arasında en çok kullanılan tür olan satım akdi veya fıkıh dili ile bey' akdi araştırmamızın temelini oluşturan semen kavramını içermektedir. Bu sebeple semen kavramını incelemeyi önce bey' akdinin açıklanması gerekmektedir. Hanefî mezhebinde bey' en geniş haliyle “malın mal ile değişimi”⁹ olarak tarif edilirken değişim söz konusu olan malın mütekavvim olması¹⁰ ve rağbet edilen mal olması¹¹ gibi özellikler de zikredilmek suretiyle bey' akdi tarif edilmiştir. İbnü'l-Hümâm ise *Mecelle*'deki tariften farklı olarak karşılıklı rızanın da bulunması gerektiğini zikretmiştir.¹² Fakat diğer kaynaklarda karşılıklı rızanın olması gerektiği açıkça zikredilmemiştir. Bunun temelinde bazı fakihlere göre akdin rıza olmadan da

⁷ Komisyon, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, Matbaa-i Osmâniye, İstanbul 1883, md.103; Hayrettin Karaman “Akid” *DİA*, İstanbul 1989, II/251.

⁸ Vehbe Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhû*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1996, V/3310; Mustafa Kisbet, *İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi*, Ana Basın Yay., İstanbul 2015, s.29.

⁹ *Mecelle*, md.105.

¹⁰ Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed Serahsî, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1989, XII/108,109.

¹¹ Alâuddîn Ebi Bekr b. Mesud Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertîbü's-Şerâi'*, Dâru Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, VI/528.

¹² Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr ala'l-Hidâye*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, VI/229.

kurulabileceği ancak sonradan bunu devam ettirme veya cayma hakkını kullanma imkânının bulunuyor olması yer almaktadır.¹³ Diğer mezheplerin de bey‘ tanımında Hanefilerin yaklaşımına benzer bir yaklaşım bulunmakla birlikte özellikle temlik lafzı çoğu tarifte ayrıca zikredilerek önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.¹⁴ Günümüzde bazı çalışmalarda “Bir bedelin verilmesi karşılığında bir bedelin alınmasıdır.” şeklinde tarifler de yapılmıştır.¹⁵

1.1. Bey‘ Akdinin Unsurları

Bey‘ akdi pek çok akitte olduğu gibi başta in’ikâd, sıhhat, nefaz ve lüzum şartları olmak üzere bazı şartları içermektedir. Bu şartlar farklı isimlerle anılmakla birlikte mezhepler açısından temel bir farklılığı oluşturmaktadır. Hanefiler dışındaki çoğunluğa göre akdin hangi şartı eksik olursa olsun akit batıl hale gelmektedir. Hanefilere göre ise bazı şartların eksikliği butlan sebebi olmakla birlikte başta sıhhat şartları olmak üzere bazı şartlarda oluşan olumsuzluklar sebebiyle akit fasit olmaktadır. Bu esasında mezheplerin fasit-batıl ayırımına sahip olup olmamasıyla ilgili temel bir farklılıktır. Buna göre Hanefî mezhebi dışındakiler için akdin şartlarındaki bir eksiklik sebebiyle akdi onarma imkânı çoğunlukla bulunmazken Hanefiler bazı durumlarda telafi edebilme kapısı açmıştır.¹⁶

Akdin unsurlarına dair Hanefilerle diğer mezhepler arasında bir ayrılık noktası da hangi unsurların akdin rüknü olacağı konusudur. Çoğunluğa göre akdin rüknü taraflar, icap - kabul ve akdin konusu olmak üzere üç rükünden oluşur. Hanefilere göre ise akdin rüknü sadece icap ve kabulden oluşmakta diğer unsurlar icap ve kabulün zorunlu bir şartı ve gerekliliği konumunda kalmaktadır. Bu ayrımı yapmakla birlikte Hanefilerde taraflar ve akdin konusunun bazı şartları haiz olması gerektiğini düşünmüşlerdir.¹⁷

¹³ Hamdi Döndüren, *İslam Hukukuna Göre Alım Satımlarda Kâr Hadleri*, İnce Matbaacılık, Balıkesir 1984. s.19.

¹⁴ Ali Bardakoğlu, “Bey’”, *DİA*, VI/14.

¹⁵ *Mv. F.*, “Bey’”, Tab’atu Zâti’s-Selâsîl, Kuveyt 1987, IX/5.

¹⁶ *Mecelle*, md. 106-109; Bülent Kösemehmet, *İslam Hukukuna Göre Akitlerde Cehalet(Bilinmezlik) ve Akde Etkisi*(Yüksek Lisans Tezi), Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2012, s.12.

¹⁷ Kisbet, *Malın Kabz ve Teslimi*, s.30.

Akdin şartlarına geçmeden önce son olarak akdin konusunun (mahal) mezhepler açısından kapsamını zikretmek gerekmektedir. Zira çoğunluğa göre mebî‘ ve semen akdin mahalli olarak bey‘ akdinin rûknü durumundayken Hanefîlere göre sadece mebî‘ akdin mahallidir.¹⁸ Bu düşüncenin temelinde ise akitte asıl olan mebî‘i elde etmek olduğu semenin ise buna ulaştıran bir sebepten başka bir şey olmadığı anlayışı yatmaktadır. Semen Hanefîler açısından bu görüşe binaen ma’kûdun aleyh değil ma’kûdun bih olarak isimlendirilmiştir.¹⁹ Bu ayırımın pratikteki karşılığı için bir örnek verecek olursak belli bir mal veya para karşılığında domuz eti almak akdi batıl hale getirirken domuz eti karşılığında koyun eti almak Hanefîlere göre akdi fasit hale getirir. Çünkü semen olarak verilen domuz eti rûkûn değil sıhhat şartı olduğu için semen olarak başka bir şeyin verilmesi ile sahîh hale dönüştürülebilir.²⁰ Akdin genel şartları başta olmak üzere bundan sonraki bölümlerdeki teknik bilgilerde bu temel ayırımı geliştirerek semen konusuna daha ayrıntılı yaklaşması sebebiyle Hanefî mezhebinin benimsediği usûl takip edilecektir.

1.1.1 İn’ikâd Şartları

Mecelle’de “*İcab ve kabulün mütaallakında, eseri zâhir olacak vechile yekdiğerine ber-vech-i meşrû tallukudur.*”²¹ şeklinde verilen in’ikâd kavramı “akid yapan tarafların irade beyanlarının birbirleriyle hukukî sonuç doğuracak biçimde irtibatı” olarak tarif edilmiştir.²² Bir akdin hukukî bir varlık kazanması için gerekli olan şartlar in’ikâd şartları olarak ifade edilmiştir. Bu şartların herhangi birinin yokluğu akdin batıl olup hükümsüz olmasına sebep olurken bu durumu telafî imkânı da bulunmamaktadır. Yukarıda değinildiği üzere Hanefî mezhebine göre akdin in’ikâdı için icab ve kabulden oluşan irade beyanının bulunması yeterli kabul edilmiştir.²³

¹⁸ Serahsî, *Mebûsât*, XIII/169; *Mecelle*, md. 150.

¹⁹ Beşir Gözübenli, “Semen”, *DİA*, XXXVI/466; Necmeddin Güney, *Satım Akdi Özelinde İslam Borçlar Hukukunda Garar* (Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013, s.188.

²⁰ *Mecelle*, md.211, 212; Güney, *Garar*, s.234.

²¹ *Mecelle*, md.104.

²² Yunus Apaydın, “İn’ikâd”, *DİA*, XXII/314.

²³ *Mecelle*, md. 149, 361; Muhammed Takî el-Usmânî, *Fıkhu’l-Buyû‘ ‘alâ Mezâhibi’l-Erba‘a*, Mektebete Ma‘ârifü’l-Kur‘ân, Karaçi 2015, I/28.

Îcab ve Kabul

Tarafların akde geçerlilik kazandırma yönündeki irade beyanlarını ifade etmek üzere îcab ve kabul kavramları kullanılmaktadır. Hanefî mezhebine göre alışveriş için ilk ortaya koyulan irade beyanı îcab, bu ilk irade beyanına karşılık olarak ortaya koyulan cevaba ise kabul denilmektedir. Teklifin veya cevabın satıcı yahut müşteriden hangisine ait olduğu Hanefîler için önemli değildir. Diğer mezheplere göre ise bâyi‘in irade beyanı îcab yerine geçerken müşterinin irade beyanı kabul olmaktadır.²⁴ İrade beyanı “aldım” veya “sattım” gibi inşâî lafızlardan oluşmalıdır. Aksi halde icap veya kabul görevi görmemektedir. Hanefîler îcab ve kabulde iki özelliğin bulunması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bunlar karşılıklı ortaya koyulan beyanların birbirine uygun sözler olması ve îcab ve kabulün aynı mecliste gerçekleşmiş olmasıdır. Bu iki şart icap ve kabulün içeriğinde yer alan akdin in’ikâd şartlarındandır. Ayrıca teâtî yoluyla yapılan alışverişlerde Şâfiîler hariç diğer mezheplere göre îcab ve kabul zımnen gerçekleştiği düşüncesiyle geçerli kabul edilmiştir.²⁵

Îcab ve kabulün zorunlu bir gerekliliği olan, irade beyanı denildiğinde kendiliğinden varlığı ortaya çıkan iki şart vardır. Bunlardan birincisi îcab ve kabulde bulunan taraflar iken diğeri tarafların üzerinde irade açıklamasında buldukları konudur. Îcab ve kabulün içinde bulunan akdin taraflarının bazı şartları taşıması ön görülmüştür. Akdin tarafları ehliyet yönünden akit yapmaya mani bir durumu taşımamalıdır. Çoğunluğa göre gayr-ı mümeyyiz çocukların ve me’zun olmayan mümeyyizlerin alışverişinde olduğu gibi şahıs olarak tam eda ehliyeti haricindeki hallerde akit geçersizdir. Velinin icazetine mevkuf bir durum varsa bu şartla akit mevkuf kabul edilir. Velinin tasarrufuna göre ya batıl ya da geçerli hale döner. Hanefîlere göre ise temyiz sahibi olmak akit ehliyeti için yeterlidir. Velinin tasarrufuyla geçerli olacaklar için veliye rücu’ edilir. Fakat kuruluş şartının yerine gelmesi noktasından mümeyyiz çocuk akde taraf kabul edilir. Ayrıca akitte bir kişinin hem bâyi‘ hem müşteri olması da akdin kuruluş şartlarına uygun değildir. İki tarafın

²⁴ Ebu'l-Fazl Bedreddin Muhammed b. Ebî Bekr el-Esedî İbn Kâdî Şühbe, *Bidâyetü'l-Muhtâc fi Şerhi'l-Minhâc*(thk. Enver b. Ebi Bekr eş-Şeyhî ed-Dağîstânî), Cidde 2011, II/8; Mansur b. İdris Buhûti el-Hanbeli, *Keşşâfü'l-Kınâ‘ ‘alâ Metni'l-İkna‘*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1983, III/146.

²⁵ Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Çağrı Yay. (5.baskı), İstanbul 2012, II/4.

farklı kimselerce temsil edilmesi in'ikâd şartlarındandır. Zaten iki tarafın aynı kişiden ibaret olması şeklinde bir akit yapmanın haksız kazanç ve hile yoluyla başkasının malını zimmete geçirme gibi amaçlar olmadığı takdirde şahsa bir faydası bulunmamaktadır.²⁶ Konunun bir kişinin hem asıl hem vekil olması gibi bazı tartışmalı noktaları bulunmakla birlikte çalışmamızı doğrudan ilgilendirmediği için bu genel bilgilerle yetineceğiz.

Îcab ve kabulün ortaya çıkması için üzerinde iradenin beyan edildiği bir şeyin bulunması da Hanefîler açısından ayrı bir rükün değil îcab ve kabulün içinde bulunan bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Mebî', mahallü'l-bey' veya ma'kûdun aleyh gibi isimlerle zikredilen akdin konusu semenin karşılığı konumunda bir bedel olduğu için aşağıda bedellerden bahsedilirken ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.1.2. Sıhhat Şartları

Hanefîlere göre akdin fesadına sebep olan şartları ifade eden sıhhat şartları akdin türüne göre farklı şartlardan oluşabilmektedir. Selemde ve sarfta semenin peşin verilmesi akdin sıhhati için gerekli olması akitlerin kendine has bazı şartlar içerdiğini göstermektedir. Bununla birlikte bey'de genel sıhhat şartları bulunmakta ve bu şartlar bütün türler için fesat unsuru olmaktadır. Ribâ, fasit şart, garar, zarar, cehalet, gabn, ikrah ve hezl bulunduğu takdirde bütün akitler için bir fesat sebebi olmaktadır.²⁷ Fesat sebeplerinden ikrah ve hezl daha çok bir irade kusurunu ifade etmekte olduğu için doğrudan bedelleri etkileyen bir unsur değildir. Bunun haricindeki diğer sebepler mebî' veya semen sebebiyle oluşması fark etmeksizin daha çok bedeller üzerinden akdi ifsat etmektedir. Gerek geçmişte gerekse günümüzde akitlerin sahih olması için en çok üzerinde durulan nokta ribâyâ düşmemek olmuştur. Günümüz iktisadî faaliyetlerinin en büyük problemi olarak önemini koruyan bu fesat unsuruna ikinci bölümde ayrı bir başlıkta değinilecektir.

Fasit şart, taraflardan birinin lehine menfaat sağlayan, şer'an yasaklanmış bir durumu içeren ve diğer sıhhat manilerini içinde barındıran şartlardan oluşmaktadır.

²⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr*(thk.Adil Ahmed Abdulmevcûd- Ali Muhammed Muavviz), Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad t.y., VII/14,15; Ramazan Çekiç, *Hanefî Fıkhdında Fesat ve Butlan (Satım Akdi Açısından)* (Yüksek Lisans Tezi), İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2017, s. 15-17.

²⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/15,16.

Bununla birlikte akitle ilgisi olmayan ve taraflar haricindeki şahıslara fayda sağlayıcı şartlar fasit değil batıl şartlar olup akde zarar vermeksizin kendileri batıl olurlar. Bu özellikler dışında şer'an yasaklanmamış, akdin ruhuna uygun veya akitle alakalı olup taraflara da fazladan menfaat sağlamayan şartlar bey' de şart koşulabilir. Bu yaklaşım daha çok Hanefilerin benimsediği şart anlayışıdır.²⁸ Buna göre bedellerde ve özellikle semen olarak verilen şeyde bulunması mümkün olmayan bir vasfın varlığını şart koşturmak fasit şart kapsamına girmektedir. Genel anlayış itibariyle akitte asıl olan önce semenin daha sonra mebî'in verilmesidir. Bu genel kurala rağmen mebî'i almadan semeni vermemeyi şart koşturmak fasit şart kapsamına girmektedir.²⁹ Bu genel kural vadeli satımda uygulanmadığı için Hanefilere göre vadeli satım esasen *Müdayene* ayeti ile kıyasa muhalif olarak istihsanen caiz olmaktadır.³⁰

Hanefilerde fâsid şartın bulunduğu satışlar genellikle birden çok akdin bir arada yapılması anlamındaki safkateyn kapsamında değerlendirilmiştir. Meyvelerin henüz ağacındayken satımı yapılırsa derhal toplanması şart koşulmuştur. Çünkü satıştan sonra biraz daha ağaçta durması şart koşulursa semene bu şarttan bir pay iliştiriyorsa kiralama, semenden ârî ise ariyet akdi söz konusu olacaktır. Bu gibi örneklerin tamamı safkateyn yasağına düşmemek içindir.³¹

Diğer bir sıhhat şartına göre akitte taraflar herhangi bir zarara uğramamalıdır. Burada zarardan esas kastedilen bedeller teslim edilirken teslimden sonra kullanımını engelleyecek veya onu eksik hale getirecek bir tarzda teslim edilmesi durumudur. Kaynaklarda evin girişini satmak örneği sıkça bu konuya örnek olarak verilmiştir.³² İlk bakışta zarar şartı mebî' de gerçekleşmesi düşünülebilen bir durum olmakla birlikte semende de zarar oluşabilmektedir. Çünkü semende de verilen şeyin mahiyetine göre işlevini yitirecek tarzda bir teslimi içermeye söz konusu olabilmektedir. Buna rağmen bazı çalışmalarda sıhhat şartları verilirken sadece mebî'in zarara sebep olmaması gerektiği söylenmiştir.³³ Semen özellikle mislî ve kıyemî bir mal olacak olursa zarar

²⁸ Mahmut Samar, *İslam Borçlar Hukukunda Akitlerde Ca'li Şartlar* (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2015, s. 101.

²⁹ Samar, *Ca'li Şartlar*, s. 66,67.

³⁰ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, VII/23.

³¹ Güney, *Garar*, s.151; Samar, *Ca'li Şartlar*, s. 88.

³² Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1984, II/48; Mevslî, *el-İhtiyâr*, II/23.

³³ Bk. Çekiç, *Hanefî Fıkhdında Fesat ve Butlan*, s. 26.

oluşma ihtimali daha çok ön plana çıkacaktır. Örneğin bir ceketin kolunu semen olarak vermek veya bir arabanın kapısını semen olarak vermek geri kalan kısmın kullanımını olumsuz etkileyeceği için bir zarar oluşmuş olacaktır.

Garar, cehalet ve gabn unsuru diğer şartlara nazaran semende meydana gelme oranı daha yüksek olması sebebiyle ayrı bir başlıkta incelenecektir. Fakat akdin geneli için bakılacak olursa özellikle garar ve cehaletin birbirine yakın kavramlar olduğu görülmektedir. Bununla birlikte cehalet daha çok akitteki bilinmezliği ifade ederken, garar ile herhangi bir belirsizlik hali söz konusu edilmektedir. Anne karnındaki yavrunun satım akdine konu olması belirsizlik oluşturduğu için garar örneği iken; hayvanın sırtındaki yünün satılması miktar ve cins gibi konularda bilgisizlik olması sebebiyle cehâlete örnek olmaktadır.³⁴

Cehalet Hanefilere göre az, çok ve orta olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Eğer bilgi eksikliği cins üzerinde gerçekleşmişse aşırı cehalet, tür üzerinde gerçekleşmişse az (yesîr) cehalet, bu ikisi arasında olacak bir statüde gerçekleşmişse orta boyutlu cehalet olarak kabul edilmiştir. Çoğunluğa göre orta dereceli bir cehalet söz konusu değildir.³⁵ Hanefiler açısından orta dereceli cehalete örnek olarak “bana bir köle ve bir ev satın al” diye bir kimseye vekâlet verilirse bu vekâletin orta dereceli bir cehalet olması sebebiyle geçerli olmayacağı söylenmiştir. Zira evin fiyatı ve kölenin durumu belirsizdir. Eğer bu belirsizlikler giderilirse akit sahih hale dönecektir. Aksi halde sıhhati bozan bir cehaletten dolayı akit fasit olacaktır.³⁶ Hanefiler açısından bu gibi örnekler dikkate alındığında aşırı ve orta dereceli cehalet akdi ifsat ederken az sayılabilecek türdeki cehaletler sıhhate etki etmemektedir. Bu ayırım yapılırken genelde tarafların çekişmesine sebep olup olmama ve bedellerin teslim ve tesellümüne mani olmama durumu göz önüne alınmıştır. Bu iki sebepten biri oluşuyorsa akdi ifsat eden bir cehaletin meydana geldiği kabul edilmiştir. Bu anlayışa göre esasen türde veya miktarda bir cehalet oluşur da bu tarafları çekişmeye götürecek boyuta ulaşırsa

³⁴ İbrahim Kâfi Dönmez, “Cehâlet”, *DİA*, VII/222; Orhan Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, Tekin Kitabevi(9.baskı), Konya 2016, s.96,97.

³⁵ Bedri Aslan, *İslâm Ticâret Hukukuna Göre Cehâlet ve Güncel Akitlere Etkisi*(Doktora Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2015, s. 44.

³⁶ Fahrüddîn Osmân b. Ali ez-Zeylâi el-Hanefî, *Tebyînu'l-Hakâ'ik Şerhu Kenzi'd-Dakâ'ik*, Dârü'l-Kütübi'l-İslâmî, Kâhire 1895, IV/259.

yine akdin sıhhatine manidir denilebilir. Tür ve cins ayrımı daha çok pratik sonuçlar elde etmek için yapılmış bir tasnif olarak görülmektedir.

Gabn, “iki taraflı akitlerde karşılıklar arasındaki, özelde ise satım akdinde satılan şeyle fiyatı arasındaki değer yönünden farklılık ve denksizliği” ifade etmektedir.³⁷ Akitte bedeller arasındaki oransızlık sebebiyle ortaya çıkan aldanma-aldatma durumu (tağrir) oluşacak olursa bu şartla gabnin sıhhatine mani olacağı Hanefilerin kabul ettiği genel görüştür. Aksi halde gabn tek başına bir ifsat sebebi olmamaktadır. Şâfiîlerde tercih edilen görüşe göre ve bazı Mâlikîlere göre de gabn eğer tağrirle birlikte gerçekleşirse akdi fasit hale getirir.³⁸ Ayrıca yine bu şartların oluşması durumunda taraflara ayıp muhayyerliğini kullanma hakkı doğacaktır. Muhayyerlikler konusunda bu konuya ayrıca değinilecektir.

1.1.3. Nefâz Şartları

Bir akdin bütün sonuçlarını doğurması için sahip olması gereken şartlardan birisi de nefâz şartlarıdır. Nefâz, bir akitte üçüncü bir şahsın, hakkının veya şer'an onaylama yetkisinin bulunmaması durumu olarak ifade edilebilir. Bu iki şarttan birisi bulunan durumlara ise mevkuf demekte ve nefâz şartlarını taşımayan akitlere mevkuf akit denmektedir. Bir akdin tüm sonuçlarını doğurması için velinin onaylanması gereken bir durum olmamalıdır. Yahut böyle bir durum var ise veli akde onay vermiş olmalıdır. Bir diğer nokta, üçüncü bir şahsın gasp edilen malının satımı veya şuf'a hakkının bulunması yahut da kiraya verilmiş bir malın satımı gibi bir durumun olmaması gerekmektedir. Yine fuzulinin yaptığı bir satışta asıl mal sahibinin onayına mevkuftur. Kısacası taraflar haricinde üçüncü bir kimse herhangi bir hak iddia etmemelidir. Bu şartları taşıması halinde akde *nafiz akit* denir. Son olarak ifade etmek gerekir ki Hanefiler için mebî'in, bâyi'in mülkiyetinde olması akdin hükümlerini meydana getirmesi (nefâzı) için olması için şarttır. Diğer mezheplere göre ise bu bir in'ikâd şartı olup mebî'de bulunması gereken şartlar arasında yer almaktadır.³⁹

³⁷ Bardakoğlu, “Gabn”, *DİA*, XII/268.

³⁸ Güney, *Garar*, s.93.

³⁹ Şemsüddin Muhammed b. Muhammed Hatib eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ila Ma'rifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc*, el-Mektebetü't-Tevfikiyye, Beyrut t.y., II/371; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/15; Çekiç, *Hanefî Fıkıhında Fesat ve Butlan*, s.27-29.

1.1.4. Lüzum Şartları

Muhayyerlik haklarının bulunmadığı akitler *lazım akit* adını almaktadır. Zira lüzum, “akdin bağlayıcı olup tarafların tek taraflı iradesiyle feshedilmesinin mümkün olmaması”⁴⁰ manasındadır. Bu ise ancak taraflara akdi bozması için verilen muhayyerlik haklarının bitmesiyle mümkün olmaktadır. Muhayyerlik hakları devam ettiği süre içerisinde akit gayr-i lazımdır. Bu durumda ise muhayyer olan taraf kendisine verilen hakkı kullanarak akde karşı tarafın rızası olmadan da son verebileceği için akit tam manasıyla bütün sonuçlarının doğuramaz durumdadır. Bazı akitlerde her iki tarafta muhayyer olduğu için akit hüküm olarak iki taraftan gayr-i lazım olurken bazen de bu taraflardan biri için mümkün olmakta ve muhayyer olanın muhayyerlik hakkı bitene kadar tek taraflı bağlayıcı akit hükmünü almaktadır. Muhayyerliklerin bitmesi sonucu lüzum şartı da yerine geldiği için artık akit ancak ikâle gibi yollarla ve iki tarafın rızası dâhilinde sonlandırılabilir.⁴¹

1.2. Akitte Bedeller

Akitlerde taraflardan birinin icabı ve diğerinin kabulü neticesinde iki bedel karşılıklı olarak değişilmektedir. Bu bedellerden biri mebî‘/mahal/ma‘kûdun aleyh olarak isimlendirilirken diğeri semen/satış bedeli olmaktadır. Bedellerden hangisinin semen, hangisinin mebî‘ olacağı ise bedelin taşıdığı şartlara göre belirlenmektedir.

1.2.1. Mebî‘

Mecelle’de “*mebî‘ satılan şeydir ki bey‘de taayyün eden ayndır ve bey‘den maksad-ı aslî budur*”⁴² şeklinde tanımlanan mebî‘ daha çok tayin edilmiş şeyleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Mebî‘ daha çok bey‘ ile özdeşleşmiş olarak satılan şeyi karşılamak için kullanılmaktayken, diğer akitlerde mahal ve ma‘kudun aleyh kavramları da satılan şeyi ifade etmek için mebî‘ ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Hanefî mezhebi için bedellerden sadece mebî‘ tayinle taayyün etmektedir. Mebî‘ olarak gösterilen şey ne ise onu değiştirmeden vermek gerekmektedir. Malın misli veya kıyemî olması bu noktada herhangi bir fark oluşturmamaktadır. Diğer

⁴⁰ Apaydın, “Lüzûm”, *DİA*, XXVII/260.

⁴¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/16.

⁴² *Mecelle*, md.151.

mezheplere göre ise semen ve mebî' birlikte mahal olarak taayyün ettiği için her iki bedelden gösterilen veya üzerinde anlaşılan ne ise onu vermek gerekmektedir.⁴³

Alışverişte mebî' olarak verilecek malın sınırlarının belirlenmesi için bazı açılardan özel açıklamalara ihtiyaç vardır. Bu sebeple evin muslukları ve elektrik tesisatı gibi örfen içinde sayılacak kısımları mebî' olarak vermek gerektiği gibi örfen satışın içinde yer almayacak eklentiler özellikle akit anında belirtilerek mebî'e dâhil olup olmayacağı netleştirilmelidir.⁴⁴

Akitlerde mebî' olarak verilecek bedelde bazı şartların bulunması gerekmektedir. Bu şartlar genel itibariyle şunlardır:

1. Mebî'in mevcut olması:

Prensip olarak İslam'da ma'dumun satışı caiz değildir. Bu sebeple mebî' akit anında mevcut olmalı veya mevcut olmaya müsait olmalıdır.⁴⁵ Mevcut olmanın zıttı olan ma'dumun satışı, mebî'in mevcut olmasına dair genel kuraldan istisna edilerek selem ve istisnâ' akdi gibi bazı akitlerde caiz kabul edilmiştir. Şer'an istihsan yoluyla cevaz verilen çeşitler haricinde ise mebî'in mevcut olmaması in'ikâd şartını ihlal ettiği için akdi batıl etmektedir. Hali hazırda mevcut olmayan fakat ileride meydana gelmesi muhtemel olan şeylerin satımı tartışmalı olsa da genellikle kabul edilmektedir. Bu noktadan mevcudiyet her zaman mutlak manada var olma olarak anlaşılmamış, hükmi varlık veya var olacağına dair zann-ı galibin oluşması gibi durumlarda bazı esnekliklere yer verilmiştir.⁴⁶

⁴³ Kisbet, *Malın Kabz ve Teslimi*, s.32.

⁴⁴ Meydânî, *el-Lübâb*, s.211; Bilal Aybakan, "Mebî'" *DİA*, XXIII/213.

⁴⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XII/124; Kasânî, *Bedâi' u's-Sanâi'*, VI/542.

⁴⁶ Örneğin, arsa karşılığı satın alınan dairelerde ilk bakışta ma'dum bir şeyin satın alındığı görüntüsü oluşmaktadır. Fakat her ne kadar arsa karşılığı daire alma ifadesi kullanılsa da burada ilk teslim edilen şey arsa olduğu için arsayı mebî' olarak düşünmek gerekmektedir. Arsa mebî' olduğunda semenin henüz ma'dum olmakla birlikte gelecekte varlığı kesin olan bir şeyden oluşmasının akdin sıhhatine bir zararı olmamaktadır. Fakat burada binayı yapacak kişi veya kurumun güvenilirliği de gelecekte varlığın oluşmasındaki kesinliği etkilemektedir. Bununla birlikte gelecekte varlığı kesinlik kazanmış ma'dumun mebî' olmasını da geçerli kabul edenler bulunmaktadır. İsmail Bilgili, "İslam Hukukunda Ma'dumun Satışı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. VIII, 2006, ss.211-238, s.218,219.

2. *Mebî'in makdûru't-teslim olması (mümkün olması):*

Satım esnasında müşterinin kabzetmesine uygun bir durumda olması da akdin kuruluş şartlarındandır. Akit anında hazır bulunmamakla birlikte makul bir zamanda teslimi mümkün olan mallar satışa konu olabilirken bu malların özelliği, cinsi, miktarı ve sınırları tam olarak belirlenmiş olmalıdır. Kaynaklarda en çok havadaki kuşun veya henüz avlanmamış balığın satımı bu şartın örneği olarak verilmektedir.⁴⁷ Teslimi mümkün olmayan bir şeyin akitte mebî' olarak verilecek olması îcab ve kabulün zorunlu gereği olan ma'kudun aleyhin in'ikâdına dair bir şartın ihlali anlamı taşıdığı için akit batıl olacaktır.

3. *Şer'an yasaklanmamış ve faydalı/mütekavvim olması:*

Bu maddenin altında da kendisinden istifade edilen bir mal olma ve şer'an satıma konu olabilecek mal kabul edilme unsurlarını taşımış olması kastedilmektedir. Domuz etinin ve şarabın satımda mebî' olmasının akdi batıl hale getirme sebebi bu şartın ihlal edilmesidir. Hanefiler açısından bir mal mütekavvim olması için iddihar yani saklanabilir olmalıdır. Diğer mezheplerin mal tanımında bu şart yer almadığı için sadece kendisinden faydalanılan, insanların meylettiği bir şey olması mal olmak için yeterli bir sebeptir. Menfaatlerin mebî' olarak verilip verilemeyeceği de yine tanımdaki bu ihtilafın bir neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu özellikler dışında ayrıca Ebû Hanîfe'ye göre mâlî bir değere sahip olmadığı sürece mal mütekavvim özelliğini taşımamaktadır. Bir buğday tanesi gibi mali bir kıymeti olmayan şeyler mütekavvim mal sayılmamaktadır.⁴⁸ Şimdiye kadar zikredilen üç şart akdin konusunda bulunması gereken in'ikâd şartları olması hasebiyle bu üç şarttan herhangi birinin bulunmaması bütün mezheplere göre akitte butlan sebebidir.

4. *Mebî'in bâyi'in mülkiyetinde olması:*

Mevcut olan mebî'in aynı zamanda satıcının mülkiyetinde olması gerekmektedir. Bir kimsenin kendi mülkiyetinde olmayan bir malı satması fuzulinin akdi kapsamına girmektedir ve asıl mal sahibinin onay vermesine mevkufl olmaktadır. Bu sebeple akit nafiz hale gelememektedir. Hanefiler açısından bu şart akdin nefâz

⁴⁷ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II/23.

⁴⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/10,11.

şartı iken diğer mezhepler mülkiyette olmayan bir şeyin mebî‘ olarak verilmesini akdi batıl hale getiren bir in’ikâd şartı eksikliği olarak görmektedir.⁴⁹

5. Garar ve cehalete mahal vermeyecek muayyenlikte olması (malum olması):

Mebî‘in malum olmaması cehalet ve garar problemini ortaya çıkarmaktadır. Bunlar sıhhat şartlarını zedeleyen unsurlardan sayılmaktadır. Sıhhat şartlarında oluşan bir eksiklik sebebiyle Hanefilere göre akit fasit olacaktır. Hanefilerin bu temel anlayışı çerçevesinde mebî‘in malum olmaması sıhhat şartları ile ilgili bir problemdir.⁵⁰ Eğer mebî‘in taraflar arasında nizâ‘a sebep olmayacak bir belirsizliği bulunuyorsa bu yukarıda da belirtildiği üzere sıhhati de etkilemeyecek bir durumdur. Ayrıca malum olma şartını zedeleyen haller giderilebilecek olursa akit bozulmadan kaldığı yerden devam edecektir.

6. Sıhate mani olan diğer şartları içermeme:

Cehalet ve garar dışında kalan zararın oluşmaması, kasıtlı aldatmanın bulunmaması, mebî‘ ile ilgili herhangi bir fasit şartın öne sürülmemesi, irade kusurlarının bulunmaması veya mebî‘e tesir edecek boyuta ulaşmaması mebî‘ için aranan diğer şartlar olmaktadır.

Bu genel şartlar haricinde bazı türlere ait özel şartlar da bulunmaktadır. Örneğin selemde ayrıntılı olarak geleceği üzere mebî‘in teslim zamanı akit anında belirlenmek zorundadır. Bu gibi özel şartlara diğer bey‘ çeşitlerinde değinmek yerinde olacaktır.

1.2.2. Semen

Şimdiye kadar verilen bilgiler semenin bey‘ akdindeki yerini netleştirmek amaçlı genel bilgilerden oluşmaktaydı. Bu noktada araştırmaya konu edindiğimiz kavram olan semene dair bilgiler serdedilecektir. Satış bedeli terkinin fikhi karşılığı olan semen kavramının inceleneceği bu bölümde kavrama yüklenen anlamlar incelendikten sonra semenle ilişkili olan bazı kavramlara da değinilecektir. Semen

⁴⁹ Kâsânî, *Bedâi‘u’s-Sanâi‘*, VI/564.

⁵⁰ Kâsânî, *Bedâi‘u’s-Sanâi‘*, VI/593,594; Bardakoğlu, “Bey‘”, *DİA*, VI/15.

durduğu yeri tespit etmek adına bedel olma açısından satım akdinin tam karşısında yer alan mebî' kavramıyla ilişkisi ele alınacaktır.

1.2.2.1. Semen'in sözlük ve ıstılah anlamı

Semen kavramı lügat manasına yakın olarak ıstılah haline gelmiş bir kavramdır. Bu sebeple sözlük ve ıstılah anlamı benzerlik göstermektedir. Zira bazı kaynaklarda semenin tarifi verilirken bir şeyi almayı hak ettiren şey,⁵¹ bir nesnenin kıymeti ve bahası, zimmette borç (deyn) olarak bulunan şey ve her şeyin değeri için kullanılan kavram⁵² ifadelerine yer verilmiştir. Bununla birlikte semeni mutlak bedel, fiyat ve karşılık olarak düşünenlerde olmuştur.⁵³ Ayrıca Türk Dil Kurumu sözlüğünde "Satım sözleşmesinde alıcının borcu" olarak tanımlanmıştır.⁵⁴

İstılahta semen kavramı için yapılan tanımlardan bazıları şunlardır:

"İster ayn olarak bulunan sıradan bir mal isterse ticarî eşya (sil'a) karşılığında olsun bâyi'in alışverişi neticesinde aldığı şeyin ismidir."⁵⁵

"Zimmette bulunan ve mebî'in bedeli olan şeydir"⁵⁶

"Satılan şeyin bahasıdır ki zimmete taalluk eden şeydir (taalluku sahih olur)."⁵⁷

"Satım akdinde tarafların mebî' için semen olması konusunda rızalarını beyan ettikleri şeydir."⁵⁸

"Müşteri tarafından verilen ve mebî'in karşılığı olan maldır"⁵⁹

"Satım akdinde mebî'in bedelidir."⁶⁰

⁵¹ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y., XIII/95.

⁵² Eyyüb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *el el-Külliyât Mu'cem fi'l-Mustalahâti ve'l-Fürûki'l-Lüğavî*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut t.y., s.329.

⁵³ Ahmed b. Mahmud el-Feyyumî, *Misbâhu'l-Münîr fi Ğaribi'l-Şerhi'l-Kebîr*, Matbaatu'l-Kübrâ'l-Emiriyye, y.y. 1898, I/41; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisad İlmihali*, Erkam Yay., İstanbul 2008, s.491; Gözübenli, "Semen", *DİA*, XXXVI/465.

⁵⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c000458e52223.64247267 (erişim tarihi 29.11.2018).

⁵⁵ Nezih Hammad, *İktisadî Fıkıh Terimleri* (çev.Recep Ulusoy), İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s.296.

⁵⁶ *Mecelle*, md.152; *Mv. F.* "Semen" XV/25.

⁵⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve İstılahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yay., İstanbul t.y., VI/9; Mehmed Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yay., İstanbul 2005, s.501.

⁵⁸ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisad İlmihali*, s. 491.

⁵⁹ Mustafa Ahmed ez-Zerka, *Ukûdu'l-Müsemmat fi'l-Fikhi'l-İslâmî: Akdü'l-Bey'*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1999, s.75.

⁶⁰ Gözübenli, "Semen", *DİA*, XXXVI/465.

“Satın alınan mala karşılık olarak üzerinde anlaşılan şeydir.”⁶¹

“Piyasa değerinden düşük de olsa yüksek de olsa herhangi bir ticaret malı üzerinde tarafların karşılıklı rıza ile aralarında anlaşıkları bedeldir.”⁶²

Tarifler incelendiğinde ilk dikkat çeken nokta genelde semen mebi‘in karşılığı olan bedel olarak nitelenmesine rağmen Mustafa ez-Zerkâ semeni mebi‘in karşılığı olan mal olarak ifade etmektedir. Semeni de mal gibi düşünmesinin sebebi muhtemelen Hanefilerin, bey‘ tanımında yer alan “malın mal karşılığı değişimi”⁶³ anlayışının devamı olarak verilen bedelinde neticede bir maldan ibaret olduğuna işaret etmektedir. Hanefiler dışındaki mezheplere göre semen ve mebi‘ ayrımı sadece “ب” harfini kullanma ile yapılabilir. Bu anlayışa göre “ب” harf-i cerri hangi bedelde kullanılmışsa o semen olarak kabul edilir. İmam Züfer de bu görüşe yakındır.⁶⁴ Hanefiler ile diğer mezhepler arasındaki bu görüş ayrılığına ileride ayrıntılı yer verilecektir.

Semenin tarifi ile ilgili üzerinde durulması gereken başka bir nokta da semen kavramının malın piyasadaki bedeline mi yoksa üzerinde anlaşılan bedele mi karşılık geldiğidir. Tariflerin bazılarında geçen “karşılıklı rıza ile belirlenen bedel” lafzı kabul edilecek olursa semen denilince mebi‘in üzerinde anlaşılan fiyat kastedilmiş olacaktır. Fakat fiyata razı olmadan da bir malın ihtiyaca binaen alınabileceği veya kâr almadan satışı (tevliye) yapılabileceği düşünülecek olursa bu takdirde semen kavramı mebi‘in piyasa değerini ifade etmiş olur. Semen içinde bulunduğu farklılığı netleştirmek için mebi‘ üzerinde karşılıklı rıza ile anlaşarak belirlenen fiyata *semen-i müsemma*, piyasa değeri dikkate alınarak, kıymeti ne ise onunla satılan bedele ise *semen-i misil* denilmiştir. Alışverişte peşin olarak verilen semen için ise *semen-i hâll* ifadesi kullanılmıştır.⁶⁵

Alışverişlerin bazen kıymeti üzerinden bazen de karşılıklı rıza ile kıymetinin üstünde veya altında bir değerle yapıldığı dikkate alındığında semeni karşılıklı rıza ile belirlenen bedel olarak düşünmek akdin oluşumu açısından doğru olmamakla birlikte semenin üzerinde anlaşılan son fiyat olup akdin sonunda ortaya çıkan bedelden ibaret

⁶¹ Kisbet, *Malın Kabz ve Teslimi*, s. 32.

⁶² “Semen” *Mu‘cemü Mustalahâti‘l-‘Ulûmi‘ş-Şer‘iyye*, Riyad 2017, I/592.

⁶³ *Mecelle*, md.105.

⁶⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhu‘l-İslâmî*, V/3372.

⁶⁵ *Mecelle*, md. 153; Gözübenli, “Semen”, *DİA*, XXXVI/465; Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s.501.

olması açısından rıza unsurunu içermektedir. Aksi halde akit rızayı zedeleyen bir halde başlamış olur ki, bu akdi Hanefilere göre fasit çoğunluğa göre batıl hale getirir. Müşteri her ne kadar istediği fiyattan pahalıya almış olsa da yüksek fiyata rağmen almayı kabul etmesi rızasının olduğuna işaret etmektedir. Satıcı açısından da durum böyledir. O da örneğin paraya ihtiyaç duyması sebebiyle tevliye ile bir mal satacak olsa akdin sonunda kâr almamaya razı olduğu için rızası dâhilinde belirlenen fiyatı almış kabul edilir.

Tariflerin çoğunda üzerinde durulan bir diğer nokta ise semen-zimmet ilişkisidir. Alışverişin îcab ve kabul ile tamam olması sonucu satıcının malı alıcıya alıcının da semeni satıcıya vermesi gerekmektedir. Müşteri semeni verene kadar geçen sürede semeni verme borcu zimmetinde sabit olmaktadır. Semeni teslim anına kadar da zimmetten düşmemektedir. Bu sebeple semenin ister peşin isterse vadeli bir bey' olsun zimmette sabit olma gibi bir hususiyeti bulunmaktadır. Genellikle semen için durum bu olmakla birlikte kıyemî bir malın semen olması durumunda olduğu gibi bazı durumlarda semenin zimmette sabit olmayan bir bedel olduğu görülmektedir.⁶⁶ Bu sebeple zimmette sabit olma özelliğini mutlak olarak değil "çoğunlukla" lafzıyla zikretmek daha uygun görünmektedir. Buna rağmen akitte semen olan şeyi belirlemek için zimmet kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü aynı statüde iki mal karşı karşıya geldiği zaman hangisinin mebî' hangisinin semen olduğunu belirlemek için zimmette sabit olma ve ayn olma özellikleri açısından karşılaştırma yapılmaktadır.

Yukarıda değinilen noktalar ışığında Hanefiler açısından semeni şu şekilde tarif etmek mümkündür: Semen, *mebî' in karşılığı olarak müşteri tarafından verilen, çoğunlukla zimmette sabit olan ve tarafların rızasıyla belirlenen satış bedelidir.*

Semen kavramı Kur'an-ı Kerim'de on bir yerde geçmektedir. Bunlardan on tanesinde mecâzî anlamda kullanılmış ve Allah'a verilen sözün ve imanın az bir karşılığa satılmasının (تَمَنَّا قَلِيلًا) kötülüğünden ve sözünde duranlarla imanından taviz vermeyenlerin alacağı mükâfattan bahsedilmiştir.⁶⁷ Bir ayette de vasiyet eden kişiye şahit olanların şahitliklerini satmayacakları anlamında bir mecaz kullanılmıştır.⁶⁸

⁶⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V/3374,3375.

⁶⁷ Bkz. Bakara 2/41, 79, 174; Âli İmran 3/77, 187, 199; Maide 5/44; Tevbe 9/9; Nahl 16/95.

⁶⁸ Bkz. Maide 5/106.

Semen kavramı Kur'an'da sadece bir yerde gerçek anlamında kullanılmıştır. Yusuf (a.s) kıssası anlatılırken Hz. Yusuf'u kuyuda bulan kervanın onu az bir fiyata hemen ellerinden çıkarmaya çalıştıklarından bahsedilmiştir. Burada gerçek bir satım işleminden söz edilmiş ve birkaç dirheme Hz. Yusuf'un satıldığı ifade edilmiştir.⁶⁹

1.2.2.2. Semen ile ilişki bazı kavramlar

Semen, fikhî bir kavram olarak müstakil bir özellik taşımakla birlikte bazı çalışmalarda bedel, kıymet, ücret, nakit gibi kavramlar semen kavramı yerine kullanılabilir. Hemen belirtmek gerekir ki bu kavramlar her ne kadar semenle ilişkili olsa da birebir semen kavramını karşılamamaktadır.

İlk olarak **bedel (ivaz)** kavramına bakacak olursak, bu kavramın mutlak satım akdinde hem mebî' hem de semen için, icâre de hem ücret hem de menfaat için, selemde hem müslemün fih hem de re'sü'l-mal için kullanıldığını görebilmekteyiz. Dolayısıyla bedel kavramı hem müşteri hem de satıcının borcunu kapsayan bir kavramdır.⁷⁰ Semen için ödenmesi gereken bir borç olma ve mebî'in ivazı olma noktalarından bedel kavramının içinde yer aldığı söylenebilir. Buna karşılık semenin tüm özelliklerini karşılamadığı için her koşulda semen kavramı yerine bedel lafzını kullanmak istilâh olarak uygun olmamaktadır.

Kıymet kavramı “mebî'in mali değerinin kendisiyle ölçüldüğü şey”⁷¹ olarak tarif edilmiş ve daha çok bir malın rayiç bedelini ifade etmek için kullanılmaktadır. Semen eğer pazarlık olmadan veya rıza faktörü gözetilmeden piyasa değeri üzerinden verilmişse kıymet kavramını karşılamış olmaktadır. Bu bize semenin kıymetten daha geniş bir kavram olduğunu, kıymet kavramının ise daha özel bir anlamı içerdiğini ve semenin bazı açılardan kıymet kavramına benzediğini göstermektedir. Semen – kıymet ilişkisini bu noktadan öteye götürmek pek mümkün gözükmemektedir.⁷²

Ücret kavramı daha çok menfaatin karşılığı olarak kullanılmakta ve icâre türü akitlerde geçmektedir.⁷³ Ücret kavramı “kira, menfaat bedeli, bir akardan yararlanma

⁶⁹ Bkz. Yusuf 12/19, 20.

⁷⁰ Bardakoğlu, “Bedel”, *DİA*, V/299.

⁷¹ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisad İlmi*, s. 491.

⁷² Zerkâ, *Ukûdu'l-Müsemmat*, s.76,77.

⁷³ Bardakoğlu, “İcâre”, *DİA*, XXI/379.

yahut bir hizmet karşılığında verilecek olan bedel” anlamda kullanılmıştır.⁷⁴ Mutlak satım akdinde semen olabilen her şey icâre de ücret olarak verilebilmektedir.⁷⁵ Zira bedel olma noktasında bu iki kavramın bazı ortaklıkları bulunmaktadır. Ücret de semen de müşteri tarafından verilmektedir. Ayrıca her ikisi de zimmette sabit olabilmekte ve her ikisinin de misli ve müsemması olabilmektedir. Aralarında bu benzerlikler olmakla birlikte ücret icârede menfaat karşılığı verilen bedeli ifade etmesi ile mutlak bey‘de mebî‘ karşılığı olan bedel için kullanılan semenin içinde yer aldığı söylenebilir. Kısacası ücret yerine semen kavramını kullanmak mümkün olsa da semen kavramını ücret lafzı her zaman karşılamamaktadır.

Nakit kavramı “iktisadî kıymetlerin ölçülmesi ve mübadelesine yarayan ve ödeme vasıtası işlevini gören para anlamında, bedel konumundaki borcun peşin olması anlamında ve para borçlarının ödenmesi” anlamında olmak üzere üç farklı anlamda kullanılmıştır.⁷⁶ Ödeme anlamında kullanılan nakit kavramı borçlu (müşteri) tarafından verilecek karşılığı ifade etmesi bakımından semen kavramına benzemektedir. Zimmete taalluku bakımından da bu iki kavram arasında ortaklık bulunmaktadır. Fakat nakit kavramı daha çok parasal ödemeleri ifade etmek için kullanılması yönüyle semenin altında yer alan bir kavram olmaktadır. Zira semen denildiğinde paralar yanında misli mallar, bazen de muayyen kıyemî malların kastedildiği görülecektir.

Son olarak konu içerisinde sıkça zikredilecek olan **zimmet** ve **deyn** kavramlarına değinmek yerinde olacaktır. Zimmet kavramı, “İnsanın hak ve borçlarının varlık zemini anlamına gelen ve büyük ölçüde modern hukuktaki kişilik kavramına tekabül eden fihhi terim”⁷⁷ olarak tanımlanmaktadır. Kısaca “kişiyi haklara ve borçlara ehil kılan vasıf” olarak da tarif edilmiştir.⁷⁸ Klasik kaynaklarda ise kişiyi lehinde ve aleyhinde oluşacak borçlara ehil kılan şey ve mükellefin kendisi⁷⁹ olarak tanımlanmaktadır. Deyn kavramı ise kişinin zimmetinde sabit olan borç anlamında

⁷⁴ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 591.

⁷⁵ *Mecelle*, md. 463.

⁷⁶ Aybakan, “Nakit”, *DİA*, XXXII/324, 325.

⁷⁷ Eyyüp Said Kaya, Hasan Hacak, “Zimmet”, *DİA*, XLIV/424.

⁷⁸ Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, Hikmetevi Yay. (2.baskı), İstanbul 2012, s.101.

⁷⁹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, V/60; eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s.107.

kullanılmakta⁸⁰ ve hali hazırda ortada bulunan şeyler anlamındaki “ayn” kavramının zıddı olarak hazır ve mevcut olmayan şeyleri kastetmek için zikredilmektedir.⁸¹ Deyn semenden sebep açısından daha geniş bir kavramdır. Çünkü semen sadece bey‘de söz konusu iken deyn daha geniş bir boyuttadır. Semen de çeşit bakımından deynden daha geniş bir kavramdır. Çünkü deyn nakitler ve muayyen olmayan mislî mallarda söz konusu iken semen kıyemî mallardan ve muayyen mislî mallardan da oluşabilmektedir.⁸²

1.2.2.3. Semen olabilecek bedeller

Satım akitlerinin doğası gereği bey‘de verilen bedellerden biri mebî‘ olurken diğeri semen olmak zorundadır. Bedellerden hangisinin semen olacağı hangisinin mebî‘ olacağı konusunda iki bedelin birbirine karşı durumu göz önüne alınarak bazı standartlar belirleme yoluyla semen mebî‘den ayrılmıştır. Bu standartlara değinmeksizin potansiyel olarak semen olma özelliğini taşıyan mallar en temelinde altın ve gümüştür. Bununla birlikte bazı şartlarda mislî ve kıyemî mallar da semen olarak isimlendirilebilmektedir. Ayrıca günümüzde ortaya çıkan kâğıt para düzeni ve bu düzende para yerine geçen değerli kâğıtlar da semen olabilecek bedeller başlığı altında yer alacaktır.

a. Mislî ve Kıyemî Mallar

Hanefilere göre insanların fitraten meylettikleri ve depolanıp saklanabilme özelliğine sahip şeyleri⁸³ kapsayan mal lafzı içeriğinde bazı özellikleri yönüyle sınıflara ayrılmaktadır. Bu ayrımın en geniş olanı ise mislî ve kıyemî mal olarak yapılan ayrımdır. Misl kelimesi “bir şeyin kendisi veya benzeri ve şekil” anlamlarında kullanılmaktadır.⁸⁴ Bu sözlük anlamına uygun olarak mislî mallar, piyasa değeri birbirinden çok da farklı olmayan aynı cins, tür, sıfat, maksat ve menfaati taşıyan malları ifade etmek için kullanılan şemsiye bir kavramdır. Bu kavramın içinde en başta piyasa değerini belirleme ölçütü olarak vezn ve keyl (ölçü ve tartı) esaslı olarak veznî

⁸⁰ *Mecelle*, md. 158; Mehmet Akif Aydın, “Deyn”, *DİA*, XI/266.

⁸¹ Yakup Kara, *Deynin Deyn Karşılığında Satımı* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, s.9.

⁸² Zerkâ, *Ukûdu'l-Müsemmat*, s.77.

⁸³ *Mecelle*, md. 126.

⁸⁴ Ali Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı* (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1998, s.211.

ve keylî mallar yer almaktadır.⁸⁵ Bununla birlikte mezruât cinsi uzunluk ölçüsüyle dengi bulunan mallar ve taneli malların tanesi birbirine yakın boyutlarda olan (adediyât-ı mütekâribe) mallar mislî mal sınıfında yer almaktadır. Coğunluğun görüşü bu yönde olmakla birlikte misli mallar sınıfını daha dar tutan görüşler de bulunmaktadır. Mislî mallar para gibi semeniyet özelliği asli olarak bulunan bedeller karşısında mebî⁶ konumunda yer almakla birlikte kıyemî mallarla değişimi gerçekleşeceği zaman semen konumunda yer almaktadır. Zira mislî mallar zimmette sabit olup taayyün etmeme açısından kıyemî mallara göre daha önceliklidir.⁸⁶

Kıyemî kavramı, kıymet kelimesinden türemiştir. Yukarıda semenle ilişkisi açısından değerlendirildiği üzere kıymet semenin piyasadaki revaç bulun değerini ifade etmektedir. Kıyemî mallar da pazarda değer farkı çok az olması sebebiyle misli verilemeyen malları karşılamak üzere değeri piyasadaki durumuna göre belirlenen mallar anlamına gelmektedir. Bu açıdan kıyemî mallar piyasada ayn olarak bulunan ve kendine has özellikleri olup misli bulunmayan mallardan oluşmaktadır. Bu mallar tazmin edilirken misli bulunmadığı için kıymetleri üzere tazmin edilirler. Aded-i mütefâvite denilen taneler arasında aşırı değer farkları olup ölçü ve değeri birbirine yakın olmayan mallar da kıyemî mallar gurubunda yer almaktadır.⁸⁷

Hanefiler dışındaki mezheplere göre mallarda başta tespit edilen ölçü şekli nasılsa ebediyen öyle devam eder. Çünkü ölçü ve tartıyla satılan malların birimleri nasla sabittir. Nas ise örften kuvvetli bir delildir.⁸⁸ Ebû Yusuf ise bu konuda örf bakılması gerektiğini örfen değişen şartlara göre ölçü birimlerinde değişiklik olabileceğini söylemektedir. Buna göre adediyattan olup faiz söz konusu olmayacak bir mal daha sonra tartılarak satılacak olursa faizin cereyan etmesi mümkün olabilecektir. Örneğin, karpuz klasikte adediyattan sayılmakla birlikte günümüzde daha çok kilo hesabı satılmaktadır. Ayrıca elbise gibi kıyemî sayılan mallar standart üretim ile misli hale gelebilmektedir. Ebû Yusuf'un bu konudaki görüşü günümüzde

⁸⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XII/110,111.

⁸⁶ Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı*, s.211,212.

⁸⁷ Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı*, s.212.

⁸⁸ Meydânî, *el-Lübâb*, s.231.

de kabul gören bir görüş olmuştur. Örf dikkate alınmadığında günümüzde faizin illetini taşıyan pek çok mal ribâ kapsamında olmayacaktır.⁸⁹

Esasen altın ve gümüş de veznî mallardan olup mislî mal sınıfında yer almaktadır. Fakat semeniyet özelliğini özünde bulundurmaları sebebiyle bu iki madeni ayrıca ele almak tercih edilmiştir.

b. Altın ve Gümüş

Altın ve gümüş semen olarak kullanılma açısından geçmişte vazgeçilmez birer madde olarak görülmüştür. Gerek işlenerek, gerek para olma amacıyla basılma yoluyla olsun alışverişlerde değişim aracı olmayı sürdürögelmiştir. Fakat yakın tarihte altın ve gümüş paraların basımı azalarak kâğıt paraların kullanımı yaygın hale gelmiştir. Günümüzde ise altın ve gümüş para basımı tamamen ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte altın ve gümüş kıymetli maden olarak değerini korumaktadır. Külçe olarak veya ziynet eşyaları biçiminde kullanımı yaygındır. Ayrıca ülkeler özellikle altın rezervlerini koruma ve çoğaltma noktasında azami çaba göstermektedir. Gümüş tarihi süreç içerisinde altına nazaran büyük değer kaybı yaşamış olsa da yine değerli madenler arasında sayılmaktadır. Ayrıca gümüş para basma gibi yollara gidilmesi gibi olası bir durumda gümüşün eski değerine ulaşması zor olmayacaktır.⁹⁰

Altın ve gümüşün paraya çevrilme gücünü her daim koruyor olması da yine onlarda semen olma özelliğinin devam ettiğini göstermektedir. Klasik ulemânın genel kabulüne göre altın ve gümüş yaratılış itibariyle semeniyet özelliğini taşıdığı için kıyamete kadar semen olabilecek şeylerin içinde yer almaya devam edecektir. Buna rağmen günümüzde bazı çalışmalarda altının para olma özelliğini günümüzde yitirdiğini semen olmaktan çok ticari bir emtia olarak görülmesi gerektiğine dair görüşler de ortaya atılmıştır.⁹¹

⁸⁹ İsmail Özsoy, “Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz” *Fikhî Açından Finans ve Altın İşlemleri* (ed. Halit Çalış), Esen Ofset, İstanbul 2012, ss.75-151, s.115.

⁹⁰ Fatih Turay, *Finansal Açından İslam Borçlar Hukuku* (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018, s.318.

⁹¹ İbrahim Paçacı, “Altın-Para-Faiz İlişkileri ve Altının Vadeli Satışı”, *Fikhî Açından Finans ve Altın İşlemleri* (ed. Halit Çalış), Esen Ofset, İstanbul 2012, ss. 411-435, s.432.

c. Altın ve Gümüş Haricindeki Paralar

Tarihi süreçte “mübadele aracı ve kıymet ölçüsü olarak genel kabul gören her şey”⁹² olarak tanımlanan paranın farklı çeşitleri ortaya çıkmıştır. Yukarıda bahsedilen altın ve gümüşten imal edilen dinar ve dirhem türü paralar, bu iki maden haricinde demir ve bakır gibi diğer madenlerden oluşan paralar, banknot ve itibari para gibi parayı temsil eden kâğıtlar, kâğıt paralar ve son olarak sanal paralar para çeşitlerini oluşturmaktadırlar. Mislî ve kıyemî mallardan bazılarının ticari ölçü olarak kullanılması gibi bir durumla ortaya çıkan “mal para” kavramının para çeşidi mi yoksa ayrı bir semen çeşidi mi olduğu noktası tartışmalıdır. Mal eksenli düşünüldüğü takdirde ve mukâyaza bedelleri olması bakımından düşünüldüğünde mislî – kıyemî malların her ne kadar bir değer ölçüsü gibi düşünülerek bedeller arasındaki eşitsizliği giderme amacına hizmet etmesi sağlansa da öz itibariyle mal olmaları sebebiyle bu grup müstakil olarak değerlendirilmeye uygundur.⁹³

Paranın tarihi seyir içerisinde ortaya çıkan bu farklı çeşitleri göz önüne alınarak parada bulunması gereken ortak noktaların ne olması gerektiği konusunda farklı görüşler ortaya koyulmuştur. Bununla birlikte bazı noktalarda birleşildiği görülmektedir.

Bazı araştırmacılara göre para fiziki olarak saklanabilen, kolay taşınabilen, mislî, küçük değerlere bölünebilen, kolay taklit edilmeyen, reel değeri olan madenlerden yapılmayan, genel kabul görmüş, sınırsız sürüm gücüne sahip olan, insanların meylettiği, insanlara faydası olan ve tayinle taayyün etmeyen özelliklere sahip olmalıdır. İktisadi olarak ise İbn Haldun’un ifadesiyle sebat yani istikrarlı olma özelliğini taşımalıdır. İstikrarı olmadığı takdirde para olarak değer görmesi zordur.⁹⁴

Bu özellikleri “değer ölçütü olma, mübadele, vadeli borç ödeme, tasarruf ve iktisat politikası aracı olma” gibi bazı özelliklerle sınırlayanlarda olmuştur.⁹⁵ Fiziksel ve iktisadi değerler olarak ayırmak mümkün olmakla birlikte bir paranın bütün

⁹² Abbas Bâz, *Ahkâmü Sarfî'n-Nukûd, ve'l-Umlât fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Dâru'n-Nefâis, Ammân 1999, s.143.

⁹³ Abdullah Durmuş, *Fıkhî Açından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, İSAM Yay., İstanbul 2009, s. 24.

⁹⁴ Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı*, s.111-114.

⁹⁵ Turay, *Finansal Açından İslam Borçlar Hukuku*, s.49.

özelliklerine rağmen asli özelliğinin ne olması gerektiği de yine ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Buna göre paranın mübadele aracı olma ve değer ölçütü olma özelliklerinin ön plana çıkmış, kimilerine göre mübadele aracı olma özelliği paranın asli unsuru kabul edilirken kimi araştırmacılara göre ise değer ölçütü olma paranın asli özelliği olarak düşünülmüştür.⁹⁶

Paranın mübadele aracı olması ve değer ölçütü olması vazgeçilmez unsurları olmakla birlikte günümüzde oluşan para anlayışıyla tasarruf aracı olma ve mali politika aracı olma gibi yeni fonksiyonları da aranır olmuştur. Bununla birlikte mübadele aracı olma özelliğini taşıyan bir para vadeli veya vadesiz bütün borçların mübadelesinde kullanılabilecek bir fonksiyonu içinde taşıdığı için vadeli borcu ödeme özelliği ayrı bir özellik olarak aranmadığı takdirde pratikte bir farklılık oluşturmayacaktır. Para da istikrar özelliğinin bulunması özellikle günümüzde para politikalarının hassaslığı sebebiyle olası istikrarsızlık ve aşırı değer kayıpları gibi durumlarla tedavülden kalkma olasılığına binaen paranın fonksiyonlarından biri olarak düşünülmelidir. Fiziki olarak saklanabilme özelliğinin aranması günümüzdeki para anlayışı için pek geçerli olan bir özellik olamamaktadır. Özellikle bankalar üzerinden para akışının arttığı bu günlerde paranın fiziksel olarak saklanabilmesinden çok paranın reel veya sanal olarak güvenliğinin sağlanması gibi bir özellik düşünülebilir de bu paranın bir özelliği değil günümüz para anlayışının getirdiği zorunlu tedbirler olarak düşünülebilir. Ayrıca insanların meyletmesi ve insanlara faydası olması gibi özelliklerin yine paranın özüne ait bir özellik değil, mal olarak düşünülebilen her şeyde gereken özellikler olduğunu Hanefîlerin mal tanımı da göz önünde bulundurularak düşünmek mümkündür. Reel değeri olan madenlerden yapılmaması kâğıt para anlayışının bir uzantısı olmakla birlikte paranın tarihteki bütün çeşitleri düşünüldüğünde genel bir özellik olarak kabul edilmesi mümkün gözükmemektedir. Tayinle taayyün etmeme Hanefîler açısından semenin semen olmasını sağlayan genel özelliklerden biridir. Fakat diğer mezhepler açısından parada böyle bir özelliğin

⁹⁶ Ahmed Hasen Ahmed Hasenî, *Fikhî ve İktisadî Açından İslam'da Para* (çev. Adem Esen), İz Yay., İstanbul 1996, s.24,25.

bulunması şartı aranmamaktadır.⁹⁷ İleride semenin taayyünü meselesi tekrar ele alınacaktır.

Paranın çeşitlerinin tarihi süreçte nasıl ortaya çıktığı ve nasıl bir gelişim gösterdiği (tatavvuru'n-nukûd) ayrı bir çalışma konusu olması sebebiyle bizim konumuzun sınırları dışında kalacaktır. Bununla birlikte bir semen çeşidi olması hasebiyle genel olarak bahsedecek olursak, trampanın içinde barındırdığı bazı mahzurlar sebebiyle zaman içerisinde insanların farklı bir mübadele aracına ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Bu sebeple değerli madenlerden külçe olarak, çubuk şeklinde, düz ve yuvarlak olarak olmak üzere çeşitli mübadele araçları tedavülde olmuştur. Altın, gümüş, demir, bakır gibi çok bulunan değerli madenlerle platin gibi az bulunan madenler farklı zamanlarda değişim aracı olarak kullanılmıştır. Uzun bir süre madeni paralar farklı çeşitlerde kullanılmıştır. İslam'ın ilk yıllarda yeni bir para basımına gidilmemiş, mevcut dirhem ve dinarlar kullanılmaya devam edilmiştir. Abdulmelik b. Mervan İslami para olarak düşünülebilecek ilk parayı bastıran kişi olarak bilinmektedir.⁹⁸

Daha sonra farklı devletler ve devlet başkanları kendi adlarına para bastırma yoluna gitmiştir. Madeni paralardan sonra “sak” adı verilen temsili paraların başını çektiği bazı para yerine geçen kağıtlar ve belgeler kullanımda olmuştur. 19. yüzyıldan itibaren ise I. Dünya Savaşı'ndan sonraki kısa dönem sayılmazsa kağıt para kullanımı yaygınlaşarak genel kabul gören para olmuştur. Altın ve gümüş gibi madenlerin değer ölçütü olma özelliği devam ederken sikke olarak basılması zamanla ortadan kalkmıştır.⁹⁹

Altın ve gümüş paraların kullanımına alternatif olarak sunulan ilk para çeşidi felslerdir. Felsler uzun bir süre ülke ve bölgelere göre farklı isimler alarak piyasada para olarak kullanılmıştır. Başta bakır olmak üzere altın ve gümüş dışındaki madenlerden de oluşan bu paralara fakihlerin yaklaşımı yaratılış itibariyle para olarak

⁹⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, VI/242,243.

⁹⁸ Kallek, *Sosyal Servet(İslam'da Yönetim-Piyasa İlişkisi)*, Klasik Yay., İstanbul 2015, s.58,59; Turay, *Finansal Açısından İslam Borçlar Hukuku*, s.49-53.

⁹⁹ Yahia Abdul-Rahman, *İslam'da Bankacılık ve Finansman* (çev. Salih Tuğ-Abdullah Tuğ), Elma Matbaası, İstanbul 2015, s.217-219; Paranın serüveni hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed Hasen Ahmed Hasenî, *Fıkhî ve İktisadî Açısından İslam'da Para* (çev. Adem Esen), İz Yayıncılık, İstanbul 1996.

görülmeyen bir para çeşidinin bedel olma açısından ne durumda olacağına dair izlenimler vermektedir. Felsler sırf altın ve gümüş harici bir maddeden oluşursa revaçta oldukları müddetçe semen olarak verilebilme özelliğine sahip olmaktadır. Bununla birlikte İmam Muhammed'e göre semen olarak verilebilme özelliği altın ve gümüşte bulunan hal ile aynı durumdadır. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre semeniyet özelliği felslerde asli olarak değil ıstılah olarak bulunmaktadır. Felsler revaç süresince semeniyet özelliğini taşımakla birlikte bu özelliği kaldırmak akdin taraflarınca mümkündür. Taraflar karşılıklı anlaşma ile felsin akitte semen olup olmayacağına karar verebilirler. İmam Muhammed'e göre ise burada tarafların semeniyet özelliğini kaldırma veya devam ettirme yetkisi bulunmamakta bu noktada toplumun felsler için ne düşündüğüne bakılması gerekmektedir. Buna göre halkın nezdinde felste semeniyet özelliği varsa felsler akitte semen olarak verilebilecektir.¹⁰⁰

Yukarıda Şeyhayn ile İmam Muhammed arasındaki semeniyetin asli unsur olup olmaması noktasında görüş ayrılığının pratikteki bazı karşılıkları vardır. Semeniyet unsuru asli olarak bulunan altın ve gümüş veznî iken felsler adedî olarak görülmüş ve sayıyla değişime konu olmuştur. Ayrıca Şeyhayn'a göre asıl itibarıyla para değil mal olan felsler mudarebe gibi şirketlerde sermaye olarak verilemez. Zira maldan sermaye olmamaktadır. Buna karşılık İmam Muhammed bu paraların altın ve gümüşten farkının bulunmadığını düşündüğü için mudarebe dâhil bütün şirketlerde sermaye olarak verilmesinde bir sakınca olmadığını düşünmüştür. Revaçta olan felsler tayinle taayyün etmemekte iken revaçtan düştüğünde akit anında tayin edilmezse akit sahih olmamakta ancak tayin edilecek olursa akit sahih hale dönüşmektedir. Aynı ihtilaf felslerin selemde müslemün fih olma olanağında da yaşanmış ve İmam Muhammed felsin yalnızca re'sü'l-mal olabileceğini düşünmüştür.¹⁰¹ Şâfiilere göre ilk yıllarda felsler para olarak kabul edilmemişken sonradan Nevevî ile para olduğu kabul edilmiştir.¹⁰²

Felslerin altın veya gümüşten katkı içermesi mağşuş para olarak ifade edilmiştir. Mağşuş paralarda içeriğindeki madenlerin yarısı ve yarıdan fazlası altın

¹⁰⁰ Kâşânî, *Bedâi' u 's-Sanâi'*, VII/217,218; Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı*, s.95,96.

¹⁰¹ İbn Âbidîn, *Reddî'l-Muhtar*, VII/455,456.

¹⁰² Ebû Zekerriyya Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, *Kitabu'l-Mecmu'*, Mektebetü'l-İrşâd, Cidde t.y., XI/493,494.

veya gümüşten oluşuyorsa bu şartla semeniyet özelliği var olan altın veya gümüş para olarak kabul edilmiştir. Günümüzde ise bir madenin altın kabul edilebilmesi için 14 ayar olması gerektiği kabul edilmiştir. Bu da yarıdan biraz fazlasının altın içermesi gerektiği anlamına gelmektedir. Gümüşte ise bu oran şer'an %50, kuyumcular nezdinde %70 oranında olmalıdır.¹⁰³

Katkılı paralar revaçta olduğunda Hanefiler için semen olabilmektedir. Revaçta olmadığı zamanlarda ise yine mal olma yönü öne çıkmaktadır. Mağşuş paranın adedi mi veznî mi olduğu noktasında ise örfte riayet edileceği, örfen nasıl değişim yapıyorsa o şekilde değişebileceği benimsenmiştir.¹⁰⁴ Ayrıca katkılı paraların tayinle taayyün edeceği zikredilmiştir. Akit anında tedavülden kalkması sebebiyle Ebû Hanîfe'ye göre akit batıl olurken İmameyn'e göre akit batıl olmamaktadır. Ebû Hanîfe tedavül anında yine mal olma yönünün ön planda olacağını kabul etme yanlısı olduğu için semeniyet özelliğini düşürmekte ve akdi batıl olmuş kabul etmektedir.¹⁰⁵ Bu nokta çalışmanın son bölümünde ayrıntılı ele alınacaktır.

Günümüze gelindiğinde kullanımı yaygınlaşan para çeşidinin kâğıt paralar olduğu görülmektedir. Kâğıt paraların semeniyet özelliği taşınması felslere verilen hükümlerle aynı boyutta olmaktadır. Zira kâğıt paralar tedavülde olduğu müddetçe altın ve gümüşteki semeniyetin aynını bünyesinde barındırmaktadır. Fakat bu noktada İmam Muhammed'in felslerin semeniyet özelliğinin sübutunu halkın nezdindeki revaç ile belirleneceğine dair görüşü günümüz için daha çok realiteye uygun olarak gözükmektedir. Ayrıca İmam Muhammed'in felslerde semeniyet özelliğinin asli olarak bulunduğunu kabul etmesi ve bu doğrultuda şirkette sermaye olarak verilebileceğine dair görüşü de uygulamadaki gerçeklik açısından itibar edilmesi gereken görüş olmaktadır. Günümüzde kâğıt paraların asli semeniyet unsuruna sahip olduğu yönünde bazı heyet kararları da yer almaktadır.¹⁰⁶

Kâğıt paraların geçerlilik kazanması ve bu paralar sebebiyle herhangi bir aldatmanın ortaya çıkmaması için bazı şartları taşınması gerektiği söylenmiştir. Nassa dayanmayan bu şartlara göre aldatma unsuru olmamalı, toplum tarafından kabul

¹⁰³ Hasenî, *İslam'da Para*, s.156; Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı*, s.99.

¹⁰⁴ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtar*, VII/59,60; Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı* s.98.

¹⁰⁵ Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı* s.97.

¹⁰⁶ *MMFİ*, sy.I, y.I, Mekke (5.baskı) 2003, s.124,125.

edilmiş olmalı ve devlet tarafından bedeli garanti altına alınmış olmalıdır.¹⁰⁷ Bu şartlar mezkûr endişeleri taşıması sebebiyle günümüzde yeni ortaya çıkan sanal paralar için de düşünülebilir. Henüz denenme aşamasında olmakla birlikte internet üzerinden bazı yollarla alım satımı yapılan bu paraların devlet güvencesi ve kontrolü taşımaması sebebiyle her türlü aldatmaya açık olması ve istikrar konusunda henüz net verilerin elde edilememiş olması sebebiyle şu aşamada caiz olmaması gerektiği söylenmiştir.¹⁰⁸ Bu genel düşüncelerle birlikte İsveç gibi bazı ülkelerde kâğıt paranın kullanımdan kaldırılarak sadece kredi kartı üzerinden veya elektronik ödeme imkânı verecek diğer araçlarla alım satım işlemlerinin yapılmasını sağlamaya yönelik girişimler ortaya çıkmıştır.¹⁰⁹ Bu durumda günümüz şartlarında sanal paraların daha çok gündeme geleceği ve hangi şartlarla sahih olması gerektiğine dair çalışmalara ihtiyaç duyulduğu aşikârdır.

Son olarak kâğıt para ile altın ve gümüş paralar arasındaki ana farka değinmek yerinde olacaktır. Her ne kadar kâğıt paraların altın ve gümüşün semeniyetini aynı şekilde barındırdığı kabul edilse de altın ve gümüş reel değere sahip paralar olarak hem değeri hem ağırlığı ile para olmaktadır. Buna karşılık kâğıt paralar değerini devletin garanti etmesi ile kıymet kazanan paralar olmaktadır. Altın ve gümüş sırf para olma açısından kullanımda olmasa dahi reel değerleri sebebiyle mislî olarak belirli bir değer taşımaktayken kâğıt paralar için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.¹¹⁰ Her ne kadar günümüzde paralar değerini daha çok dolar bazlı olarak belirlemek zorunda kalsalar da bu durumun siyasi şartlar dâhilinde arizi bir durum olduğu malumdur. Olası bir siyasi değişiklikte kâğıt para kullanımının eskiden olduğu gibi altın bazlı değerlendirmelere tabi tutulacağı hatırlanmalıdır.

d. Değerli Kağıtlar ve Para Yerine Geçen Belgeler

Yakın tarihe kadar İslam dünyasında yaygın olan para çeşidi maddi varlığı olan kâğıt ve madeni paralar olarak görülmüştür. Fakat bununla birlikte paranın yerine geçmesi amacıyla bazı belgelerin de tarihi süreç içerisinde kullanıldığına rastlanılmaktadır. Süftece, sakk ve câmekiyye uygulamaları buna örnek gösterilebilir.

¹⁰⁷ Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı* s. 105,106.

¹⁰⁸ Turay, *Finansal Açından İslam Borçlar Hukuku*, s.319.

¹⁰⁹ <https://uzmancoin.com/bitcoin-isvec/> (erişim tarihi: 01.04.2019).

¹¹⁰ Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı*, s.105,106.

Günümüzde ise paranın madde olarak saklama zorluğu ve nakletme zorluğu başta olmak üzere bazı sıkıntıları içermesi ile kullanım kolaylığı sağlamak, parasal işlemleri hızlandırmak gibi bazı amaçlar sebebiyle Osmanlı'da kâime (kayme) olarak kullanılan para yerine geçen belgeler daha çok kullanıma girmiştir.¹¹¹ Genellikle bankalar aracılığıyla gerçekleştirilen işlemlerde ortaya çıkan çek, senet, bono gibi kâğıtların para görevi görüp görmeyeceği tartışılmıştır. Ayrıca yukarıda geçtiği üzere Hanefî fakihlerinin ihtilaf noktası olan semen olma özelliğini aslen veya geçici olarak taşıma noktasındaki tartışma da yine bu belgeler için geçerli bir tartışma olmuştur. Pek çok farklı belge türü olmakla birlikte konu bütünlüğü açısından İslam'da kullanılan bu tarz değerli evraklara değindikten sonra günümüzdeki türlere geçmek isabetli olacaktır.

Süftece, olarak isimlendirilen alacağın veya karzın başka bir belde de tahsil edilmesini yahut başka bir şahsa teslim edilmesini isteme¹¹² şeklindeki uygulama tarih olarak en erken ortaya çıkan uygulamadır. Bu tarz bir istek borcu ödeyecek tarafa yol masrafı ve parayı koruma masrafı gibi fazladan bazı yükümlülükler yükleyeceği için genel olarak mekruh görülmüştür.¹¹³ Bu uygulama esasen yazılı bir belge şeklinde olmaktan çok bir ahitleşme durumunda kalmaktadır. Zira pratikte genel itibarıyla sadece söz ile yapılan bir istek minvalindedir. İbn Âbidîn, süftecenin borçlunun kendiliğinden kabul etmesi şeklinde gerçekleşmesi durumunda mekruh olmayacağını ifade etmiştir.¹¹⁴ Yine nakil işlemi baştan şart koşulmaksızın akdin zorunlu bir gereği olarak gerçekleşecek olursa bu şekilde de mekruh olmayacağı ifade edilmiştir.¹¹⁵ Bu açıklamalar doğrultusunda süftece rıza dâhilinde gerçekleşen ihsan boyutlu bir uygulama olmaktadır. Günümüzdeki kıymetli evrak ve belgelere sadece şekil itibarıyla ve sınırlı olarak benzemektedir. Bununla birlikte süftecenin ticari senetler anlamındaki poliçeden hiçbir farkı olmadığını söyleyenlerde olmuştur.¹¹⁶

Senet veya poliçe sınıfında belgeler daha çok Osmanlı'nın son dönemlerinde piyasada yer edinmeye başlamıştır. Bu dönemde devlet veya vakıftan alacakları temsil

¹¹¹ Ali Akyıldız, "Kâime", *DİA*, XXIV/212.

¹¹² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s.499.

¹¹³ Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, s.129.

¹¹⁴ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, VII/17.

¹¹⁵ Turay, *Finansal Açısından İslam Borçlar Hukuku*, s.320.

¹¹⁶ Abdulaziz Beki, *İslam Hukuku ve Türk Mevzu Hukukunda Kıymetli Evrak* (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1995, s.141.

eden *câmekiyye* adı verilen senetler, *sak* adı verilen erzak alım hakkı belgeleri ve yine aynı isimli faizsiz bonoyu karşılayacak türden belgeler ortaya çıkmıştır.¹¹⁷ Erzak belgelerinin İslam'ın ilk dönemlerinde de yer aldığı kimi rivayetlerde bahsedilmiştir.¹¹⁸ *Esham* adı verilen ve bir tür devlet içinde gerçekleşen iç borçlanma senetleri 1775'ten 1860'a kadar piyasada bulunmuştur. Bu senetler kendi içinde belli parçalara (sehim) bölünerek işleme tabi olmuştur. Senedin semen olabileceğine dair ilk örneklerden olan bu uygulama pratikte mebi' olacak şekilde de kullanılmıştır.¹¹⁹

“Yazılı belge ve resmi tutanaklar” anlamında Arapça'da geniş bir içeriğe sahip olan “sak” kavramı Osmanlı Dönemi'nde bazı hakların alacağını resmileştirmek üzere ortaya çıkan istihkak senetleri, borcu ödeme emri, salt anlamda borç senedi gibi pek çok mefhumu içine almaktadır.¹²⁰ Bu kavramlarda bahsi geçen senetler kaynaklarda genellikle mebi' eksenli belgeler olarak incelenmekle birlikte özellikle sıcak para bulma sıkıntısı çekilen dönemlerde semen olarak satıma konu edildikleri hatta bunun bazen kasıtlı olarak devlet tarafından desteklendiği ifade edilmiştir.¹²¹

Günümüzde sak kelimesinin çoğulu olan sukûk kavramı yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Fakat çoğul haliyle bu kavram “ilk defa Malezya hükümeti tarafından 2002 yılında gerçekleştirilen, daha sonra Batı'da ve İslâm ülkelerinde yaygınlaşmaya başlayan varlığa dayalı tahvil veya faizsiz bono yahut kira sertifikası uygulamasında yatırımcıya verilen belgeleri” kapsamak için kullanılır hale gelmiştir.¹²² Sak kelimesi Türkçe karşılığı olarak senet kavramına yakın bir anlam içermektedir. Uygulamada söz konusu senetler iki kişi arasında bir borç ilişkisi oluşturması yönüyle “bono senedi”, sadece borç parayı temsil etmesi yönüyle “çek senedi” olarak görülmüştür.¹²³

Günümüz açısından kıymetli evraklar poliçe, çek ve bono gibi ticari (alacak) senetleri, tahviller, kar ve gelir ortaklığı senetleri gibi menkul kıymetler, emtia

¹¹⁷ Ahmed Akgündüz, “Câmekiyye”, *DİA*, VII/45.

¹¹⁸ Muvattâ, “Buyû”, 44.

¹¹⁹ Mehmet Genç, “Esham” *DİA*, XI/376-377.

¹²⁰ Cengiz Kallek, “Sak”, *DİA*, XXXV/ 584,585.

¹²¹ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, VII/33; Kallek, “Sak”, *DİA*, XXXV/584.

¹²² Kallek, “Sak”, *DİA*, XXXV/584,585.

¹²³ Beki, *Kıymetli Evrak*, s.143.

senetleri ve eşya hukuku senetleri gibi çeşitlerden oluşmaktadır.¹²⁴ Emtia ve eşya hukuku senetleri birleştirilerek kıymetli evrakları üç başlığa indirgeyenler de olmuştur.¹²⁵ Bu sınıflandırma kıymetli evrakın içinde barındırdığı hak çeşidi açısından yapılmakla birlikte genel şemayı vermesi açısından konumuz adına yeterlidir.

Kıymetli evraklar ilk gurubunu oluşturan ticari senetler poliçe, bono ve çekten oluşmaktadır. Bu senetlere alacak senetleri ve kambiyo senetleri de denmektedir. Bir birine benzerlikleri sebebiyle poliçe ve bono birlikte düşünülebilecek özelliktedir. Bununla birlikte poliçe/ödek, “belli bir sürenin sonunda belli bir parayı kendi adına ya da bir başkasının emrine ödemesi için alacaklının borçlusuna yazdığı bildiri”¹²⁶ olarak tanımlanırken bono veya diğer adıyla emre muharrer senetler “belli bir miktar paranın belli bir vade sonunda ödeneceğini gösteren, ödemeye veya düzenleme yerinden en az birinin bulunduğu bir yıldan kısa vadeli borç senedi”¹²⁷ olarak ifade edilmiştir.

Poliçe keşideci, muhatap ve lehtar/müstefitten oluşurken bonoda taraflar keşideci ve lehtar olmak üzere iki kişiden ibarettir. Poliçede evrak keşideci poliçe senedini yazdıktan sonra muhatapın kabulü ile geçerlilik kazanmaktadır. Artık kabulden sonra asıl borçlu muhatap konumundaki kişi olmaktadır. Lehtar olan poliçeyi başkasına devredebilir. Fakat bunun için poliçenin ciro¹²⁸ edilmesi gerekmektedir. Bu şekilde tedavüle giren poliçe artık bir varlığa kavuşmuş olmaktadır. Poliçenin imzalandığı senette poliçe olduğu açıkça belirtilmelidir. Ayrıca borcun vadesi, keşide günü, ödeneceği yer ve kişi açıkça belirtilmelidir. Aksi halde poliçe geçerli kabul edilmemektedir.¹²⁹

Bonoda ise keşideci lehtar olan kişiye belli bir miktarı vermeyi kabul etmesi neticesinde ikisi arasında imzalanan senet ile senette yazan meblağın ödenmesi noktasında resmi bir evrak oluşmuş olmaktadır. Bono da ödeme yeri gibi bazı

¹²⁴ Beki, *Kıymetli Evrak*, s.32.

¹²⁵ Aytaç Aydın, *İslam Hukukunda Kıymetli Evrak, Kambiyo Senetleri, Hisse Senedi ve Borsa* (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1995, s.90.

¹²⁶ Orhan Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitabevi Yay, İstanbul 1986, s.307.

¹²⁷ Heyet, *İktisat Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 2011, s.60.

¹²⁸ Ciro, “hak sahibi tarafından başkasına devredilmesi için kambiyo senetlerinin arkasının imzalanması işlemi”dir. bk. Heyet, *İktisat Terimleri Sözlüğü*, s.75.

¹²⁹ Aydın, *İslam Hukukunda Kıymetli Evrak*, , s.108 vd.

bilgilerin yer alması şart değildir. Burada önemli olan keşidecinin ıslak imzasının yer almasıdır.¹³⁰

Bu iki kıymetli evrak türü genel itibariyle kredi temin etme amacıyla alınması yönüyle semen ile ilişkileri pek bulunmamaktadır. Daha çok karz işlemi çerçevesinde düşünülen poliçe ve bono havale eksenli olarak değerlendirilmesi sebebiyle de müstakil bir işlem özellikleri taşımaktadır.¹³¹ Fakat malî bir değere sahip olması sebebiyle bu evrakları alacağın temlik şeklinde kullanmak suretiyle satıma konu ederek satış bedeli olarak düşünmek mümkün olabilmektedir. Her ne kadar uygulamada fazla rastlanılmayan bir boyut olsa da tam olarak para seviyesinde olmamakla birlikte semen olarak kullanılabilir. Bu da muhtemelen kıyemî ve mislî bir malla karşılaşması durumunda söz konusu olacaktır.

Ticari senetlerin sonuncusu olan çekler semen olarak verilmeye en uygun formda olan belgelerdir. Çünkü çekler esasında bir ödeme aracıdır. Ayrıca çekler emre yazılmış senetlerdir. Çeklerin poliçe gibi havale olduğu söylene de bu nokta tartışmalıdır.¹³² Çekler yerleşen teamül gereği ve hukuken belirlenen şartlar gereği bir banka aracılığıyla kullanıma sunulan senetlerdir. Çeklerin temeli çeki yazacak kişinin bir bankayla yaptığı anlaşma gereği bankanın verdiği çek senetlerini alması ve bu belgelere karşılık verilmesi için bankaya belli bir miktar para yatırması ile oluşur. Bu noktada kişinin kendi parasını sadece banka kanalını kullanma yoluyla başka bir şahısa vermesini bankaya yapılmış bir havale olarak görmek tekrar gözden geçirilmesi gereken bir hukukî niteliktedir. Çekler ciro edilerek üçüncü şahıslara devredilebilir. Fakat poliçe ve bonoda rehin cirosu şeklinde bir ciro çeşidi bulunsa da çekler rehin olarak ciro edilemez. Çünkü çekler kredi temini için değil ödeme aracı olması için düzenlenmiş senetlerdir. Rehin ise yapı itibariyle ödeme aracı olmaya müsait mallar değildir. Bu açıdan çekler para olma özelliği bakımından ön plana çıkmaktadır. Çeklerin ibraz süresi düzenlendiği yerdeki bankalar için on gün, aynı kıta üzerinde yer alan bankalar için bir ay, kıta farkı oluşan bankalar için üç aydır.¹³³ Çeklerin özellikle

¹³⁰ Aydın, *İslam Hukukunda Kıymetli Evrak*, s.125-127; Beki, *İslam Muamelat Hukuku*, Bekke Yay., Kayseri 1998, s.297.

¹³¹ Aydın, *İslam Hukukunda Kıymetli Evrak*, s. 130.

¹³² Aydın, *İslam Hukukunda Kıymetli Evrak*, s. 131; Beki, *İslam Muamelat Hukuku*, s.296.

¹³³ Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, s.46.

üçüncü şahıslar tarafından kırdırılması yani çekin ödeme tarihinden önce fiyattan eksiltme yapılarak paraya çevrilmesi faizli işlem olarak değerlendirilmiştir.¹³⁴

Çekler hem kendisi bir ödeme aracı olması hem de alacağın temliki yoluyla başkasına geçebilecek durumda olmasına rağmen bazı sorunları da içinde barındırmaktadır. Zira çeklerin karşılıksız çıkma gibi bir tehlikesi her zaman mevcuttur. Kanunen bu durum engellenmeye çalışılsa da henüz sıkıntılar aşılabilmiş değildir. İkinci nokta ise çeklerin zorunlu olarak banka üzerinden paraya çevrilecek durumda olması ve keşidecinin zorunlu olarak bankada belli bir “provizyon” bırakmak zorunda olması sebebiyle faizli işleme tabi olması problemini bünyesinde taşımasıdır. Gezi çeki adı verilen çek türleri anlaşmalı otel ve restoranlarda paraya çevrilmeden yazılı belge haliyle kullanılabilir. Burada hizmet karşılığı ödenen ücret olarak yer alan çekler esasında semen olarak kullanılma alanını göstermesi açısından da önemlidir.¹³⁵

Bazı problemler içermekle birlikte günümüzde yaygın bir kullanıma sahip olan çeklerin ticari ilişkilerde sağladığı kolaylık ve içerdiği zaruret sebebiyle genel kurallara aykırı olan yönleri giderilerek akitlerde satış bedeli olarak kullanılabilir. Ayrıca devlet tarafından bazı önlemler alınarak çeklerden oluşacak olumsuzlar en aza indirgenebilecektir.

Kıymetli evrak konusunda ikinci çeşit ise hisse senetleri gibi menkul kıymetlere dair senetlerdir. Hisse senetleri “anonim ortaklıkların ihraç ettiği ve sermaye payını temsil eden senetler”dir.¹³⁶ Şirketteki kâr ve zarara ne oranda katılım gerçekleştiğini belirten bu hisseler alım satımına konu olmaktadır. Genellikle hisse senetleri belli bir bedel karşılığı alınarak değerlendirildiğinde satıp aradaki farkla kazanç sağlanma yoluyla alışverişe konu olsa da hisse senedini bedel olarak verip karşılığında mislî ve kıyemî mallardan alma yolundaki bir işlemde para benzeri veya para yerine geçen kıymetli evrak konumunda olması sebebiyle semen olarak verilebilecektir.

¹³⁴ Beki, *İslam Muamelat Hukuku*, s.297.

¹³⁵ Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, s.46,47.

¹³⁶ Aydın, *İslam Hukukunda Kıymetli Evrak*, s.197.

Tahvil senetleri¹³⁷ genellikle belli bir faizli işlemde geçerek çevrilmelere tabi olması sebebiyle, emtia senetleri de alınan bir malın üzerindeki ayn hakkını gösteren senetler olması açısından daha çok satın alınan mal (mebî‘) özellikleri taşıması semen olabilecek bedeller arasında yer alması uzak görülmüştür.¹³⁸ Günümüzde faizsiz bono ve İslamî tahvil olarak Türkçe’ye çevrilen modern sukûk uygulamaları ortaya çıktığı için ayrı bir kıymetli evrak çeşidinin ortaya çıktığı söylenebilir. Esasen sukûk kavramı günümüzde “varlıkların menkul kıymetleştirilmesi yoluyla İslami ilkelere uyarak ortaya çıkarılmış bir sermaye piyasası aracı” şeklinde bir tarife kavuşmuştur.¹³⁹ Varlıkların menkul kıymetleştirilmesi belli parasal tutarları temsil etme, dönemsel kazançlar sağlama, yeri geldiğinde yatırım aracı olarak kullanılma ve mislî mal olma gibi özellikleri içermektedir.¹⁴⁰ Bu özellikleri içeren menkul kıymetler bir yönüyle mebî‘ bir yönüyle semen özelliklerini barındırmaktadır. Sukûk işlemlerinin farklı çeşitleri olmakla birlikte ilk olarak kira sertifikaları ortaya çıkmış ve daha sonra murâbaha, istisnâ’ ve selem sertifikaları, şirket ortaklığında kullanma amaçlı çıkarılan sertifikalar ve karma sertifikalar gibi farklı türde sukûk uygulamaları geliştirilmiştir. Daha farklı çeşitleri bulunmakla birlikte en yaygın türler bunlardır.¹⁴¹

Sukûk uygulamalarından özellikle murâbaha, selem ve istisnâ‘ sukûku semen olma yönünden konumuzu daha çok ilgilendirmektedir. Sukûkun müstakil bir uygulama olarak sahih olup olmadığı noktasında farklı görüşler olsa da bizi konumu itibariyle bu sertifikaların semen olma açısından durumu ilgilendirecektir. Esasında şekil itibariyle bir değişiklik olmamakla birlikte özellikle bu üç sukûk çeşidinde doğrudan para veya mislî mal olarak verilen semen yerine varlıkların toplanarak eşit paylardan oluşacak şekilde menkul kıymet haline getirilmesi ve varlıkları temsil eden bir kâğıdın semen olarak verilmesi durumu ortaya çıkmaktadır. Zira genel işleyiş şu şekildedir: Bir malı almak isteyen kimse varlık kiralama şirketine (genellikle banka)

¹³⁷ “Kamu veya özel kesim tarafından değişken veya sabit faizli, kupon ödemeli veya iskontolu olarak çıkarılan bir yıldan uzun vadeli borç senedi” bk. Heyet, *İktisat Terimleri Sözlüğü*, s.396.

¹³⁸ Ayrıntılı bilgi için Aydın, *İslam Hukukunda Kıymetli Evrak*, s.144 ve 199; Beki, *İslam Muamelat Hukuku*, s.302.

¹³⁹ Erdem Bafra, *İslami Bankacılıkta Sukuk(Kira Sertifikaları) ve Uygulaması*, Seçkin Yay., Ankara 2016, s.58.

¹⁴⁰ Bafra, *İslami Bankacılıkta Sukuk (Kira Sertifikaları) ve Uygulaması*, s.56.

¹⁴¹ Samar, *İslam Hukukunda Akitlerin Birleştirilmesi (Safkateyn) Yasağı ve Günümüz Finans Uygulamalarına Etkisi* (Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018, s.298.

almak istediği malı bildirmesi üzerine varlık kiralama şirketi, katılımcılardan topladığı varlıkları eşit hisseler halinde birleştirerek sukûk finansmanı oluşturmaktadır. Çıkarılan bu belge ile murâbaha sukûku gerçekleştirilecekse doğrudan müşterinin istediği mal alınarak müşteriye vadeli olarak üzerine eklenen karla satılır. Bu noktada katılımcılar malı alırken sukûku semen olarak vermişlerdir. Eğer istisnâ' ve selem sukûku yapılacaksa oluşturulan belge re'sü'l-mal olarak kullanılacak ve malın teslim tarihinde mala ihtiyacı olan şahsa satımı gerçekleştirilir.¹⁴² Bazı ayrıntıları olmakla birlikte genel uygulama bundan ibarettir. Buna göre akitlerin genel kurallarına uymak şartıyla bu sertifikaların semen olarak verilebileceği anlaşılmaktadır.¹⁴³

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa kıymetli evraklar faiz başta olmak üzere genel akit şartlarına aykırı olmayan özellikler taşımamaları halinde, satış durumunda mebî'i temsil eden belgeler, alış durumunda ise semeni temsil eden belgeler olmaktadır. Ayrıca bu belgelerin kullanımına baktığımız zaman örneğin paralar gibi çoğunlukla semen veya kıyemî mallar gibi çoğunlukla mebî' olarak kullanılır şeklinde genel bir sınıflamaya tabi tutmak mümkün gözükmemektedir. Fakat belgeler yukarıda da işaret edildiği üzere genellikle mislî özellikleri taşımaktadır. Buna göre kıyemî mallara karşı değişim söz konusu olduğunda semen, altın, gümüş ve paralar gibi semen özelliği kıymetli evraka göre daha ön planda olan mislî mallarla kıyaslandığında ise mebî' olarak düşünülmesi daha uygun gözükmektedir.

Semeniyet özelliği ön planda olmayıp daha çok mal olma yönüyle öne çıkan mislî bir mal ile değişiminde ise taayyün edenin semen olması gerekmektedir. Hanefilerin benimsediği bu mal statüsü, esasen bütün semen çeşitleri için zikredilebilecek bir durumdur. Fakat son dönem Hanefî fakihleri kıymetli evrak ve değerli kâğıtların yaygın kullanıma girmesi sebebiyle tedavül etme açısından nakitlerle bu kâğıtların bir farkı kalmadığını düşünerek kâğıt paraları misli mallar ile nakitler arasında bir yerde bulunmaktan bir adım daha öteye çıkararak değerli evrakların altın ve gümüşten bir farkı olmayacağını söylemişlerdir. Ayrıca bu evraklar istenilen

¹⁴² Necdet Şensoy, "İslamî Kurallara Uygun Finansal Sistem Bağlamında Bir Finansal Araç Olarak Sukuk Uygulamaları", *Fikhî Açısından Finans ve Altın İşlemleri* (ed. Halit Çalış), Esen Ofset, İstanbul 2012, ss.329-371, s.338,341; Samar, *Safkatayn*, s.299-302.

¹⁴³ Durmuş, "İslam Hukuku Açısından Günümüz Kredi ve Finansman Yöntemleri", *İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finansman Yöntemleri* (ed. Hasan Hacak), Vesta Ofset, İstanbul 2011, ss. 56-109, s.78, 79, 89.

zamanda sarf ve mübadele konusu olabildiği için de altın ve gümüşle aynı seviyeyi aldığını düşünmüşlerdir.¹⁴⁴

Yakın dönemdeki çalışmalarda da tedavül edilme özelliğini taşıması ve para taşıma açısından kolaylık sağlaması sebebiyle günlük kullanımda yaygın yeri olan çek, senet ve bonoların para gibi işlem göreceği ifade edilmiştir.¹⁴⁵ Bankaların çekleri tahsil etme gibi işlemleri ise vekâlet olarak veya icâre akdi olarak düşünülmüş olup aldıkları ücretin hizmet karşılığı olduğu ve herhangi bir problem içermediği de ifade edilmiştir.¹⁴⁶

1.2.2.4. Semen Şartları

Semen çoğunlukla mebî'de bulunması gereken şartların aynını taşımak zorundadır. Fakat Hanefiler için semen akdin in'ikâd şartı olmaması sebebiyle hüküm olarak farklı sonuçlar ortaya çıkacaktır. Ayrıca mebî'de bulunan bazı şartlar semende aranmayacakken bunun tam tersi de mümkün olacaktır. Aradaki bu farklar sebebiyle semenin şartlarını bütün halinde ele almak gerekmektedir.

1. Semen zikredilmesi:

Semeni gerçek manada zikretmeme veya hükmen zikretmeme durumunda akdin hükmünün batıl olacağı düşünülmüştür. Müşterinin “bu malı senden bedelsiz veya bedava aldım.” demesi ve bâyi'in de bunu kabul etmesi hakiki olarak semenin zikredilmemesine örnektir. Müşterinin “zimmetinde bana borç olarak bulunan yüze (elf) karşılık senden bu malı aldım” demesi üzerine bâyi'in herhangi bir borcunun olmadığı taraflarca biliniyorsa bu durumda semen hükmi olarak zikredilmemiş olmaktadır. Her iki durumda da akdin batıl olacağı söylenmiştir.¹⁴⁷ Bu ifade Hanefilerin genel in'ikâd anlayışına ters görünmektedir. Zira semen akdin in'ikâd şartı olmadığı için hiçbir şartının akdi batıl hale getirmemesi gerekmektedir. Buradaki in'ikâd şartını semenin kendi içinde gerçekleştirecek bir in'ikâd olarak anlamak daha

¹⁴⁴ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, İstanbul, Bilmen Yay., t.y. s.331,332.

¹⁴⁵ Ömer Faruk Habergetiren, *İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler* (Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1997, s.25; Özsoy, “Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz” *Fıkhî Açından Finans ve Altın İşlemleri* (ed. Halit Çalış), s.88.

¹⁴⁶ Servet Bayındır, *İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*, Rağbet Yay., İstanbul 2005, s.228.

¹⁴⁷ Ali el-Hafif, *İslam hukukuna göre hukukî işlemler ve hükümleri* (çev.Rahmi Yaran), TDV Yay., Ankara 2011, s.491; *Mv. F.* “Semen”, XV/26.

uygundur. Gerçekten de bir akitte semenin zikredilmesi diğer şartlara göre daha ön plandadır. Semenden bahsedilemediğinde diğer şartları da taşıyacak bir bedel kalmayacaktır. Fakat hüküm itibariyle yine de akdin fasit olması gerekmektedir. Çünkü bu durumda müşteriden bir semen belirtmesi istenerek fesat unsuru giderilebilecek durumda olma özelliğini koruyabilmelidir.¹⁴⁸

Semeni akit anında zikredilmeden alınan malların daha sonra belli aralıklarla borcun hesaplanarak piyasa fiyatıyla ödenmesi şeklindeki uygulamaya *bey‘u‘l-isticrâr* denmiştir.¹⁴⁹ Bu satım türü semenin zikredilmemesi ve belirsizlik içermesi gibi sebeplerle ilk dönem Hanefî fakihlerince sahih bir akit olarak görülmezken sonraki dönemlerde uygulamanın toplumda kullanımı yaygınlaşarak bir ihtiyaç haline gelmesi üzerine alışverişin teâtî yoluyla yapıldığı, borç alınan malın parasının ödenerek karşılandığı gibi hükümler verilerek bu tür satışlar caiz görülmüştür.¹⁵⁰ Mal çeşitliliğinin az olduğu o dönemler için *teâtîn*in pek çok mal için geçerli olabileceği söylenebilir. Ayrıca kanaatimizce Hanefîlerin burada akde cevaz verme yoluna gitmelerindeki noktalardan biri de semenin akit anında zikredilmesinin sonucunun diğer mezheplere göre daha esnek durumda olmasıdır. Cehalet ve garar içermesi açısından da incelenebilecek olan *isticrâr* günümüzde de enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde veya müşterinin sadece belli bir kişi yahut kurum olması gibi şartlarda sahih kabul edilen bir uygulamadır.¹⁵¹

2. Semen mütakavvim olması:

Hanefîlere göre akde konu olan malın mütakavvim olması akdin kuruluş şartlarından biridir. Bir şeyin mütakavvim olması ise faydalanılması şer‘an mübah kabul edilmiş olması anlamındadır. Mütakavvim olan semen herhangi bir mal olacak ise insanların fitraten meylettiği ve saklanabilir özelliğe sahip olması gerekmektedir. Bu şartları taşıyan bir mal semen olarak verilebilir. Fakat Hanefîler semeni maksuda

¹⁴⁸ Hoca Emin Efendizâde Ali Haydar, *Dürrü‘l-Hükkâm Şerhi Mecelleti‘l-Ahkâm*, Matbaa-i Tevsi-i Tıbaat, İstanbul 1912, I/381; Aslan, *İslâm Ticâret Hukukuna Göre Cehâlet*, s. 85; Kösemehmet, *İslam Hukukuna Göre Akitlerde Cehalet (Bilinmezlik)*, s.78.

¹⁴⁹ el-Usmânî, *Fikhu‘l-Buyû‘*, I/72.

¹⁵⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII/7,8; Semerkandî, *Tuhfetü‘l-fukahâ*, II/46; İbn Âbidîn, *Reddü‘l-Muhtâr*, VII/32,33.

¹⁵¹ Çeker, *Fetvalarım 1*, Damla Ofset (2. baskı), Konya 2014, s.221; *Mv. F.*, “Bey‘u‘l-İsticrâr”, IX/43-47.

ulaştırılan şey olarak gördükleri için mütekavvim olmayan bir şeyin semen olması sebebiyle akdi batıl saymamaktadırlar. Semen mütekavvim olması semenin sıhhati sayıldığı için bu durumda akit fasittir. Diğer mezheplere göre ise semen mütekavvim olması in'ikâd şartı olduğu için akit batıl olur.¹⁵² Hanefilerin bu temel yaklaşımının günümüzdeki tezahürlerinden biri şöyledir: Haram yoldan kazanç sağlayan yahut gayrimüslim olan bir kimseye veya şirkete dış hizmet satımı (outsourcing) yapan bir kimseye satımın bedeli şarap olarak ödenecek olsa akdin kendisi sahih kabul edildiği takdirde bedelinin şarap olmasından dolayı akit batıl olmaz. Zira bedelin değiştirilerek mütekavvim olan bir şeye çevrilmesi durumunda fasit olan akit sahih hale dönecektir.¹⁵³

3. Semenın Tayinle Taayyün etmemesi:

Bu konuda temelde iki temel görüş vardır. İmam Züfer hariç Hanefiler ve Mâlikîlere göre semen tayin edilmekle belirginleşmez yani taayyün etmez. İmam Züfer, Şâfîiler ve Hanbelîlerin meşhur görüşüne göre ise semen tayin edilmekle taayyün eder.¹⁵⁴

Hanefî mezhebinde semen-mebî' ayrımının temel faktörü olması sebebiyle semenin taayyünü biraz daha ayrıntılı ele alınmıştır. Eğer semen mutlak satım akdi ve icâre gibi iki taraftan bedelli bir akit için konuşuluyorsa tayinle taayyün etmez. Burada taayyün etmeyen paranın belirtilen cins, tür, nicelik ve nitelik dışında kalan kısmıdır. Zira bunlar akit esnasında söylendiği haliyle taayyün eder ve söylendiği şekliyle verilmek zorundadır. 20 liraya almış olup 20 dolar verme, 20 Türk lirasına anlaşıp 20 Suriye lirası verme veya 20 liraya anlaşıp 15 lira verme gibi örnekler paranın taayyün ettiği kısımlara işaret etmektedir. Buna göre nakitler aynı cins, tür, nitelik ve nicelikte olmak şartıyla benzeriyle değiştirilebilme özelliğine sahip olarak taayyün etmemektedir.¹⁵⁵ Fakat emanet, vekâlet ve şirket akitlerinde semende tayinle taayyün gerçekleşmektedir. Çünkü burada tayin edilen şey akitten bizzat murâd edilen şeydir.

¹⁵² *Mv. F.* “Semen”, XV/27-28.

¹⁵³ bk. Kaşif Hamdi Okur, “Outsourcing İşlemleri (Haram Faaliyetlerde Bulunan İş Yerlerine Dışarıdan Ürün ve Hizmet Satımı)”, *İslam Ticaret Hukuku Kongresi “Günümüzdeki Meseleler”*, KTO Karatay Üniversitesi Yay., Konya 2016, ss.323-335.

¹⁵⁴ Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâi'*, VII/216; İbn Kâdî Şühbe, *Bidâyetü'l-Muhtâc*, II/17; Bilmen, *Istîlâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/40; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, V/3374; *Mv. F.* “Bey”, IX/28.

¹⁵⁵ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, V/3374,3375.

Zira şirkette ortaklardan birinin sermayesi şirket akdi kurulmadan ve mallar birbirine karıştırılmadan helak olacak olursa akit münfesihi olur.¹⁵⁶

Muavazalı akitlerde semen olarak verilen şey mutlak para (nukud) haricinde bir şey ise bu durumda tayin edilmekle taayyün gerçekleşir. Zira bu durumda belirlenen şey bir yönden mebî‘ halini almış olur ve artık akdin gerçekleşmesinde istenilen sonuç bizzat o tayin edilen şeyle gerçekleşir hale gelir. Semen olarak belirlenen şey felslerden ise raiç olması şartıyla tayinle taayyün etmemektedir. Hanefilere göre revaçta olmayan bir fels semen olarak verilecek olursa semeniyet özelliğini kaybettiği için tayin edilen felsin bizzat kendisi verilmek zorundadır. Altın ve gümüşte ise asıl özellik semen olma olduğu için her şartta altın ve gümüş tayin edilmekle taayyün etmez.¹⁵⁷ Altın ve gümüş gibi madenlerden yapılmış kaplar semen olarak verilecek olsa bunlar kısmen mebî‘ özelliği taşıdığı için taayyün ederler ve akitte sadece gösterilen altın veya gümüş kap semen olarak verilebilir.¹⁵⁸

Fasit bir akitte semenin taayyün edip etmemesi konusunda Hanefilerin iki görüşe ayrıldığı görünmektedir. Haskefi ve İbn Âbidîn taayyün edeceği görüşünde iken, İbnü'l-Hümâm fasit akitte semenin taayyün etmeyeceği görüşünü İmam Muhammed'e dayandırarak ortaya koymuştur.¹⁵⁹ Tayinle taayyün etmiş olan bir semenin akit anında müşterinin mülkiyetinde olması gerektiği konusunda fakihler ittifak etmiştir. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi muayyen semen, mebî‘ hükmündedir. Mebî‘de ise mülkiyet şart olduğu için muayyen semeninde bu şartı taşınması gerektiği düşünülmüştür.¹⁶⁰

Hanefilere göre semen taayyün etmediği için semen olan şeyin müşterinin mülkiyetinde bulunuyor olması şart koşulamaz. Müşteri mülkiyetinde olmayan bir şeyi semen olarak bâyi‘e vermesi durumunda borcu ifa etmiş sayılmaktadır.¹⁶¹ Fakat bazı durumlarda semenin taayyün edeceği düşünülebilir. Örneğin trampa da iki taraftan kıyemî bir mal verilecek olursa ikisi de taayyün eden cinsten olduğunda

¹⁵⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/377.

¹⁵⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/376; *Mv. F.* “Semen”, XV/30,31.

¹⁵⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/298,299; Bilmen, *İstulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/40.

¹⁵⁹ el-Usmânî, *Fıkhu'l-Buyû‘*, I/470.

¹⁶⁰ *Mv. F.* “Semen”, XV/32.

¹⁶¹ Serahsi *el-Mebsût*, XIV/15,16; el-Usmânî, *Fıkhu'l-Buyû‘*, I/435.

aralarında bir fark kalmayacaktır. Bu durumda akdin siygasına bakma yoluyla “be” harfi cerrinin hangi mal ile kullanıldığına bakmak gibi yöntemlerle semen tespit edilmeye çalışılacaktır. Her ne kadar semenin bütün şartlarını taşımayacak olsa da bazı yönlerden semen olarak nitelenebilecektir. Bazı yönlerden semen bazı yönlerden mebî‘ olduğu kabul edilecek olursa bu şartta semen taayyün etmiş olabilir. Semen tayinle belirli olacak durumda olması halinde tayinde bir cehaletin olmaması da gerekmektedir. Bu da sadece kıyemî malların değişiminde söz konusu olabilecektir. Mesela özel üretim bir araba üç daireden biri karşılığında satın alınacak olursa burada müşteri dairelerden en kötüsünü vermek isteyip bâyi‘de en güzel olanı almak isteyecek olursa anlaşmazlığa sebep olacağı için en başta hangi dairenin verileceği netleştirilmelidir. Fakat daireler aynı standartta olacak olsaydı ki bu durumda kıyemî olma vasfını yitirebilirdi. Bu şartla tayine gerek kalmama durumu ortaya çıkacaktır.¹⁶²

4. Semen in maktûru’t-teslim(teslim edilebilir) olması:

Semenin teslim edilemeyecek durumda olması için taayyün eden bir şeyin semen olarak verilmesi gerekmektedir. Zira nakitlerde veya misli mallarda semenin misli verilebilir. Buna göre pratikte fazla bir karşılığı olmamakla birlikte muayyen hale gelmiş semen teslim edilemez durumda ise satış sahih değildir. Bunda da fukaha ittifak etmiştir.¹⁶³

5. Semen in cehalet ve garar içermemesi:

Semende cehalet ve garar farklı şekillerde oluşmaktadır. Bunların başında semenin vasıf ve değerinin bilinmesi şartının ihlal edilmesi gelmektedir. Burada değerden kastedilen on, yirmi gibi rakamsal özellikleri olurken, vasıftan kasıt ise lira, dolar gibi parasal özelliklerinin belirtilmesidir. Eğer semen kendisine işaret edilerek gösterilmiş ise vasıf veya değerinin bilinmemesi akdin sıhhatine zarar vermemektedir. Semen in vasıf ve değerinin bilinmesi daha çok aynı cins malların birbiriyle değişiminde ve toptan satış gibi satış şekillerinde önem kazanmaktadır. Çünkü burada değer ve vasfın tam olarak bilinmemesi ribâ şüphesi oluşturmaktadır. Diğer satış

¹⁶² Güney, *Garar*, s.236.

¹⁶³ *Mv. F.* “Semen”, XV/33.

şekillerinde ise semenin vasıf ve değerindeki bir cehalet taraflar arasında nizaa sebep olabileceği için akdin sıhhatine zarar vermektedir.

Semenin vasfını zikretmeden sadece değerini söyleyerek yapılan alışverişlerin hükmünde de bazı görüşler ortaya koyulmuştur. “Yirmi liraya satın aldım” şeklindeki bir îcab, kabul edilirse bu takdirde Hanefiler alışverişin geçerli olacağını ve akdin yapıldığı beldede örfen geçerli olan para birimi hangisi ise lira lafzının ona yorulacağını ifade etmişlerdir. Bir beldede birden fazla para birimi geçerli olduğunda ise dört durum ortaya konulmuş ve bunlardan üçünün sahih birinin fasit olduğu belirtilmiştir. Eğer iki para birimi revaçta olma yönünden ve finansal değer açısından farklıysa en revaçta olan dikkate alınır ve akit sahihtir.¹⁶⁴

Finansal değerleri aynı olmakla birlikte biri diğerinden daha çok revaçta ise daha çok revaç gören tercih edilir ve akit sahih kabul edilir. Hem revaç hem de finansal değer açısından para birimleri arasında bir eşitlik varsa akit sahih kabul edilir ve müşteri bu para birimlerinden dilediğini dikkate alarak akdi seçtiği bir birime göre tamamlar. Fakat revaçta olma yönünden eşit olan iki para biriminin finansal açıdan değer farklılıkları olması durumunda akit fasit olur. Çünkü burada iki para biriminden birini tercih etme imkânı kalmamıştır. Müşteri değeri düşük olanı tercih etmek isterken bâyi‘ daha değerli olan parayı seçmek isteyeceğinden bir çekişmeye mahal verilmiş olur ki bu da Hanefilere göre akdi ifsad eder.¹⁶⁵

Hanefiler semenin sıfat ve değeri konusuyla ilgili şu satışları da fasit kabul etmektedirler:

Kıymetinin ne olduğu bilinmeyen bir malı kıymetiyle satın almak veya satmak akdi fesada uğrattır. Bir şeyi helal olduğu şekliyle diyerek, istediğin şekilde diyerek satmak, aldığına veya falanın aldığı şekliyle diyerek satmak caiz değildir. Fakat akit meclisinde bu ifadelerden kastedilen değere vakıf olursa akitteki fesad ortadan kalkar. İnsanların aldığı fiyata sattım veya aldım şeklindeki bir ifade de ekmek gibi fiyatı sabit olan ürünler için kabul edilebilir olmakla birlikte bu netliği taşımayan diğer bütün mallarda akit fasit olur. Yine bir şeyi bir rakam söyleyerek satmak caiz değildir. Akit

¹⁶⁴ İbn Âbidîn, *Mecmuâtu Resâil-i İbn Âbidîn*, II/64.

¹⁶⁵ İbn Âbidîn, *Mecmuâtu Resâil-i İbn Âbidîn*, II/64,65; Meydânî, *el-Lübâb*, s.207,208; Bilmen, *Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/39; *Mv. F.* “Semen”, XV/37.

sonuna kadar o rakamın karşılık geldiği değer müşteri tarafından bilinmeyeceği için fesat unsuru yer almaktadır. Bunda da akit meclisinde söylenen sayısal değerine neye tekabül ettiğine taraflar vakıf olmuş olursa akit geçerli olur. Burada mevzu bahis edilen bütün satışlarda semenin cehaletinden dolayı oluşan fasitlik yer almaktadır.¹⁶⁶ Bu satım şekilleri hem cehalet hem de gararı belli oranda içerdiği için iki sıhhat şartı içinde örnek olarak verilmiştir.¹⁶⁷

Cehalet kaygısıyla kaynaklarda geçen bir başka örnek bir yığın buğdayın her ölçüğü bir dirhem olmak üzere satışdır. Bu örnekte mebî'de oluşan bir cehaletin etkisiyle semenin verileceği miktarda da belirsizlik oluşmuş olmaktadır. Çünkü kaç ölçük çıkacağı bilinmediği için kaç dirhem verileceği belirsizdir. Bu konuda üç görüş ortaya çıkmıştır. Şâfîlere göre bu şekilde bir satış caiz değildir. Çünkü satış anında semenin meblağı ve üzerinde konuşulmuş semenin miktarı bilinmemektedir. Ebû Hanîfe'ye göre ise bu tarz bir satışta lafızdaki her ölçük (küllu gafzin) kelimesini buğdayın tamamına şamil kılmak mümkün gözükmemektedir. Zira bu şekilde düşünüldüğünde önce semeni almak isteyen bâyi'in ne kadar semen alacağı net olmadığı için bir niza' oluşmaktadır. Fakat her ölçük lafzını sadece bir ölçük için kabul etmek semenin miktarını belirginleştirir. Bu sebeple her ölçüğü ayrı ayrı değerlendirmek şartıyla bu satış caiz kabul edilmelidir. İmameyn ve bazı Şâfîlere göre bu tarz bir satış olduğu gibi caizdir.¹⁶⁸ Çünkü burada bir yığın buğday olan mebî' gözle görülmektedir ve cehalet yoktur. Semeninin ise miktarı işaretten bir cihette belirgindir. Tartıldığında yığının kilosu netleşir ve kaç ölçük çıkacağı belli olduğunda kısa bir hesaplama ödenecek semende netleşmiş olur. Her ne kadar lafza ilk bakışta bir garar gözükse de ayrıntı da gararın izalesinin mümkün olduğu ve cehaletin de ortadan kalkacağı anlaşıldığı için bu şekilde yapılmış bir satış caiz görülmüştür. Hanefîlerde asıl olan Ebû Hanîfe'nin görüşü olmakla birlikte sonraki Hanefî ulemanın İmameyn'in görüşünü kolaylık içermesi hasebiyle benimsediği söylenmiştir.¹⁶⁹

Keyli mala örnek olan bu örnek haricinde vezni olan herhangi bir malda malın bölünmesi malda bir kusur oluşturmayacaksa yine bir kiloluk kısımda geçerli olur veya

¹⁶⁶ el-Usmânî, *Fıkhu'l-Buyû'*, I/427,428; *Mv. F.* "Semen", XV/33-36.

¹⁶⁷ Güney, *Garar*, s.237.

¹⁶⁸ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, VI/598,599; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtac*, II/375.

¹⁶⁹ Meydânî, *el-Lübâb*, s.208,209.

kaç kilo alınacağı söylenerek cehalet giderilir. Uzunluk ölçüsüyle satılan mallarda ise bölünme durumunda malda kusur oluşma ihtimali daha yüksek olduğu için akitteki cehalet ya giderilir ya da akit feshedilir. Çünkü akit bir metrekarelik kısım için geçerli olacak olursa örneğin bir ev için evi kusurlu duruma getirme sonucunu doğuracaktır.¹⁷⁰

Bu görüşlerin neticesinde ifade etmek gerekir ki, buradaki ihtilaf pratikte birbirinden çok farklı sonuçlar oluşturmamaktadır. Zira cehalet unsurunun olduğunu kabul eden görüşte de fesad unsurunun kısa bir zaman dilimi içerisinde giderilme durumu ortaya çıkmaktadır. Ebû Hanîfe'nin bu noktada ortaya koyduğu görüş ise biraz daha ince işçilik minvalinde bir durumdur. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin karşısında yer alanların görüşünün temelinde mevcut olan cehaletin taraflarca halledilebilecek nitelikte olduğu anlayışı, taraflar arasında her ne sebeple olacak olursa olsun anlaşamayarak niza sebep olması sonucunda aynı hükme ulaştıracak olup Ebû Hanîfe'nin mebî'de bölünmenin oluşturduğu zarar veya akdi birim fiyat üzerinde geçerli sayma noktaları da göz ardı edilme ihtimalini taşıyacaktır.

Bâyi'in satış esnasında semen konusunda sükût etmesi durumunda akit fasit olur. Çünkü burada semen zikredilmekle birlikte net değildir. Miktarı konusunda bir cehalet vardır. Zira bâyi' susmakla malını kıymetiyle satmak istediğini zımnen ifade etmiş kabul edilir. Malın kıymeti ise o an için tam bilinmemektedir. Susması sonucu semenin meçhul olması sebebiyle akit fasit olmaktadır.¹⁷¹

Vasıf ve değer haricinde başka açılardan oluşacak cehalette yine akdi ifsad edeceği için semen her türlü cehaletten beri olmalıdır. Örneğin akdin siygasında bir cehalet varsa bu cehalet aynı tür ve muayyenlikte olan iki bedel karşılaştığında semen olacak bedeli belirlemeyi etkileyeceği için dolaylı yoldan bir fesad unsuru ortaya çıkacaktır. Zira eşit şartlarda siyga yoluyla da semen belirlenemezse artık bedelleri ayırma imkânı kalmayacaktır.¹⁷²

Bey'atân fî bey'a yani bir akit içinde iki satım yapma şeklinde meydana gelen satışlar Hanefilere göre semende belirsizlik (cehalet) sebebiyle fasit satışlardır. Vadeli ve peşin satış için iki ayrı fiyat söylenip müşterinin herhangi birini kabul ettiğini

¹⁷⁰ el-Usmânî, *Fıkhu'l-Buyû'*, I/425,426.

¹⁷¹ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, VI/593; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/247,248.

¹⁷² Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, VI/592,593.

söylemeden “aldım” demesi ile tamamlanan akitler bu gruba girmektedir. Mâlikîlere göre bu tür bir satışın fasit olmasının sebebi iki seçenekten hangisinin kabul edildiği noktasında bir belirleme yapılana kadar arada geçen zamanda ribâ şüphesi oluşmasıdır.¹⁷³

Bir akitte birden çok satış bedeli belirlenmesi (seçimlik akit) de bazı durumlarda garara sebep olmaktadır. Semen için vadeli 50 lira, peşin 25 lira gibi iki seçenek belirlenirse ve bu seçeneklerden biri akit meclisinde kabul edilirse akit sahihtir. Bu bedellerden biri üzerinde seçim yapılmadan mebî‘ teslim alınarak taraflar ayrılırsa zımnen vadeli olan seçilmiş kabul edilip akit yine sahih sayılır. Fakat seçeneklerden biri seçilmezse ve mebî‘de teslim alınmamışsa akdin semeninde belirsizlik oluşacağı için akit fasit olmaktadır. İki den fazla seçenek olduğunda ise ancak akit meclisinde seçeneklerden biri tercih edilmişse akit sahih kabul edilir.¹⁷⁴

Semenin cinsinin bilinip zatının bilinmediği durumlarda da akit yine Hanefîlere göre fasittir. Satın alınan bir mala karşılık elbise deposunda yer alan elbiselerden birinin semen olarak verilmesi durumunda hangi elbisenin alınacağı konusunda bir cehalet olduğu için akit fasit olmaktadır. Genel kural bu olmakla birlikte bu şekilde mün’akit olan bir akde tayin muhayyerliği şartı koyulmuşsa ve seçenek üç malla sınırlandırılırsa akit Hanefîlere göre geçerli hale gelmektedir. Diğer mezheplere göre ise semenin rükün olma anlayışından hareketle mahal malum olmalıdır ve malum olmadığı zaman akit batıldır.¹⁷⁵

Safkateyn içeren akitlerde de genellikle semenin cehaleti durumu oluşmaktadır. Zira iki akitte de semen bulunmakla birlikte birinci akitteki semenin ikinci akitte semen olacak bedelle ilişkisi bulunmaktadır. Bu ilişkinin hangi oranda olduğu ise net olmadığı için semende cehalet oluşacaktır. Örneğin bana arabayı satman karşılığında sana evimi sattım gibi bir şart zikredilerek kurulan akitte semenlerin miktarında cehalet oluşacaktır. Ayrıca bu akit fasit şartta içermektedir.¹⁷⁶

¹⁷³ Kösemehmet, *İslam Hukukuna Göre Akitlerde Cehalet (Bilinmezlik)*, s.51; Güney, *Garar*, s.235.

¹⁷⁴ Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubi el-Endelûsî İbn Rüşd el-Hafid, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesit*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1995, III/1208; Samar, *Safkateyn* s.134-138.

¹⁷⁵ İbn Rüşd el-Hafid, *Bidayetü'l-Müctehid*, III/1208; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/138,139; Kösemehmet, *İslam Hukukuna Göre Akitlerde Cehalet (Bilinmezlik)*, s.56,57.

¹⁷⁶ Samar, *Safkateyn*, s.149.

Semen akit meclisinde ortada bulunan bir şey ise kendisine işaret etmek malum olması için yeterli kabul edilirken eğer akit meclisinde bulunmuyorsa “100 liraya bu malı aldım” demek suretiyle özellikleri belirtilerek semen malum hale getirilir.¹⁷⁷

6. Vadeli satışlarda semenin ödeme tarihinin bilinmesi:

Esasen ödeme gününün bilinmemesi de bir cehalet sebebidir. Öyle ki ödeme tarihi belirtilirken tarafları nizaa sürüklemeyecek belirginlikte olması cehalet-i yesire olarak kabul edilip akde zarar vermez. Fakat tarihi belirlerken aşırı bir cehalet unsuru oluşursa ve taraflar çekişmeye yönelirse akit fasit olacaktır.¹⁷⁸ Yağmur yağdığı zaman, hayvanın yavrusunun yavrusu olduğu zaman (hablü'l-habele) gibi cehalet içeren zaman dilimleri tarafları çekişmeye götüreceğinden geçerli bir vade tarihi değildir. Fakat hasat zamanı, hacıların dönüş zamanı gibi genel hatlarıyla gerçekleşeceği belli olan tarihler geçerli kabul edilmiştir.¹⁷⁹ Esasen klasik kaynaklarda hacıların dönüş zamanı net olarak bilinemediği için aşırı cehalet örneği olarak verilmiştir. Fakat günümüzde bu zamanın hangi dilime rastlayacağı genel itibariyle bilinmekte olduğu için taraflar açısından belirginlik kazanmış durumdadır.¹⁸⁰ Buna göre vadenin geçerli olmasında halkın nezdinde geçerli olan, örf haline gelmiş zamanlar kabul görmektedir. Ayrıca vade anlayışında zamanla değişiklikler meydana gelebilmektedir.¹⁸¹

Mâlikîler de Hanefîler gibi vadeyi az çok tahmin edilebilen veya bilinmeyen olmak üzere vadeyi iki kısma ayırmışlardır. Eğer vade tarihinde bir bilinmezlik varsa bu akdi batıl hale getirir demişlerdir.¹⁸² Şâfiîlere göre ise bilinmezlik az da olsa çok da olsa akdi batıl kılar. Şâfiîler genelde bu görüştedir.¹⁸³

7. Semen fasit şart içermemesi:

Yukarıda fasit şarta dair verilen bilgiler burada da geçerlidir. Hanefîler açısından akdin ruhuna uygun olmayan, taraflardan birinin lehine şartlar içeren, akde herhangi bir katkısı olmayan şartlar gibi bazı şartların fasit veya batıl olarak

¹⁷⁷ Bilmen, *Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/39.

¹⁷⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII/19,20; Semerkandî, *Tuhfetu'l-fukahâ*, II/45; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II/2.

¹⁷⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII/19-21; Semerkandî, *Tuhfetu'l-Fukahâ*, II/46; Meydânî, *el-Lübâb*, s.221.

¹⁸⁰ Aslan, *İslâm Ticâret Hukukuna Göre Cehâlet*, s.91.

¹⁸¹ Güney, *Garar*, s.240.

¹⁸² Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey el-Gırnâtî, *el-Kavânînu'l-Fıkhiyye*, yy. ty., s.170.

¹⁸³ İbn Kâdî Şühbe, *Bidâyeti'l-Muhtâc*, II/32.

isimlendirildiğine değinmiştik. Burada semen için konuya bakılacak olursa örneğin, akitlerde genel kabule göre ilk olarak semen teslim edilmeli ardından mebî‘ verilmelidir. Semen verilmedikçe bâyi‘in mebî‘i hapsedme hakkı bulunmaktadır. Buna rağmen müşteri önce mebî‘in verilmesini şart koşarsa bâyi‘ bunu kabul etmediği takdirde bu şart fasit olmaktadır. Yine semenin yarısının başka bir şahıs tarafından ödeneceği şart koşulursa akit geçerli olmakla birlikte üçüncü şahsın ödemesine mevkuftur. Ödemediği takdirde bâyi‘e akdi devam ettirme veya feshetmeye dair muhayyerlik hakkı doğmaktadır.¹⁸⁴

Semenle alakalı olarak akdin muktezasından olan veya diğer sahih şartların özelliklerini içeren kimi şartların geçerli olacağı düşünülmüştür. Semende belli bir vasfın bulunmasını şart koşturmak geçerlidir. Akit sonunda semenin belirtilen vasfı taşımadığı öğrenilirse akdi devam ettirme veya feshetme açısından muhayyerlik hakkı doğacaktır.¹⁸⁵

8. Semen’in gabn ve zarar içermemesi:

Genel sıhhat şartlarının kalan bu iki şartı da mebî‘de olduğu gibi semende de söz konusudur. Zarar şartı semenin daha çok semeniyet unsurunu aslî olarak taşımayan mislî mallar ve kıyemî mallar gibi türlerinde gerçekleşmektedir. Bu da en çok trampa türü satışlarda karşımıza çıkacaktır. Trampa da kendine has bazı özellikler taşıdığı için semen zarar açısından mebî‘ ile benzerlikler içerecektir. Evin kirışı, ceketin kolu gibi şeyler kalan kısmın kullanımına zarar verdiği için mebî‘ olamayacağı gibi semen olarak da verilemeyecektir.¹⁸⁶

Gabn şartı esasen semen için ayrıca zikredilmesi gereken bir unsurdur. Zira aldatma veya aldanma mebî‘de olduğu kadar semende de gerçekleşmektedir. Fakat muhayyerliklerde gabn muhayyerliğinden bahsedilirken semenin hangi şartları içermesi ile gabn oluşacağı ortaya koyulacak olduğundan tekrara düşmemek için orada zikredilecektir. Bu başlıkta sadece semende gabnın olmaması gerektiği hatırlatılarak semenin bir şartı olduğuna vurgu yapılmıştır.¹⁸⁷

¹⁸⁴ İbn Âbidîn, *Reddû‘l-Muhtâr*, VII/282.

¹⁸⁵ Samar, *Ca‘li Şartlar*, s.66,67.

¹⁸⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II/23.

¹⁸⁷ bk. s.120 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

SATIM AKİTLERİNİN SEMEN EKSENLİ TASNİFİ

Akitler meşruiyet açısından, sıhhat açısından, bağlayıcılık açısından, süreklilik açısından, gayesi açısından vb. pek çok açıdan tasnife tabi tutulmuştur.¹⁸⁸ Bizde konumuz gereği semen eksenli bir bakış açısı ile akitleri tasnif ederek semenin hangi akitlerde yer aldığını ve uygulamada, teoride belirtilen şartları taşıyıp taşımadığını tespit etmeye çalışacağız. Bu amaçla semen eksenli tasnifi, ayn-deyn ayrımı etrafında oluşan taksim, maliyetin bildirilmesi ile oluşan semen eksenli tasnif ve semenle ilişkisi bağlamında bazı yasakların ele alındığı üçlü bir ayırım ile konu incelenmeye çalışılacaktır.

1. AYN-DEYN AYRIMI BAĞLAMINDA SEMEN

Semenin ayn veya deyn olan bir şeyden oluşmasına göre aynın deyn karşılığı satımı şeklinde mutlak satım akdi, deynin ayn karşılığı satımı şeklinde selem akdi, deynin deyn karşılığı (peşin olarak) satımı kapsamında sarf akdi ve aynın ayn karşılığı satımı olarak trampa/mukâyaza akdi olmak üzere dört bey‘ çeşidi ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁹

Akit çeşitlerine geçmeden önce ayn ve deyn kavramlarına değinmek gerekmektedir. Ayn ve deyn kavramının birden fazla anlamı içeren kelimeler olması sebebiyle bu kavramların hangi anlamda kullanılacağını özellikle belirtmek gerekmektedir. Ayn kelimesinin, “mevcut, hazır ve belirlenmiş mal, menfaatinden faydalanılan malın, menfaatinden soyutlanmış hali ve borç ilişkisine konu olan belirlenmiş mal (ferden muayyen mal)” olmak üzere üç anlamı bulunmaktadır.¹⁹⁰ Bu bölümde ayndan kastedilen ferden belirlenmiş mallardır. Akitte genel prensip itibariyle bu özellikteki mallar mebî‘ olmaktadır. Deyn kavramı ise bir kişiye veya şahsa karşı ödenmesi gereken yükümlülük, borç para ve mutlak anlamda borç şeklinde farklı anlamlar içermekle birlikte¹⁹¹ burada fert olarak değil cins olarak belirlenmiş bir

¹⁸⁸ Karaman “Akid”, *DİA*, II/251.

¹⁸⁹ Kâsânî, *Bedâi‘u’s-Sanâi‘*, VI/532.

¹⁹⁰ Aybakan, *İslâm Hukukunda Borçların İfası*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul 1998, s. 24, 25.

¹⁹¹ Kara, *Deynin Deyn Karşılığı Satımı*, s.9.

varlığı veya bu varlığın teslimi¹⁹² anlamında kullanılacaktır. Zaten ayn ve deynin birbirinin zıttı olarak kullanılabilmesi için bu iki anlamın dikkate alınması gerekmektedir.

1.1. Aynın Deyn Karşılığı Satımı (Mutlak Satım Akdi)

İslam Hukuku için bir satım akdinden bahsedileceği zaman ilk olarak belirli halde mevcut olarak bulunan bir malın (ayn) karşılığında, cinsi belirli olmakla birlikte alışveriş için münhasıran o cinsten bir türün seçilmemiş fakat alışveriş sonunda cinsin birbirinin benzeri olan türlerinden birinin verilecek olduğu (deyn) bir akit akla gelmektedir. Zira insanların en çok kullandığı alışveriş çeşidi de bu şekilde gerçekleşmektedir. Fakat zamanla insanların ihtiyaçları ve bu ihtiyaçları elde etme şekilleri değiştiği için bu standardın da bazı değişikliklere uğradığı görülmüştür.

İlk bölümde ele alınan akitlerin şartları, unsurları ve akitte verilen bedeller esasen mutlak satım akdine ait özelliklerden oluşmaktaydı. Fakat satım akdinin genel şartları verilerek esasında İslam Hukukunda özellikle de Hanefilerde standart bir satışın nasıl gerçekleşmesi gerektiği gösterilmiştir. Bu başlık altında konumuzun gereği olarak bedeller arasında nasıl bir statünün benimsendiği, ayn veya deyn olarak nitelendirme de hangi malların öncelikli olduğuna değinilecektir. Ayrıca ayn ve deyn olan bedellerin arasındaki ilişki ayrı bir başlıkla verilmek suretiyle diğer akitlerde semen - mebî' ayrımının gerekliliği ve getirileri ifade edilmeye çalışılacaktır.

İlk bölümde konu içinde ara ara değinilmekle birlikte Hanefilerin malları semen veya mebî' olma açısından sınıflandırma yöntemi topluca ifade edilecek olursa şu maddeler karşımıza çıkmaktadır:

1. Bedellerden biri altın ve gümüş gibi semeniyeti aslî olanlardan diğeri ticaret malından oluşuyorsa ne zaman ve ne şekilde olduğuna bakılmaksızın altın ve gümüş semen olur. İsterse "100 lirayı şu ayakkabılar karşılığında aldım" gibi bir ifade kullanmış olsun yine de burada semen olarak 100 lira kabul edilir.

2. Bedellerden biri kıyemî bir mal diğeri de muayyen misli mal ise siygaya, söyleniş şekline ve öncelik-sonralığa bakılmaksızın kıyemî mal mebî' olarak kabul

¹⁹² Hasan Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi: Kelam-Fıkıh İlişkinine Dair Bir Analiz*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 140.

edilir. Muayyen misli mal ise semen olur. Fakat kıyemî malın karşısındaki misli mal zimmette bulunabilen (gayr-ı muayyen) bir mal ise bu durumda icapta bulunan kişinin kullandığı lafızlar dikkate alınır. Hangi malın satın alındığı ifade ediliyorsa o mebi‘ karşılığında verilecek olan bedel ise semen kabul edilir.

3. Bedellerin ikisi de misli maldan oluşuyorsa yine satın alma kastıyla ifade edilen mebi‘ ve satın alınmak istenen şeyin karşılığında verilecek misli mal da semen olmuş olur. Selem ve trampada oluşan durumlardandır.

4. İki bedelde kıyemî mallardan oluşuyorsa bu durumda iki bedelde bir yönden semen bir yönden mebi‘ kabul edilir. Kıyemî mallar söz konusu olduğunda karşısında aded-i mütefâvite türü mallar varsa aded-i mütefâvite semen kabul edilecektir. Misli mallarda da aded-i mütekâribe olan bedel varsa aded-i mütekâribe misli mal karşısında mebi‘ olarak kabul edilir. Bu Hanefilere has bir görüştür. Şâfiiler ve Hanbeliler bedellerden satın alınmak istenenin mebi‘, karşılığında verilecek bedelin ise semen olduğunu kabul ederler.¹⁹³

Hanefilere has hiyerarşiye göre malların para olma sırası şu şekilde gösterilebilir:

BEDELLERİN CİNSLERİ	SEMEN	MEBİ‘
Nakit - Misli mal	Nakit (altın)	Misli mal (arpa)
Misli mal - Aded-i mütekâribe	Misli mal (arpa)	Aded-i mütekâribe (ceviz)
Aded-i mütekâribe – Aded-i Mütefâvite	Aded-i mütekâribe (ceviz)	Aded-i Mütefâvite (karpuz)
Aded-i Mütefâvite – Kıyemî mal	Aded-i Mütefâvite (karpuz)	Kıyemî mal (El dokuması halı)

Bu hiyerarşi bize bey‘in diğer çeşitleri olan selem, istisnâ‘ ve mukâyaza ile bey‘ çeşidi olması tartışmalı olan sarf akdinde bedellerin nasıl yorumlanacağına dair

¹⁹³ Kâsânî, *Bedâi‘u’s-Sanâi‘*, VII/216; İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr*, VII/52-54; Zuhayli, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, V/3374; Zerkâ, *Ukûdu’l-Müsemmat*, s.81; *Mv. F.* “Bey‘”, IX/28.

temel esasları vermektedir. Bu hiyerarşinin pratikteki uygulamalarına yer geldikçe değinilecektir. Bu noktada bir de mutlak bir satım akdinde bedeller arasında ne gibi bir ilişki olduğu noktasında bazı karşılaştırmalar yapmak faydalı olacaktır. Zira diğer bey' çeşitlerinde bu ilişkinin akde etkisini tespit edebilmek için bedellerin özellikle birbirinden ayrılan noktalarını belirlemek gerekmektedir.

Semen – Mebî' İlişkisi:

Semen ve mebî' alışverişin karşılıklı iki bedeli olması hasebiyle bazı benzer özelliklere sahip olmakla birlikte bazı farklılıkları da içermektedirler. Esasen semenin şartları ve mebî'in şartları ayrı olarak verildiğinde hangi şartların iki bedelde de bulunması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu başlıkta değinilecek olan iki bedelin birbirinden ayrıldığı noktalardır. Semenın mebî'den farklı olan yönlerinin ortaya koyulması ile aslında neden bir akitte hangi bedelin semen hangi bedelin mebî' olduğunu belirlemek gerektiği açıklığa kavuşturulmuş olacaktır. Maddeler halinde belirtilecek olursa şu farkların olduğu ortaya çıkmaktadır:

a) Fasit-batıl: Çalışmanın önceki bölümlerinde belirtildiği üzere Hanefilere için mebî'in mütekavvim olması, mevcut olması ve teslim edilebilir olması şartlarını içermediği durumlar akdi batıl hale getirirken diğer şartlar akdi fasit hale getirmektedir. Semen akdin rüknü olarak görülmemesi sebebiyle bütün şartları için fesai hükümü verilebilir. Çoğunluğa göre ise iki bedelin bütün şartları için batıl hükümü verilmektedir. Bu ayrımın neticesinde teslim edilebilir olmayan bir şeyin satılacak olması akdi batıl hale getirirken bu özellikte bir şeyin semen olması akdi fasit hale getirecektir. Tutulmamış bir balık semen olarak gösterilirse akit fasit olduğu için sonradan bunun yerine teslimi mümkün bir şeyi veya denk geleceği bir parasal karşılığı semen olarak vermek tekrar akdi sahih hale getirecektir. Yine semen zikredilmeden kurulan bir akit fasit, mebî' olmadan kurulan akit ise batıldır.¹⁹⁴

b) Mülkiyet: Mebî' satıma konu olabilmesi için bâyi'in mülkiyetinde olmalıdır. Aksi halde akit yürürlüğe giremeden kimin mülkünde ise onun icazetine mevkuflur. Fakat semende böyle bir şart yoktur. Başkasının mülkünde olan bir şeyi semen olarak vermek mümkündür. Özellikle veresiye satışlar için bu özellik ön plana çıkar. Zira bir

¹⁹⁴ Ali Haydar, *Dürrü'l-Hükkâm*, I/381.

kimse başkasında bulunan 1000 TL'lik vadeli alacağını semen olarak vermeyi düşünerek bu bedelde bir malı veresiye olarak alabilir. Mülkiyetine girme ihtimali olmayan bir şeyi bedel olarak veren kimse için klasikte gasp kuralları işletilmiştir. Günümüzde forex işlemlerinde özellikle kaldıraç sisteminde mülkiyette bulunmayan malların semen olarak verildiği görülmektedir. Hanefî yaklaşıma göre sistemin diğer unsurlarına dikkat edilmeksizin değişimin sarf kapsamı dışında olması şartıyla sadece bu yönüne cevaz verileceği düşünülebilir.¹⁹⁵

c) Tasarruf: Kabzdan önce tasarrufta bulunma noktasında gayrimenkul mebî' de tasarrufta bulunulabileceği kabul edilmiştir. Fakat menkul mebî'in kabzdan önce tasarrufuna izin verilmemiştir. Semen de ise eğer akit sarf ve selem değilse kabzdan önce tasarrufta bulunmak mümkündür. Çünkü tayinle taayyün etmediği için helak olsa dahi yerine başkası semen olarak verilebilir.¹⁹⁶

d) Telef olma: Mebî'in kabzdan önce satıcının veya dış bir etki yoluyla tamamen helak olması durumunda akit münfesihi olur. Kısmen telef olursa kısmen münfesihi olur. Müşteri telef ederse malı kabzetmiş sayılarak akit devam eder. Fakat semen kabzdan önce satıcının veya dış bir etki yoluyla helak olursa helak olanın yerine başka bir semen verilebileceği için akit devam eder. Bâyi' helak ederse de malı kabzetmiş sayılacağı için akit yine devam eder.¹⁹⁷

e) İkâle: Mebî'i müşteri kabzettikten sonra tamamı veya bir kısmı helak olursa tamamen veya helak olan kısım miktarınca ikâle imkânı ortadan kalkar. Fakat semen genellikle zimmette sabit olduğu için helak olması ikâleye mani değildir. Helak olanın yerine başka bir şey semen olarak verilebilir. Burada sadece kıyemî malların semen olması durumunda ikâleye engel bir durumun ortaya çıkacağı söylenebilir.¹⁹⁸

f) Teslim masrafı: Bedellerin tesliminde mebî'in teslim edilmesinden doğacak masraf ve yükümlülükler satıcıya ait olarak kabul edilirken semenin tesliminden doğacak masraf ve yükümlülükler ise müşteriye ait olarak görülmüştür. Fakat taraflar

¹⁹⁵ Turay, *Finansal Açıdan İslam Borçlar Hukuku*, s.363.

¹⁹⁶ Kisbet, *Malın Kabz ve Teslimi*, s.49.

¹⁹⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/10; Zerkâ, *Ukûdu'l-Müsemmât*, s.76, 82.

¹⁹⁸ Bilmen, *İstulâhât-ı Fikhiyye Kâmusu*, VI/26,27; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, V/3375.

akit anında karşılıklı olarak anlaşma yoluyla teslim dair yükümlülüklerde değişiklikler yapabilirler.¹⁹⁹

g) Teslim önceliği: Genel kabule göre peşin alışverişin yapılacağı bir akitte önce semen sonra mebî‘ teslim edilmelidir. Semeni alana kadar mebî‘in hapsedilmesi bâyi‘e verilmiş bir haktır. Fakat akdin doğası gereği ve ribâya düşmemek için sarf ve mukâyaza gibi akitlerde bedeller aynı anda teslim edilir. Yine veresiye alışverişin taşıdığı hasiyet sebebiyle semenin önce verilemeyeceği açıktır.²⁰⁰

h) Taayyün: Mebî‘ ile semen arasındaki belki de en önemli fark semenin teslimle taayyün edecek olmasına karşın mebî‘in tayinle taayyün edeceğidir.²⁰¹ Zaten bu özelliğine binaen peşin alışverişte semenin önce verilmesi gerektiği düşünülerek semenin taayyün etmesi sağlanmıştır. Aynı türdeki mallarda semen ve mebî‘ belirlemesi yaparken de yine bu özellik ön planda tutulacaktır. Zimmette bulunarak teslimle taayyün etmesi diğer bedele nazaran daha uygun olan semen olarak kabul edilecekken tayinle taayyün eden mebî‘ olacaktır.

ı) Muhayyerlik: Semen ve mebî‘ muhayyerlik açısından birbirinden farklı hükümlere tabi olacağı için akitlerde bedellerin semen ve mebî‘ olarak belirlenmesi bu farklılığı ortaya koyacaktır. Örneğin görme muhayyerliği genel olarak mebî‘ için geçerlidir. Mebî‘ tayinle belirli hale geleceği için görülecek bedel belirlidir. Semen taayyün etmediği için görülmemiş olması akdi etkilemez. Hatta gösterilenden başkası da semen olarak verilebilir. Fakat semen kıyemî mallardan ise veya taayyün edecek cinsten bir mal ise görme muhayyerliği cari olabilir. Yine ayıp muhayyerliğinde ayıbın hissesi belirlenerek mebî‘den düşülebilir veya ayıplı semenin yerine başka bir şey verilebilir. Bununla birlikte semende ya akit devam ettirilir ya da feshedilir. Ayıbın hissesi düşülmez.²⁰²

Toparlayacak olursak bir bedele semen veya mebî‘ demek ona karşılığındaki bedelden farklı hükümler vermemize ve farklı sonuçların doğmasına sebep olmaktadır. Ayrıca akitlerin kendine has özellikleri olsa da bedellerin taşıdığı genel şartları

¹⁹⁹ Meydânî, *el-Lübâb*, s.212.

²⁰⁰ Meydânî, *el-Lübâb*, s.212.

²⁰¹ *Mecelle*, md.204 ve 243.

²⁰² Zerkâ, *Ukûdu'l-Müsemmât*, s.82. Ayrıca farklar için bk. Serahsî, *el-Mebsût*, XIV/2,3; İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI/ 479.

işletebilmek, özel şartlarla ilişkisi neticesinde bu ayrımı dikkate alarak akdi devam ettirebilmek akit mantığını koruma açısından önemlidir. Tabi ki bunu Hanefiler için düşünmek mümkündür. Zira diğer mezhepler için iki bedelin de aynı hükmü aldığına ve pratikte bir farklılaşmaya sebep olmayacağına yukarıda değinmiştik.

1.2. Deynin Ayn Karşılığı Satımı (Selem ve İstisnâ' Akdi- Alivre)

Semenin peşin verilmesi sebebiyle ayn, mebî'in ise belirli bir vadede verilmesinden dolayı deyn halini aldığı selem ve istisnâ' akitleri mutlak satım akdinde bedellerin teslim şeklinin tersine bir uygulamadır. İkinci gurubu oluşturan bu akitler bazı farklılıklar göstermekle birlikte genel bey' şartlarını taşıdığı için bey' akdinin içinde değerlendirilmiştir. Günümüzde peşin para karşılığı vadeli mal alımına *alivre* (*önceden satış*) denilmektedir. Burada bu iki akit satış bedeli açısından incelenecek olup akdin diğer unsurları genel hatlarıyla belirtilecektir.

1.2.1. Selem Akdi

Mecelle'de "vadeli olanı peşin olan karşılığında satmak"²⁰³ şeklinde tarif edilen selem akdinin pek çok eserde farklı tanımları bulunmaktadır. *Mecelle* şerhlerinde yukarıdaki tarifi açıklama minvalinde bazı tanımlar yapılmıştır. Esasen bu tarifler Hanefî mezhebinin seleme bakışını göstermektedir. Örneğin, "semeni peşin (muaccel) verilip, mebî'in teslimi vadeli (müeccel) olan bey' akdi"²⁰⁴ Ali Haydar Efendi'nin selem tarifidir. Mürşid-i Hayrân'da ise "vadeli müsemmen olan müslemün fihin, peşin semen olan re'sü'l-mâl ile satın alınmasıdır" şeklinde tanımlanmaktadır.²⁰⁵ Bu tariflerin en önemli noktası selem bedellerinin yine semen ve mebî' ikiliği ile düşünüldüğünü göstermesidir. Ayrıca tariflerde bu akdin bir bey' çeşidi olduğu da ifade edilmektedir.

Diğer mezheplerde selem tarif edilirken genel olarak "zimmette vasıfları belli olarak sabit olan deynin peşin verilen bir bedelle değişimi" şeklinde bir tarif verilmekle birlikte Şâfiî ve Malikî mezheplerinde özellikle mebî' için "belli bir vadeyi gerektirmeyen bedel" olduğuna dair ifadeler geçmektedir. Ayrıca selem vadeli veya peşin yapılabileceğine dair açık ifadelerde yer almaktadır. Bununla birlikte bu

²⁰³ *Mecelle*, md. 123.

²⁰⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hukkâm*, I/226.

²⁰⁵ Muhammed Kadri Paşa, *el-Külliyât Mu'cem fi'l-Mustalahâti ve'l-Fürûki'l-Lüğavî*, Müessesetü'r-Risâle, Matbaatü'l-Kübra el-Emîriyye, Mısır 1890, s.71.

mezheplerinde selemde semeni peşin verilen bedel olarak kabul ettiğini görmekteyiz.²⁰⁶

Selem akdi normal şartlar altında ma'dum olan bir şeyin satımı görüntüsünde olduğu için temel akit anlayışına uymayan bir akit tipi olmaktadır. Çünkü genel prensip olarak İslam'da ma'dum olan malın satımı geçerli değildir. Çünkü meb'in in'ikâd şartlarından biri gerçekleşmemiş olmaktadır. Fakat mezhepler Hz. Peygamberden gelen “*Bir şey için selef yapan belirli ölçüde ve belirli tartıda, belirli bir vadeye kadar yapsın.*”²⁰⁷ şeklindeki rivayete binaen bu genel kuralı uygulamayarak selemi meşru kabul etmişlerdir. Bazı eserlerde selem meşru olduğuna delil olarak ise müdâyene ayetinde geçen “deyn” ifadesi ile selem kastedildiği veya selem de sahih alışveriş kapsamında olduğu ifade edilmiştir.²⁰⁸ Hanefiler açısından selem meşruyeti bu deliller ışığında nass sebebiyle istihsan olmaktadır. Ayrıca selem meşru akit olduğu noktasında bir icmâ bulunduğu da kabul edilirse genel kuralın icmâ sebebiyle de terk edildiği görülmektedir.²⁰⁹

Akitte meb'in verilmesi sonraya bırakıldığı için selem yerine *selef*, peşin paraya ihtiyaç duyan kimselerin bu akdi gerçekleştirerek malı temin etmesinden dolayı *bey' u 'l-mefalis* kavramları kullanılmıştır.²¹⁰

Selem akdinde mahal, bey' akdindeki temel anlayışa paralel olarak Hanefiler için meb'in, diğer mezhepler için ise semen ve meb'in'dir. Bu ayrımın pratikte bir yansımalarının olmadığı veya bazı âlimlerce sadece tayinle taayyün etme açısından bir fark olacağı ifade edilmektedir.²¹¹ Fakat bu ayrımın sadece taayyün açısından bir fark oluşturmayacağı açıktır. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere mahalle iki bedel de dâhil olacak olursa semenin başkasının mülkiyetinde olması, ikâle yapılacak olursa semende

²⁰⁶ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, III/7,8; Velid Mustafa Şâvîş, *Bey' u 's-Selem: Beyne'l-Fikhi'l-İslamî ve'l-Fikri'l-İktisâdiyyi'l-Vaz'î*, Dâru'l-Feth, Ammân 2014, s.280.

²⁰⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Ferkad el-Hanefî eş-Şeybânî, *el-Huce ala Ehli'l-Medîne, Alemü'l-Kütüb*, Beyrut, 1968, II/616,617; İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rükneddîn Abdülmelik b. Abdullâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Nihayeti'l-Matlab fi Dirâyeti'l-Mezheb*, Dâru'l-Minhac, Cidde 2007, VI/5.

²⁰⁸ Hatice Kübra Kahya, *İslam Borçlar Hukukunda Selem Akdi* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, s.18,19.

²⁰⁹ Bilgili, “İslam Hukukunda Ma'dumun Satışı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s.226; Kahya, *Selem Akdi*, s.24.

²¹⁰ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, VII/454; Turay, *Finansal Açıda İslam Borçlar Hukuku*, s. 383.

²¹¹ Kahya, *Selem Akdi*, s.57.

oluşacak telefle buna imkân kalmayacağı ve en önemlisi semendeki eksiklikler sebebiyle akdi fasit hale getirecek bazı durumların batıl hale getireceği gibi farklar oluşacaktır. Hanefiler açısından bunlar önemli farklar olmakla birlikte diğer mezhepler açısından bakılırsa semenin akdin konusu olup olmaması açısından pek tabii ki bir fark olmayacaktır.

Selemin Şartları:

a)Mebî‘de (müslemün fih) bulunması gereken şartlar:

Mebî‘, selemde mutlak satım akdinde olduğu gibi mütekavvim olma ve genel sıhhat şartlarını taşıma başta olmak üzere bazı şartları aynen taşınmalıdır. Bununla birlikte vadesi geldiğinde belirtilen vasıflarıyla teslim edilebilir olma şartını da aynen taşımakla birlikte munkatı‘ bir mal mebî‘ olmamalıdır. Hanefilere göre piyasadan ara ara çekilen bu mallar teslim edilebilme şartına muhalif kabul edilmiştir. Diğer mezheplere göre ise vadesi geldiğinde piyasada bulunuyor olması mebî‘in makdûru‘t-teslim olması için yeterlidir.²¹²

Selemdeki mebî‘ ile mutlak bey‘deki mebî‘ arasında tayinle taayyün etme noktasında bir fark yoktur. İkisinde de mebî‘ tayinle taayyün eder. Bu sebeple üzerinde anlaşılmalan mal ne ise o verilmelidir. Üzerinde herhangi bir değişiklik yapılamaz. Şâfîiler de bu konuda Hanefilerle aynı görüştedir.²¹³

Selemdeki mebî‘in mutlak satım akdindeki mebî‘den belki de en önemli farklı selemde mebî‘in mislî olan bir mal olmak zorunda olmasıdır. Normalde kıyemî mallarda mebî‘ olabilirken selemde vadesi geldiğinde teslim edilebilmesi için ve tedarik edilmeye uygun olması bakımından malın mislî olması gerektiği şart koşulmuştur. Ayrıca malın deyn olarak bâyi‘in zimmetinde bulunabilmesi için mislî olması gerekmektedir. Zira kıyemî mallar zimmette borç olarak bulunmaya uygun değildir. Yine deyn olan malın sınırlarını, özelliklerini, değerini belirleyebilmek için mislî mallardan olmak zorundadır. Kıyemî mallar ise kendine has bazı özellikler taşıyan cinsler arasında fiyat farklılıkları bulunan mallardan oluştuğu için mebî‘in

²¹² Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merğınânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti‘l-Mübtedî* (thk. Muhammed Muhammed Tamir, Hafız Aşur Hafız) Dârü’s-Selam, Kahire 2000, III/1021; Şırbînî, *Muğni‘l-Muhtâc*, III/9,10; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, s.137,141.

²¹³ İbn Âbidîn, *Reddu‘l-Muhtâr*, VII/460,461.

malum olma şartını karşılayamayacaktır. Klasikte misl kelimesi ile ifade edilen benzeri piyasada bulunabilen, cins, miktar ve sıfat bakımından denginin verilebileceği mallar her zaman selem konusu olabilecektir. Geçmişte mislî olmamakla birlikte günümüzde standart üretimi sağlanmış olan kimi elbise, kumaş ve mobilya aksesuarları sipariş olarak verilebilecek mallardan olmaktadır.²¹⁴

Mebî' ile ilgili diğer bir unsur ise selemde malın teslim tarihinin belirlenmesinin şart olmasıdır. Özellikle Şâfiîler için vade çok önemli olmamakla birlikte Hanefî mezhebinde vadenin belirsizliği sebebiyle oluşan cehalet akdi fasit hale getirmektedir. Genel olarak vadenin en fazla ne kadar süreyi kapsayacağı tartışılmamıştır. Makul olan uzunluktaki vade geçerli sayılmıştır. Fakat alt limit konusunda farklı görüşler ortaya koyulmuştur. Hanefilerde Cessâs'a göre en az yarım gün dahi olsa vade sahihtir.²¹⁵ Fakat bu görüşe rağmen İmam Muhammed'den rivayet edilen vadenin en azının bir ay peşinin de en geç tesliminin bir ay olduğu görüşü Semerkandî ve Merğınânî gibi fakihler tarafından daha çok kabul görmüştür.²¹⁶ Bununla birlikte bazı Hanefiler tarafından herhangi bir süre belirtmeyip teslimi kolaylaştıracak süre örfte ne kadar ise o sürenin alt sınırı oluşturması gerektiği de benimsenmiştir.²¹⁷

Mebî'in farklı bir yerde teslim edilmesi masrafa sebep olacaksa teslim yeri de akit anında belirtilmelidir. Ebû Hanîfe'ye göre selem akdinde her durumda teslim yeri belirtilmelidir. Çünkü teslim yeri belirtilmediği zaman akdin yapıldığı yer kendiliğinden teslim yeri olarak kabul edilmez. Zira teslim yeri taayyün etmemektedir. İmameyn'e göre ise teslim yeri konuşulmamışsa akdin yapıldığı yer teslim yeri olarak kabul edilir. İmameyn'e göre semeni teslim için bir yer konuşulmamışsa akdin yapılacağı yerde teslim edilmesi gerektiğine dair anlayış sebebiyle aynı durum mebî'de de geçerli kabul edilmiştir.²¹⁸

²¹⁴ Çeker, *Fıkıh Dersleri I*, s.139; Kahya, *Selem Akdi*, s.71,72.

²¹⁵ Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed Mısırî Hanefî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997, VI/268.

²¹⁶ Merğınânî, *Hidâye*, III/1022; Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukaha*, II/11,12.

²¹⁷ Şâviş, *Bey'u's-Selem*, s.89,90; Kahya, *Selem Akdi*, s.126,127.

²¹⁸ Serahsî, *el-Mebhut*, XII/127; Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, VII/149; Merğınânî, *el-Hidâye*, III/1022; İbn Nüceym, *Bahrü'r-Râik*, VI/269.

b) Semen (re'sü'l-mal) ile ilgili şartlar:

Semen, genellikle deyn olan bedel olmakla birlikte selemde malın sonradan teslimine binaen ayn olmaktadır. Fakat başta değindiğimiz gibi burada ayn dememizin sebebi vadeli olan ve teslim edilmemiş olan deyn kavramına karşılık olarak kullanılan vücut halini alarak teslim edilmiş olan mal anlamında kullanılmaktadır. Bu anlayış gereği semen burada ayn olsa da örneğin akit kurulurken müşterinin cebinden çıkardığı 100 dinarı değil de başka bir 100 dinarı vermesi geçerlidir. Buradaki ayn nitelemesi onun tayinle taayyün etmeyeceği gibi özelliklerini götürmemektedir. Semeniyet özelliğini taşıyan mallarda semeni belirlemek daha kolaydır. Bununla birlikte iki tarafta mislî mal olup semeniyet özelliğini aslen taşıyor ise bu durumda da ayn olan semen zimmette mislî olan ise mebî' kabul edilecektir.²¹⁹ Fakat burada genel hiyerarşiye aykırı durum re'sü'l-mal kıyemî bir mal olacak olursa mebî' mecburen mislî olacağı için normal şartlarda mislî mal semen olması gerekirken kıyemî mal semen olmak zorunda kalacaktır. Burada bu zıtlığın oluşmasında selem lafzının akitte geçiyor olması şarttır. Aksi halde akit veresiye alışverişe dönecek ve mislî mal vadeli semen olacaktır.²²⁰

Semen bey'de zikrettiğimiz ribâ, garar, zarar, fasit şart gibi bütün genel sıhhat şartlarını selemde de içermelidir. Şartlardaki eksikliğin hükmü yine Hanefiler için fesat diğerleri için butlan olacaktır. Fakat burada selem açısından oluşan bazı farklı durumlara işaret edilecektir.

Semenin selemde taşınması gereken ilk özellik kuşkusuz akit meclisinde semenin teslim edilip müslemün ileyhin semeni kabzetmiş olmasıdır. Selemi mutlak bey'den ayıran farkların başında semenin akit meclisinde teslim edilmesi gelmektedir.²²¹ Esasen semenin akit meclisinde teslimi semenin ayn nitelemesi gereği mebî'in özelliklerinden bazısını içermesinden dolayı değil bedellerden ikisinin birden teslim alınmadan satışının yasak olması anlamındaki deynin deyn karşılığı satımı durumuna düşülmemesi sebebiyledir. Yani semen başka bir mahzur sebebiyle aslına ait olmayan bir özellik ile akit meclisinde teslim edilmelidir. Semen tamamı değil de

²¹⁹ Kahya, *Selem Akdi*, s.40.

²²⁰ Serahsî, *el-Mebsut*, XII/171,172.

²²¹ Kâsânî, *Bedâi 'u's-Sanâi* ; VII/113; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/464.

bir kısmı verilecek olursa vadeye bırakılan kısım Hanefîlere göre batıl olup kalan kısmın mebî‘de tekabül ettiği karşılığı bilinebiliyorsa bu durumda akdin kalan kısım için geçerli olacağını savunmuştur. Hanbelîler de böyle düşünmektedir. Mâlikîler ise verilmeyen kısmın mebî‘de denk geldiği miktarı tespit etmenin mümkün olmayacağı düşüncesi ile kalan kısmı da batıl hale getireceği için akdi geçersiz kabul ederler. Mâlikîlerin bu düşüncesinin temelinde de deynin deyn karşılığı satımı yasağına düşme endişesi vardır.²²²

Deynin deyn karşılığı satımı yasağına düşmemek için müşterinin bâyi‘de bulunan bir alacağını re’sü’l-mal olarak vermesi geçerli kabul edilmemektedir. Bu şekilde kurulan bir akit fasittir. Çünkü semen verilmemiş olmaktadır ve semen ile ilgili şartlar da Hanefîlere göre akdin sıhhatini etkilemektedir. Akdin icab ve kabul bakımından tam olarak kurulmasının akdi var kıldığı, kabzın ise akdin devamlılığı için bir şart olduğu ve akdin aslına ait bir şart olmadığı yorumu yapılmış olsa da²²³ en azından Hanefî bakış açısıyla semenin akitteki durumu işletilerek akdin fasit olacağını söylemek daha uygundur.²²⁴

Semen mütekavvim olma özelliğini selemde bey‘den herhangi bir farklılık içermeksizin taşınmalıdır. Burada mütekavvim olmayı mezheplerin mal kavramı anlayışı çerçevesinde de incelemek gerekmektedir. Hanefîler mal kavramında -icâre akdi istisna edilirse- genel olarak iddihar özelliğini öne sürdükleri için menfaati mal kapsamına tam olarak almadıkları söylenebilir. Diğer mezhepler menfaati ortaya çıkma açısından bağlı olduğu ayna nispeti sebebiyle mal olarak gördükleri bilindiği için onlar açısından selemde bedellerin menfaat olmasının bir sakıncası yoktur. Şâfiî ve Hanbelîler bu konuda en geniş yaklaşımlı mezhep iken Mâlikîler, menfaat re’sü’l-mal olursa müslemün fihin vadesinde daha uzun sürede elde edilmesini uygun görmeme gibi görüşleri öne sürerek biraz daha sıkı davranmışlardır.²²⁵

²²² İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehîd*, III/1301; Zerkâ, *Ukûdu'l-Müsemmat*, s. 149,150; Hafîf, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s.505,506; Şâvîş, *Bey‘u's-Selem*, s.91-93; Kahya, *Selem Akdi*, s.41.

²²³ Kahya, *Selem Akdi*, s.43.

²²⁴ Kâsânî, *Bedâi‘u's-Sanâi‘*, VII/115; Şâvîş, *Bey‘u's-Selem*, s.97,98.

²²⁵ İbn Cüzey, *el-Kavaninü'l-fikhiyye*, s.178.

Hanefilere göre ise menfaatin selemde ne semen ne de mebî' olması caiz değildir. Semen menfaat olduğu takdirde menfaat hemen elde edilemeyeceği için deynin deyn karşılığı satımı söz konusu olacaktır. Menfaat mebî' olduğunda ise menfaatin elde edileceği şey bir ayn olacağı ve menfaati ayndan ayırmak mümkün olmayacağı için aynın selemi de Hanefiler için caiz olmaması sebebiyle selem akdi geçerli değildir.²²⁶

Bütün mezheplere göre semenin malum olması gerekmektedir. Fakat peşin olarak verilecek semende oluşan herhangi bir garar veya cehalet Hanefilere göre akdin sıhhatini zedelerken çoğunluğa göre akdi batıl hale getirecektir. Ayrıca re'sü'l-malin birden fazla cinsten oluşan mürekkep bir şey olması durumunda hangi parçanın müslemün fihin ne kadarına tekabül ettiğinin tespit edilmesi konusunda fikir ayrılığı vardır. Ebû Hanîfe'ye ve Hanbelfilere göre bu durumda semenin hangi kısmının mebî'in ne kadarlık bölümüne karşılık geldiği net olarak belirlenmelidir. İmameyn'e göre ise payların net olarak belirlenmemesi durumunda da akit geçerlidir. Zira ileride mebî'de teslim edilememe veya bir kısmının telef olması gibi bir durumda semeni oluşturan cins ve parçalardan hepsinden eşit miktarda hisse düşülmesi ile netliğin olmamasından doğacak problemlerin çözülebileceğini düşünürler.²²⁷

Semenin miktarının tespit edilmesi gerektiğinde mezhepler arasında bir ihtilaf yoktur. Bununla birlikte vasfı bilinmeyen bir semenin miktarı belirlenmiş kabul edilmez. Sıfat belli olmadığında akit Hanefilere göre fasit diğerlerine göre ise batıl olmuş olur. Görülmeyen bir semenin miktarı Şâfiî mezhebine göre belirlenmiş sayılmamaktadır. Miktarın belirlenmesiyle ilgili diğer bir mesele ise semene işaret edilmekle semenin miktarı belirlenmiş kabul edilip edilmeyeceği ile alakalıdır. İşaret etmekle re'sü'l-malin belirlenmiş olacağını düşünen İmameyn ve İmam Şâfiî'ye karşılık Ebû Hanîfe işaret etmenin yeterli olmadığını savunmaktadır.²²⁸

Bu görüştekilere göre selem akdi bey' gibi hemen tamamlanan bir akit değil, mebî'in teslimi ile tamamlanan bir akit olduğu için mebî' teslim edilene kadar piyasadan kalkma, semen ise ayıp veya helak olma gibi tehlikelerle karşı karşıyadır.

²²⁶ Kâsânî, *Bedâi' u 's-Sanâi'*, VII/120,121; *Mecelle*, md.126.

²²⁷ Kâsânî, *Bedâi' u 's-Sanâi'*, VII/112; Kahya, *Selem Akdi*, s.64.

²²⁸ Kâsânî, *Bedâi' u 's-Sanâi'*, VII/108; İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-Müctehid*, III/1301; Meydânî, *el-Lübâb*, s.235,236.

Eğer semenin miktarı bilinmezse tazmin edilme noktasında semenin ne kadarlık kısmı etkilendiği veya akdin hangi kısmının iptal olduğu hangi kısımda devam edebileceği gibi noktalar tespit edilemeyeceği için mebî'de de cehalet oluşacaktır. Bu ise giderilemeyecek bir cehalet olacağı için akdi batıl hale getirecektir. Fakat semen kıymî bir mal ise ittifakla işaret etmek yeterli görülmüştür.²²⁹

Semende kabzdan önce tasarrufta bulunmak genel olarak sahih kabul edilen bir durum olmakla birlikte seleme semenin peşin veriliyor olması sebebiyle bu genel anlayışın büyük oranda kısıtlamaya uğradığı görülmektedir. Semende tasarrufta bulunmak, ortada bir bedel kalmaması ve dolayısıyla deynin deyn karşılığı satımı yasağına düşme tehlikeleri içerdiği için bey'den farklı olarak geçerli kabul edilmemiştir.²³⁰ İleride bu konu tekrar ele alınacaktır.

1.2.2. İstisnâ' Akdi

Hemen konunun başında belirtmek gerekir ki esasen istisnâ' akdi deynin ayn karşılığı satımı kategorisine uyan bir akit değildir. Çünkü bu akitte mebî' deyn olmaktan çok ayn veya ayn + menfaattir.²³¹ Klasik dönem Hanefî görüşü mebî'in eserden oluştuğu ve bu sebeple ayn olduğu yönündedir.²³² Bu sebeple esasen konu dışında olmakla birlikte seleme genel çerçeve olarak benzemesi ve ma'dumun satışı türünden bir akit olması sebebiyle semen açısından bu akitte durumun ne olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Mecelle'de "bir şey yapmak üzere ehl-i sanat ile akdi mukâvele etmek"²³³ şeklinde kabaca tarif edilen istisnâ' akdi başka bir yerde ayrıntılı olarak "bir kimse ehli sanayiden birine bana şu kadar kuruşa şöyle bir şey yap deyip o dahi kabul etse istisnâen bey' mün'akid olur"²³⁴ ifadeleriyle tanımlanmıştır.

İstisnâ'ın meşruiyetine dair, Hz. Peygamber'in yüzük sipariş ettiğine dair hadis ile bir kadının Hz. Peygamber'e kendi adına minber yapılmasını teklif etmesi ve bu

²²⁹ Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâi'*, VII/109.

²³⁰ Serahsî, *el-Mebsut*, XII/172; Ekmelüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî el-Hanefî, *el-Înâye şerhu'l-Hidâye*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2007, IV/19.

²³¹ Bilgili, "İslam Hukukunda Ma'dumun Satışı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s.229; Hamza Aktan, "İstisnâ'", *DİA*, XXIII/396.

²³² Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, II/46.

²³³ *Mecelle*, md. 124.

²³⁴ *Mecelle*, md.388.

teklifin kabulüne dair hadis olmak üzere iki delil ile sünnetle sabit olduğu söylenmiştir.²³⁵ Ayrıca ameli icma' ile sabit olduğu veya ma'dum olan şeyi satmanın nehyedildiği genel kuralını terk edip istisnenen caiz olduğu²³⁶ ve son olarak Kehf suresi 97. ayeti gereği meşruiyetinin kitapla sabit olduğu²³⁷ şeklinde farklı yorumlar yapılmıştır.

İstisnâ' akdi Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre iki taraftan gayr-i lazım bir akit olmaktadır Ebû Yusuf'a göre akit iki taraftan lazım olarak düşünülüp taraflara muhayerlik hakkı verilmemiştir. Esasen ilk dönemler için müşterinin malı almama ihtimalinin sâni'e büyük zararlar açmayacağı ve malın başka birine satılabileceği düşünüldüğü için gayr-i lazım olarak düşünülmüştür. Fakat günümüzde sipariş edilen malların çeşitliliği ve başka şahıslara satma imkânını genellikle sağlamaması gibi sebeplerle Ebû Yusuf'un görüşü tercih edilmiştir. *Mecelle*'de de Ebû Yusuf'un görüşünün dikkate alındığı belirtilmiştir.²³⁸

İstisnâ', Hanefilere göre müstakil bir akit olarak değerlendirilmekle birlikte Şafî ve Mâlikîlere göre selem içinde değerlendirilmiştir. Hanbelîlere göre ise ma'dumun satışı yasağı sadece selem akdi için istisna edilmiş olduğu için selem haricinde ma'dumun satışının gerçekleştiği akitler sahih kabul edilmemiştir. Bu kapsamda istisnâ'da sahih bir akit değildir.²³⁹

İstisnâ' akdinde semenin şartlarından bahsedebilmek için bazı ön kabulleri belirlemek gerekmektedir. İlk olarak istisnâ'nın selemden ayrı müstakil bir akit olduğu görüşü kabul edilmelidir. Yoksa selemde semen olarak verilen şeyde aranan hükümler ne ise aynısının burada da aranacağını söylemek yeterli olacaktır. Bu ön kabul bizi bu başlık altında sadece Hanefilerin belirlediği bazı hükümleri ifade etmeye götürmektedir. Hanefiler içinde istisnâ'nın vaat olduğu görüşünün aksine Hanefilerin çoğunluğunun kabul ettiğine göre akit olduğu görüşünün de yine semenden bahsetmek

²³⁵ Bilgili, "İslam Hukukunda Ma'dumun Satışı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s.228.

²³⁶ Ali Osman Çakmak, *İslam Hukukunda İstisna Akdi* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, s.37,38; Aktan, "İstisnâ", *DİA*, XXIII/394.

²³⁷ Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, s.141.

²³⁸ *Mecelle*, md. 392; Aktan, "İstisnâ", *DİA*, XXIII/396.

²³⁹ Buhûti, *Keşşâfu'l-Kınâ'*, III/289; Şâviş, *Bey'û's-Selem*, s.297,298; Çakmak, *İstisna Akdi*, s.25.

için kabul edilmesi gereken bir unsur olduğu görülmektedir.²⁴⁰ Zira vaatte henüz bir in'ikâd gerçekleşmediği için semen ve mebî'den söz edilemeyecektir.

Bu belirlemelerden sonra ilk olarak ifade etmek gerekir ki diğer akitlerde olduğu gibi semenin miktar, cins ve sıfatı istisnâ'da da bilinmelidir. Bunlar yine akdin sıhhati için gerekli olmaktadır. Belirli olmadığı takdirde akit fasit olacaktır. Ayrıca yine semenin mütekavvim olması, teslim edilebilir olması gibi şartlar akdin sıhhati gereği istisnâ'da da yer almalıdır.²⁴¹

İstisnâ' akdinde semenle alakalı en mühim nokta ise semenin peşin veya vadeli olması meselesidir. Selem akdi Hanefîler nezdinde konusu ayn olan bir akit olduğu için semenin peşin verilmesi şart koşulmuştur. Zira bu şart yerine gelmediği takdirde deynin deyn karşılığı satımına kapı aralanacağı için akit meclisinde semenin teslimine dikkat edilmiştir. Fakat Hanefîlerin büyük çoğunluğunun kabul ettiği görüşe göre istisnâ'da mebî'in ayn mahiyetinde bir mal olması gerekmektedir. Sipariş verilme esasının olması ve de mebî' üzerinde sanatkârında emeği olması gerektiği için bu bizi doğrudan aynî olan mallara götürmektedir. Akdin mahalli ister sadece ayn isterse ayn + menfaat olarak kabul edilsin semenle ilgili hükmü etkilemeyecektir. Zira mebî' ayn olduğu zaman semenin peşin veya vadeli verilmesi akdin sıhhatine zarar vermeyecektir. Çünkü selemde semeni peşin olmaya mecbur bırakan deynin deyn karşılığı satımı gibi bir yasak burada oluşmamaktadır. Bu sebeple semen akit meclisinde verilmek zorunda değildir.²⁴² Fakat semen akit meclisinde verilmeyip sonra verilecek olursa veya bir kısmı verilip kalanı başka bir zaman verilecek olursa semeni teslim zamanı belirli olmadığı takdirde akdin sıhhatine zarar geleceği ve ifsat olacağı ifade edilmiştir. Bu sebeple istisnâ'da bulunması gereken bir şart da semen hemen verilmeyecek ise teslim zamanının belirlenmiş olması gerektiğidir. Semen miktarının belirlenmesi noktasında mebî' son halini aldığı anda değerinin bilirkişilerce tayin edilip o anda belirlenen fiyat üzerinden semenin verilebileceği de kabul edilmiştir.²⁴³

²⁴⁰ Aktan, *İslam Borçlar Hukuku'nda Selem ve İstisna Akitleri* (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Erzurum 1976, s.149.

²⁴¹ Çakmak, *İstisna Akdi*, s. 101.

²⁴² *Mecelle*, md.391.

²⁴³ Aktan, *İslam Borçlar Hukuku'nda Selem ve İstisna Akitleri*, s. 157.

Bu görüşler doğrultusunda ayn olarak kabul edilen mahal için bir teslim süresi belirlenmemelidir. Zira işçiliğin sonucu oluşacak menfaatin ne zaman ortaya çıkacağı belli değildir. Şayet buna rağmen bir müddet tayin edilecek olursa Ebû Hanîfe'ye göre akit seleme dönüşmüş olur. Çünkü vade belirlemek suretiyle ayn olan akdin mebî'i deyn pozisyonuna geçmiş olup artık selem hükümlerine tabi hale gelecektir.²⁴⁴ İmameyn'e göre ise istisnâ'da sipariş edilmesi örf haline gelmiş şeylerde vade belirlemek akdi seleme döndürmezken örf halini almamış özel siparişlerde vade belirleme yoluna gidilirse bu şartlarda akit seleme döner.²⁴⁵

1.3. Aynın Ayn Karşılığı Satımı (Trampa-Mukâyaza)

Satım akdinin bir çeşidi olan trampayı (mukâyaza) karşılayan bu bölümde iki bedelin de ayn olarak ortada bulunan ferden muayyen hale getirilmiş şekilde değişime konu edilmesine değinilecektir. Trampa, *Mecelle*'de "Bey'-i mukâyaza ayn ayna, yani gayr ez nakdeyn mal mala mübadele etmektir ki lisân-ı Türkî'de trampa denilir" şeklinde tanımlanmıştır.²⁴⁶ Başka bir tarifte, "nakit kabilinden olmayan bir aynı diğer bir ayn ile yani altın ve gümüşten başka bir malı diğer bir mal ile mübadele etmektir ki buna lisanımızda trampa (tırampa) denir." şeklinde açıklanmıştır.²⁴⁷ Trampa esasında sınırları çok dar bir satış şeklidir. Zira aynın ayn ile mübadelesi trampa sınırları içinde olması için zimmette sabit olabilen bir mal olmamalıdır. Zira eğer muayyen olmayan bir misli mal kıyemî bir malla peşin değişilirse mutlak bey', vadeli değişilirse selem akdi olacaktır. Aynı şekilde muayyen mislî mal muayyen olmayan mislî malla değiştirilse yine satım akdi olacaktır.²⁴⁸

Trampa her ne kadar dilimizde takasla eş anlamlı olarak kullanılsa da İslam Hukuku açısından iki kavram birbirini tam karşılamamaktadır. Zira takas daha çok borcu sonlandırma şekillerinden biri olarak "mukassâ" veya "et-takâs" kelimeleriyle

²⁴⁴ Serahsî, *el-Mebsut*, XV/85; Bâbertî, *el-Înâye*, IV/31,32.

²⁴⁵ Serahsî, *el-Mebsut*, XII/139,140; Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâi'*, VII/137; Bâbertî, *el-Înâye*, IV/34.

²⁴⁶ *Mecelle*, md.122.

²⁴⁷ Bilmen, *Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/8.

²⁴⁸ Bardakoğlu, "Trampa", *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, IV/2061.

kullanılmaktadır. Ayrıca takasla daha çok deyn mahiyetli borçların karşılıklı değişimi kastedilmektedir.²⁴⁹

İnsanların ilk değişim şekli olan trampa ilk devirlerdeki mal çeşitliliğinin az olması ve genellikle zimmette değil muayyen olarak ortada bulunan malların revaçta olması sebebiyle kullanıma uygun bir bey‘ çeşidini oluşturmaktaydı. Fakat zamanla para görevi görecekt malların artması ile trampanın sınırları daralmıştır. Trampada bedellerin iki taraftan da mal olması ve ikisinin de muayyen olması semen ve mebî‘ ayrımı yapmayı zorlaştırmıştır. İki taraftan muayyen olan mallardan birini diğerine tercih ettirecek bir imkân bulunmamaktadır. Bu sebeple Hanefilerde iki bedel de bir açıdan mebî‘ bir açıdan semen olarak düşünülmüştür. Hüküm verme noktasında ise bedellerin mebî‘ olma özelliklerini daha çok barındırdığı anlayışı ile iki bedelin de mebî‘ hükümlerine tabi olması gerektiği şeklinde bir görüş ortaya koyulmuştur.²⁵⁰

Hanefilerde semen – mebî‘ ayrımının en önemli kıstasları malda semeniyet özelliğinin asli veya ıstılâhî olarak bulunuyor olması ve malın tayinle taayyün etmesidir. Fakat bedeller tayinle taayyün ettiği için semeniyet özelliğini de taşımamaktadır. Bu açıdan trampada bedellerin eşit olması sebebiyle bir ayrım yapmak mümkün değildir. Fakat böyle eşitliklerde üçüncü bir yol olarak siygaya başvurulduğu görülmüştür. Özellikle muayyen misli mal ve kıyemî malların ayrımı bu yolla yapılmıştır. Ayrıca selemde kıyemî malın misli mal karşısında istisnâ olarak re’sü’l-mal olmasında da İmam Muhammed’in siyga ve lafzı ön plana çıkardığını görmüştük.

Burada ilk olarak iki bedelin de mebî‘ olarak kabul edilmesi durumunda ortaya çıkacak şartlara değinmek gerekmektedir. Buna göre bedeller mebî‘ hükümlerine tabi olacağı için iki bedelin de in’ikâd şartlarına uygun olması ile akit mün’akit hale gelecektir. Semen – mebî‘ ayrımında söz ettiğimiz üzere mutlak bey‘de önce semen verilmelidir. Aksi halde satıcıya mebî‘i hapis hakkı doğacaktır. Burada teslimde öncelik sonralık ortadan kalkarak bedellerin aynı anda verilmesi gerekmekte ve hapis hakkı da her iki tarafa verilmek durumdadır. Telef olma durumunda semenle mebî‘ arasında bulunan farklılıklar ortadan kalkarak kabzdan önce bedellerden biri telef

²⁴⁹ Abdullah Kahraman, *İslam Borçlar Hukukunda Takas* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994, s.94,95.

²⁵⁰ Bardakoğlu “ Trampa”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV/2061.

olursa akit infisah olacaktır.²⁵¹ Şartların eşit olması bu bakış açısının tam zıddına işletilmesini de doğurmuştur. Yani ikisi de mebî‘ olduğu için biri helak olursa geride bir mebî‘ daha bulunması sebebiyle akit münfesihi olmaz. Bu durum ikâlede de aynıdır. Bedellerden biri helak olursa geride bir mebî‘ daha bulunduğu için helak olanın kıymeti verilerek ikâle yapılabilir. Birinin helak olması ikâleye engel teşkil etmez.²⁵²Çünkü burada bedeller bir yönden semen bir yönden mebî‘ olarak düşünülmektedir. Yani eğer bedellerden bir telef olmuşsa kalan bedel mebî‘ olarak kabul edilerek hala ikâle imkânı olduğu kabul edilir. Telef olan ise semenmiş gibi düşünülür. Zaten bir yönden semen bir yönden mebî‘ denmesinin asıl manası da budur.²⁵³

Trampada ribevî mallarda ribâ yasağına düşmemek için aynı cins bedellerin eşit olması şart koşulmuştur. Ribevî mallar dışındakiler ise yukarıda belirtilen eşit seviyede olma sebebiyle aynı anda teslim edileceği ve bu sebeple peşin olacağı görülmektedir.²⁵⁴ Bedelleri eşitlemek için bir taraf mal + para verecek olursa paranın denk geldiği kısım mutlak bey geri kalan kısım ise trampa olarak değerlendirilir.²⁵⁵

Hanefî mezhebinde genelde trampaya dair bilgiler cins birliğinin bulunup bulunmaması ve buna dayalı olarak faizin cereyan edip etmeyeceği ile ilgilidir. Nitekim Debûsî, bazı örnekler üzerinden bedellerin akit meclisinde kabz edilmesinin şart olup olmadığını tartışmıştır. Yemeğin yemekle değişimi örneğinde burada bedeller ayn olarak taayyün ettiğinden taayyünü sağlayan kabzın tekrar gerekli olmadığını, eşitliğin ölçüyle sağlanabileceğini, kabz etmemenin sadece bir tehir vasıtası olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁶

Toparlayacak olursak trampa genel olarak satım akdi içinde değerlendirilen bir akit olmuş ve çoğunlukla müstakil bir başlıkla incelenmemiştir. Bunda esasen pratikte iki bedelinde mebî‘ hükümlerine tabi olması ile bey‘deki mebî‘ şartlarını tekrar

²⁵¹ Bardakoğlu “ Trampa”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV/2061.

²⁵²Zerkâ, *Ukûdu’l-Müsemmat*, s.78; Aybakan, “Trampa”, *DİA*, XLI/305,306.

²⁵³ Kâsânî, *Bedâi’u’s-Sanâi’*, VII/387,388; İbn Âbidîn, *Reddî’l-Muhtâr*, VII/540.

²⁵⁴ Aybakan, *İslam Hukukunda Borçların İfâsı*, s.175.

²⁵⁵ Aybakan, “Trampa”, *DİA*, XLI/306.

²⁵⁶ Debûsî, *el-Esrâr fi’l-Usûl ve’l-Furû’* (neş. Salim Özer), Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1997. II, 752,753; Fatih Yakar, *Debûsî’nin Hükümleri Delillendirme Metodu (Borçlar Hukuku Örneği)* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003, s. 39-43.

zikretmek yerine örnekler üzerinden trampada bedellerin konumunu tespit etme yoluna gidilmesi de etkilidir. Ayrıca özellikle Hanefîlerin belirlediği bedeller arası hiyerarşi gereği iki taraftan muayyen olan misli mal veya kıyemî malların değişimi alanının trampayı oluşturuyor olması akdin sınırlarını daraltmaktadır. Kısacası trampa bedellerde oluşacak ufak değişikliklerde bile hemen mutlak satım akdine dönme potansiyelini barındıran bir akittir.

1.4. Deynin Deyn Karşılığı (Peşinen) Satımı (Sarf)

Bu bölümün son türünü oluşturan iki bedelinde deyn mahiyetli bedellerden oluşması şeklindeki akitler akit çeşitleri içinde sadece sarf akdine uyan bir forma sahiptir. Çünkü bedellerden ikisinin deyn mahiyetli olması için iki tarafında semeniyet unsuruna asli olarak sahip olması gerekir. Bir tarafın asli semeniyete sahip olması diğerinin zimmete taalluk etmesi açısından deyne benzemesi durumunda asli olarak semeniyet özelliğine sahip olan paralar karşısında diğer bedeller mebî' olarak kalacak ve ayna dönüşeceklerdir. Bu sebeple bu bölümde sarf akdinden bahsedilecek ve mutlak satım akdindeki semenden farklı olan noktalarına değinilecektir.

Sarf kelimesi sözlükte, “harcamak, çevirmek, nakletmek, bir parayı diğerine üstün kılmak gibi anlamlara gelirken fıkhîta paranın parayla değişimini kapsayan akit türünü ifade eder.”²⁵⁷ *Mecelle*'de “Sarf, nakdi nakde bey' etmektir ki Türkçe akçe bozmak tabir olunur.” şeklinde tarif edilmiştir.²⁵⁸

Hanefîlere göre sarf paranın (semen) parayla mübadelesidir.²⁵⁹ Kâsânî sarfî “mutlak manada semen olan bir şeyin yine aynı özellikte bir semenle değişimi” olarak tarif etmiştir.²⁶⁰ Esasen klasik tariflerin bu şekilde olmasının temel mantığı o dönem için sarfın sadece altın ve gümüşün işlenmiş veya işlenmemiş halinin kendi cinsleri arasında veya altın-gümüş zıt olarak değişilmesinden ibaret olmasıdır. Ayrıca tarifte doğrudan semen ifadesinin kullanılmış olması semen=para anlayışının yerleştiği ve doğrudan paranın kastedildiği de ifade edilmiştir.²⁶¹ İbn Âbidîn'in de “semenlerin

²⁵⁷ Aybakan, “Sarf”, *DİA*, XXXVI/137.

²⁵⁸ *Mecelle*, md.121.

²⁵⁹ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II/39.

²⁶⁰ Kâsânî, *Bedâi' u 's-Sanâi'*, VII/532.

²⁶¹ Hasenî, *İslam'da Para*, s.103.

birbiriyle değişimi”²⁶² olarak tanımladığı sarf işleminin mutlaka iki taraftan semen özelliği taşıyan şeylerle değiştirileceği için bu şekilde tarif edilmiş olması da muhtemeldir. Birde felsler sarfa konu olmaksaysa da felslerin semeniyet vasfını aslen taşıyıp taşımadığının özellikle Hanefî imamlar arasında tartışmal olmasın sarfa konu olup olmayacağını ihtilafly hale getirmiştir. Fakat günümüzde felsler(altın veya gümüşten yapılmayan) veya artık onların yerini çoğunlukla almış olan kâğıt paralar noktasında İmam Muhammed’in revaçta oldukça semeniyet unsurunu taşıyacaklarına dair görüşü ağırlık kazanmış ve sarf işlemleri daha çok kâğıt paralar üzerinde yapılmıştır. Mâverâünnehir âlimleri İmam Muhammed’in bu görüşünü kabul etmişlerdir.²⁶³

Şafiî ve Hanbelîler sarf akdini tanımlarken para yerine nakid kavramını kullanırlar ve sarfi aynı veya farklı cins nakitlerin birbiriyle değişimi olarak tarif ederler. Mâlikîler ise sarf konusunu murâtala, mübâdele ve sarf olmak üzere üç kısımda incelemiştir. Buna göre sarf kelimesini farklı cins paraların değişimi için kullanmışlardır. Külçe halinde altın ve gümüş değişilecekse murâtala, basılmış para şeklinde değişilecekse mübâdele adını vermişlerdir.²⁶⁴

Sarfıta bedellerin ikisi de para cinsinden olduğu için ribâyâ düşme tehlikesini daha çok içermektedir. Mecelle’de "Ribâ fâsid bir akiddir. Sarf ve karz akitleri caizdir. Ancak bunların dahi ribâyâ düşmemeleri şarttır."²⁶⁵ ifadeleri kullanarak ilk olarak bu probleme dikkat çekilmiştir. Bu hassasiyetin bir uzantısı olarak bazı eserlerde sarf ve ribâ konusu birbirine yakın olarak işlenmiştir. Bu özelliğine binaen sarfin bey’ akdinin içinde kalması gerektiği düşünölmüştür. Zira günümüzde de sarf konusu için en büyük problem bu akdi faize bulaşmadan gerçekteştirebilmektir.

²⁶² İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr*, VII/520.

²⁶³ Keleş, *İslam’a Göre Para Kavramı*, s.132.

²⁶⁴ İbn Cüzey, *Kavânînü’l-Fıkhiyye*, s.165; Bilmen, *Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/93; Keleş, *İslam’a Göre Para Kavramı*, s. 124.

²⁶⁵ *Mecelle*, md.403.

Sarf Akdinin Şartları

a) Bedellerin her ikisi de para özelliği taşınmalıdır.

Bedellerin semeniyet unsuru içermediği durumlarda bu akit sarf akdi olmaktan çıkacağı için sarfa getirilen şartların başında semen olma özelliği taşıması yer almaktadır. Günümüzde altın, gümüş ve kâğıt paralar tedavülde olduğu için bu maddelerle sarf işlemi yapılmaktadır. Kâğıt paraların sarfa konu olması Hanefîler açısından İmam Muhammed'in felselele ilgili görüşü esas alındığında kolayca kabul edilebilecektir. Zaten yakın dönem Hanefî fakihlerinde sarf tanımı yapılırken "semen cinsi şeylerin birbiri ile değişimi" şeklinde bir ifade kullanıldığı için İmam Muhammed'in görüşünün fakihler arasında yerleşmiş olması muhtemeldir.²⁶⁶ Kâğıt paralarla sarf akdi gerçekleştirilebileceğine dair görüş "İslam Konferansı Teşkilatı'na bağlı İslam Fıkıh Akademisi, 11-16 Ekim 1986 tarihlerinde yapılan üçüncü dönem toplantısındaki 21 sayılı kararıyla desteklenmiştir."²⁶⁷ Bu bedeller normal şartlarda tayinle taayyün etmezken fasid bir alışverişte muayyen hale gelir ve semende artık değişiklik yapılamaz.²⁶⁸

b) Aynı cinsten olan bedeller peşin ve eşit olmalıdır.

Bu madde ve bir sonraki madde esasen doğrudan ribâyâ bulaşmamanın bir gereği olarak sarfın şartı haline gelmiştir. Hz. Peygamber döneminde altın para karşılığı satın alınacak bir gerdanlıkta bulunan altının çıkarılıp altın para ile eşit olacak şekilde satılmasını gerdanlığın kendisine de ayrıca bir kıymet belirlenerek satılmasını istemesi yönündeki rivayetler dikkate alındığında cins birliğinde eşitliğe ilk dönemlerden itibaren dikkat edildiği görülmektedir. Eşya-ı sitte hadisindeki "mislen bi mislin" ifadesi de eşitliğin açık ifadesi kabul edilmiştir. Ayrıca sahabiler döneminde de bu titizliğe dair örnekler yer almaktadır.²⁶⁹

²⁶⁶ Meydânî, *el-Lübâb*, s.238.

²⁶⁷ Aybakan, "Sarf", *DİA*, XXXVI/138.

²⁶⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/523.

²⁶⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/521; Meydânî, *el-Lübâb*, s.232; Aybakan, "Sarf", *DİA*, XXXVI/138.

c) Farklı cinsten olan bedeller peşin olmalıdır.

Peşin olma noktasındaki ısrarın temelinde farklı cins paraların piyasa değerlerinin değişmeye açık olması ve hızlı değişimler geçirmesi sebebiyle olası bir vade de oluşacak faizin (ribe'n-nesie) önüne geçmek yatmaktadır. Yine eşya-ı sitte hadisinde yer alan “yeden bi yedin” ifadesi peşinliğin kat'iliğine delil olmuştur.²⁷⁰ Bedellerdeki peşinliğin anlamı akit meclisi dağılmadan taraflarca kabzedilmiş olmasıdır. Ayrılmadan kastın bedenen mi yoksa akdin bittiğine dair ortaya konan davranışlar mı olduğu ihtilaflı olmakla birlikte Hanefîlere göre akdin bittiğini gösteren davranışlarla meclis sona erer. Bu ana kadar bedeller taraflarca kabzedilmiş olmalıdır. Eğer tamamı değil de bir kısmı kabzedilmişse sadece kabzedilen kısım geçerli olmaktadır. Mâlikî ve Hanbelîlere göre ise akdin tamamı geçersiz olur. Bu ihtilaf selem bahsinde de ifade edildiği üzere fesadın kalan kısmı da iptal edeceği düşüncesi ile ortaya çıkmaktadır.²⁷¹

Bedellerin peşin olması günümüzdeki döviz işlemleri için kısmi olarak değişime uğramıştır. Zira peşin (spot) döviz işlemlerinde bedellerin tarafların zimmetine geçmesi için zorunlu bazı zaman dilimleri gerekmektedir. Bankalar tarafından gerçekleştirilen ülkeler arası peşin döviz alım-satımında iki gün, aynı ülke içindeki peşin döviz alım satımında ise bir günlük sürenin geçmesi ile hesaba paraların geçebileceği söylenmektedir. Bununla birlikte döviz bürolarının kendi aralarında yapacakları işlemlerde de yüklü miktarlar söz konusu olduğunda teslim için bir kaç saatlik süreler ihtiyacı olduğu bilinmektedir.²⁷² Bu sürelerin geçmesinde ülkeler arası mesai saatlerindeki farklılık etkili olmaktadır. Ülke içindeki bankalar döviz işlemlerinde döviz ait olduğu ülkedeki bankalardan getirtme yoluna gittiği için bankaların ülke içi veya dışı döviz işlemlerinde mesai saatleri sebebiyle gecikmeler olmaktadır. Bu sebeple günümüzde teslim için geçen bu sürelerin zorunluluktan kaynaklandığı, geçen sürede peşin kurlar dikkate alındığı, kısa sürenin bedelleri vadeli hale getirecek seviyede olmayıp akdin doğasında var olduğunu savunan bazı

²⁷⁰ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II/388,389; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/521; Aybakan, “Sarf”, *DİA*, XXXVI/139.

²⁷¹ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, III/1286; Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kınâ'*, III/267; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/522,523, Aybakan, “Sarf”, *DİA*, XXXVI/139.

²⁷² Durmuş, *Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, s. 32,33.

düşünürler için spot döviz işlemlerinde teslim süresince oluşan bu süreler normal karşılanmalıdır.²⁷³

Bu işlemlerde diğer önemli nokta kabz konusudur. Bedellerin banka hesaplarına geçirilmesinin kabz olarak sayılıp sayılmaması tartışmalıdır. Ayrıca döviz işleminin taraflarca kabul edildiğini gösteren belgelerin kabz yerine geçip geçmeyeceği de diğer bir tartışma noktası olmaktadır. Kabz konusunda genel olarak bankalardaki hesaplara paranın geçmiş olması daha net bir ifade ile kişinin tasarrufla bulunmasının mümkün olduğu ortamın oluşması kabz olarak kabul edilmiştir.²⁷⁴ Günümüzde bazı çalışmalarda tarafların işlemi kabul edip para transferini onayladığına dair belgelerin kabz yerine geçeceği ifade edilse de genel olarak bu görüş kabul edilmemektedir. Zira bu belgeler icap ve kabulü belgelemekten öteye geçmemekte, ne hükmi ne de hakiki kabz boyutuna ulaşmamaktadır.²⁷⁵

Günümüzde döviz alım-satımının yaygın kullanılan türü peşin (spot) döviz alım-satımıdır. Bu işlemlerde kilit nokta değişen şartları dikkate alarak insanların ihtiyacına binaen ve zarurete binaen oluşan yeni durumları farklı yorumlara tabi tutarak genel kurallarla bağdaştırmaya çalışırken bu maksadın kötüye kullanılmasının önünü açma, ribâya ilişkin faaliyetlerin örtülü olarak yapılmasına onay verme durumuna düşmemektir. Bu açıdan kabz ve teslim gibi kavramları değerlendirirken örfü dikkate alma noktasında hassas davranmak ve gerçekten toplum nezdinde örf olup olmadığını incelemek mevzuya yaklaşımdaki ilk şart olmalıdır. Ayrıca bankalar ve döviz bürolarının gerçekleştirdiği işlemlerde İslam iktisadı için genel kural mahiyetinde olan noktalardan hareket edilerek bu işlemlerdeki ribâ, garar vb. akdin sıhhatini bozan durumları minimize etme anlayışı içerisinde olmak gerekmektedir. Aksi halde bankaların daha az risk veya daha fazla kazanç amaçlı yapacağı faaliyetleri zaruret, ihtiyaç veya teamül gibi unsurlarla kabule yanaşmak zorunda kalmak kaçınılmaz olabilecektir. Mesela günümüzde gelişen teknolojik koşulları teslimin gecikmesindeki süreyi en alt düzeye indirme noktasında kullanmak gibi döviz alım-

²⁷³ Durmuş, *Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, s. 42,43; Kisbet, *İslam Hukukunda Malın Kabz ve Teslimi*, s.144-147.

²⁷⁴ Apaydın, "Kabz", *DİA*, XXIV/46.

²⁷⁵ Servet Bayındır, *İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*, s.238; Durmuş, *Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, s. 39.

satım işlemini sarf akdi şartlarına uygun hale getirecek metotların kullanılması ve tedbirlerin alınması izlenecek politikalara örnek olacaktır.²⁷⁶

Bankaya yatırılan paranın kat kat fazlası kadar para ile işlem yapıldığı marjlı döviz işlemleri araştırmacıların çoğuna göre geçerli değildir. Zira bu işleme göre banka müşteriye yatırdığı paradan daha fazla bir oranda para karşılığı işlem yapmasına izin vermekte kâr ederse kârını yatırdığı paraya eklemekte, zarar ederse de bu paradan zararı düşmektedir. Kullanmasına izin verdiği bu fazlalık sebebiyle de belli bir miktarda komisyon ücreti almaktadır. Buna göre banka hem riski olmayan bir fazlalığı alarak karşılıksız kazanç sağlamış olmakta hem de borç olarak verdiği düşünülen para karşılığında ücret alarak karzın genel ilkesine aykırı hareket etmektedir. Zira İslam Hukuku açısından bir kârın sahih olması için mal, emek ve daman (risk almak) olmak üzere üç aracı vardır.²⁷⁷ Ayrıca banka kullanılmasına izin verdiği miktarı hesap olarak veya nakit olarak müşteriye vermemekte kâğıt üzerinde bir işlem yapılmaktadır. Sayılan tüm bu kusurlar sebebiyle marjlı döviz işlemi günümüzdeki çalışmalarda geçerli olmayan bir işlem olarak kabul edilmiştir.²⁷⁸

Peşin döviz işlemi haricindeki döviz future, döviz forward ve döviz swap gibi bedellerden en az birinin vadeli olduğu işlemler fikhi açıdan pek çok yönden problemlilikle birlikte adlarından da anlaşılacağı üzere bu işlemlerde vade söz konusu olduğu için ve bu vadenin de ribe'n-nesieye sonucunun doğurduğu bilindiği için diğer problemler halledilse dahi sırf bu sebeple geçerli olmayacağı bilinmektedir. Bu işlemlere insanların ihtiyacı bulunduğu ifade edilmiş olsa da bu ihtiyaç vade şartını kaldıracak boyutta olmadığı ve farklı yöntemlerle ihtiyacın giderilebileceği anlaşılmaktadır.²⁷⁹

d) Sarfta şart muhayyerliği yer almamalıdır.

Bedeller akit meclisinde kabzedilmek zorunda olduğu için şart muhayyerliği sarfta geçerli değildir. Çünkü şart muhayyerliği kabz ile ters orantılıdır. Geri getirme

²⁷⁶ Durmuş, *Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, s. 43.

²⁷⁷ Habergetiren, *İslam Hukukunda Sermaye ve Sermaye Hareketleri*, Kitâbî Yay. İstanbul 2015, s.128.

²⁷⁸ Durmuş, *Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, s. 44-48.

²⁷⁹ Bu döviz işlemlerinin ayrıntılı tahlili için bkz. Servet Bayındır, *İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*, s.238,239; Durmuş, *Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri* s. 57 vd.

durumu doğacak olursa bu zaman diliminde kabz tam anlamıyla gerçekleşmemiş olacağı için ve muhayyerlikte mülkiyetin taraflara geçmesi konusunda ihtilaf olduğu için şart muhayyerliği kabza engeldir.²⁸⁰ Ayrıca muhayyerlik süresince oluşabilecek faiz riski de yine sarfta şart muhayyerliğinin olmamasını gerektirmektedir. *Mecelle*'de de sarfın lazım bir akit olduğu açıkça ifade edilmiştir.²⁸¹

Günümüz sarf işlemlerinden opsiyonlu döviz işleminde taraflara verilen opsiyon ücreti karşılığı sağlanan şart muhayyerliği -diğer yönleri dikkate alınmaksızın- opsiyonlu döviz işleminde ribâ riski oluşturmakta ve kabza mani olmaktadır. Ayrıca opsiyon ücreti olarak verilen ve bedellerin tam bir şekilde teslimini engelleyen kaparo mahiyetindeki ücret sarfta kaparo söz konusu olmayacağı için döviz opsiyon işleminin geçerli olmamasını gerektiren diğer bir unsur olmaktadır.²⁸²

Ayıp muhayyerliği sarf akdi için geçerlidir. Hanefî ve Mâlikîlere göre eğer semen altından yapılmış gerdanlık gibi muayyen bir şey ise akit batıl olur çünkü yerine koyabilecek ayıpsız bir bedel akit meclisinde bulunamaz. Eğer muayyenlik barındırmayan bir semen ise akit meclisinde yerine ayıpsız bir bedel verilerek akit tamamlanır. İki taraf ayrıldıktan sonra ayıp sebebiyle alınan bedel geri verilecek olursa Ebû Hanîfe'ye göre akit geçersiz olur. İmameyn ise o esnada ayıpsız bir bedel verilebilecekse akdin geçerli olacağını ifade etmiştir. Malikiler de ayıp muhayyerliği konusunda Hanefîlere yakın bir görüşe sahiptir. Bu tarz muhayyerlikler rızayı koruma amaçlı olarak ihtiyaten kabul edildiği için şart muhayyerliği gibi akdin lüzumunu zedeleyici bir muhayyerlik olmamaktadır. Şâfiî ve Hanbelîlere göre muayyenliğe bakılmaksızın ayıpsız kısımda kısmi geçerlilik olur. Bununla birlikte ayıba maruz kalan akdi feshedebilir. Bedelin tamamı ayıplı ise akit geçersiz olur.²⁸³

Vadeli bir alışverişte borcun sarfa konu olup olmayacağı tartışmalıdır. Çoğunluğa göre vadesi dolmuş bir borç sarfa konu edilebilir. Fakat bunun tek şartı sarfa konu olan para biriminin akit günündeki değeri üzerinden kabzedilmiş olmasıdır.

²⁸⁰ Serahsî, *Mebûsât*, XIV/23; Kâsânî, *Bedâiu 's-sanâi'*, VII/170,171; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/523.

²⁸¹ *Mecelle*, md.403.

²⁸² Durmuş, *Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri* s. 105.

²⁸³ İbn Kâdî Şühbe, *Bidâyetü'l-Muhtâc*, II/63; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/523,524; Aybakan, "Sarf", *DİA*, XXXVI/140.

Bu konuya İbn Ömer'in vadeli olarak sattığı bir devenin bedeli olan altın para yerine ödeme zamanı geldiğinde aynı değerde gümüş para aldığını söylemesi üzerine Hz. Peygamber'in akit günündeki değeri dikkate alınarak alacağını tahsil etmesi şartıyla bir problem olmayacağını bildirdiği hadis delil gösterilmiştir. Ebû Hanîfe'ye göre borcun vadesinin dolmuş olup olmamasına bakılmaksızın karz borcu sarfa konu edilebilir. Bu görüşe göre günümüzde bazı banka işlemlerinde akitte belirlenmiş olan para cinsinin yerine başka bir para birimi ile konuşulan birimin satışın yapıldığı gündeki değeri göz önüne alınarak ödenmesinde bir beis yoktur. Yukarıda belirtildiği gibi kabzın gerçekleşmiş olması bu işlemin geçerli olmasının şartıdır. Bazı kredi kartlarında örneğin dolarla alınmış bir malın fiyatı Türk lirası cinsine çevrilerek hesap ekstresine yazılmaktadır. Bu çevrilme işlemi yapılırken satış günündeki kur değil hesap kesim tarihindeki dolar kuru üzerinden hesaplama yaparak gerçekleştirilmektedir. Bu ise kabz şartını ihlal ettiği için akdi geçersiz hale getirmektedir.²⁸⁴

Sarf işleminde eimne-i selâse vekâlet verilen bir kimsenin yapacağı tasarruf noktasında ayrılmıştır. Ebû Hanîfe'ye göre belli bir miktar parayı dirheme çevirme işinde vekil tayin edilen bir kimse parayı her hangi bir dirhem türüne çevirebilir. Çünkü o bu konuda mutlak yetkiye sahiptir. İmâmeyn'e göre ise yalnızca vekâlet verenin istediği veya bölgede yürürlükte olan dirhem çeşitlerine çevirebilir. Zira bu konuda tahsis İmâmeyn'e göre caizdir.²⁸⁵

Sarf işleminin kâr elde etmek amacıyla yapılması yani döviz ticareti yapma noktasında farklı görüşler olmakla birlikte ribâyâ düşmemek şartıyla ve sarf akdinin şartlarını taşıması şartıyla döviz ticaretinin meşru olacağı kabul edilmektedir. Nitekim günümüzde sarf işlemi daha çok eldeki değerli parayı bozdurarak kâr elde etme amacıyla yapılmaktadır. Bununla birlikte forex işlemlerinde olduğu gibi güncel bazı döviz ticareti araçlarında genelde vade şartına uyma noktasında bazı problemlerin olması gibi sebeplerle İslam iktisadı açısından geçerli bir sarf işlemi gerçekleştirilmemektedir. Ayrıca yabancı parayı gereksiz yere elde tutmak paranın ait

²⁸⁴Üzeyir Öztürk, *Elektronik Ortamda Yapılan Akitlerin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009, s.132,133.

²⁸⁵ Mustafa Kelebek, *Ebû Yûsuf'un İslâm Borçlar Hukukundaki Yeri* (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008, s.78.

olduğu ülkeye faizsiz kredi verme mahiyetinde olduğu için döviz ticareti yaparken akılda tutulması gereken bir nokta olduğu da zikredilmektedir. Son olarak manipülasyonla yani yalan haberlerle piyasayı istediği yönde hareket ettirmek suretiyle döviz ticareti yapmanın caiz olmadığı net olarak ifade edilmektedir.²⁸⁶

Bedellerin mahiyeti itibariyle sarf akdi trampanın zıddı olan bir akittir. Orada iki bedel arasında semen – mebî‘ ayrıştırması yapılamayarak ikisi de mebî‘ hükümlerine tabi olarak kabul edilirken sarfta da benzer bir durum söz konusudur. Bedeller para veya dengi bir bedel olmak zorunda olduğu için iki bedelde semeniyet açısından eşit durumdadır. Yine aynı şekilde iki bedel de semeniyet özelliği taşıdığı için tayinle taayyün etmeyen cinsten olmaktadır. Bu eşitliğe binaen iki bedel de semen hükümleri dikkate alınarak değerlendirilmek durumundadır. Fakat akitte ribâ yasağına düşmemek için semenin tabiatında bazı değişiklikler yapılmak zorunda kalınmıştır. Örneğin semen normal şartlarda akit meclisinde verilmek zorunda olmayıp vadeli satış işlemi yapılabilmekteyken vadenin ribe'n-nesîe sonucunu doğurması sebebiyle sarfta bedeller akit meclisinde kabzedilmek zorundadır. Bedeller bu açıdan mebî'e benzemiştir.

Sarfta bedellerin ikisi de semen olması sebebiyle bedellerde oluşacak herhangi bir helak unsuru akdi batıl hale getirmeyecek veya münfesih olmayacaktır. Ayrıca kabzdan sonra ikâle yapılacak olursa iki bedelinde yerine başka bedeller koyulabileceği için ikisi birden helak olsa dahi ikâle yapılabilecektir.²⁸⁷

2. SEMENİN SINIRLANMASI ESASINA DAYANAN AKİTLER

İslam Hukukunda alınan malın maliyetini açıklayıp açıklamama veya kâr elde edip etmeme durumlarını ifade etmek için bazı akit türleri bulunmaktadır. Bu akitler esasen bey' akdinin şartlarını taşımakla birlikte akdin başlangıcında maliyete dair yapılan bazı açıklamalar yoluyla semenin fiyatında düzenlemeler yapması yönünden özel isimlendirmelere tabi tutulmuştur. Satıcının maliyete dair yaptığı açıklamaya güvenerek semen belirlemesi yapıldığı için *emanet akitleri* olarak adlandırılan akitlerle

²⁸⁶ Turay, *Finansal Açısından İslam Borçlar Hukuku*, 396.

²⁸⁷ İbn Âbidîn, *Reddî'l-Muhtâr*, VII/344.

verilen son fiyatla semenin durumunun netleştiği müzâyede/münâkasa akitleri ve bu minvalde olan akit çeşitleri bu başlık altında incelemeye tabi tutulacaktır.

2.1. Emanet Akitleri

Satıcının önceden almış olduğu malı vadeli veya vadesiz olma yönünden açıklaması ve aldığı fiyatı açıklayarak zararına, maliyetine veya karlı satış şeklinde satması ile tevliye, vazî'a ve murâbaha akitleri ortaya çıkmıştır.

2.1.1. Tevliye ve İşrak

Satıcının aldığı bir malın maliyetini söyleyerek müşteriye satarken alış fiyatı üzerinden kâr eklemeksizin satması *tevliye* olarak isimlendirilir. Malın sadece belli bir kısmını maliyetine satıp geri kalan kısmı satmama veya diğer satış usulleri ile satma gibi bir tercihte bulunulursa bu duruma *işrâk* adı verilir.²⁸⁸

Semen maliyetten fazla bir paradan oluşamayacağı için dolaylı bir sınırlandırmaya tabi olmuş olmaktadır. Eğer bu sınırlandırmaya uyulmayacak olursa muhayyerlikler gündeme gelecektir. Satıcı maliyet fiyatını kasten yanlış söyleyerek semenin fiyatını yükseltirse müşteri bunu öğrendiğinde Şeyhayn'a göre örneğin maliyet 100 lira iken 130 lira olarak söylenmişse aradaki 30 lirayı isteyerek akdi devam ettirir. Eğer henüz semeni vermemişse 100 lira üzerinden ödeme yapılır. İmam Muhammed'e göre ise müşteri muhayyer olup dilerse akdi fesheder veya semeni tamamıyla kabul eder.²⁸⁹

Şâfiîler ve Hanbelîler de bu konuda Şeyhayn ile aynı görüştedir. Malikilere göre ise eğer indirim yapılmışsa müşteri malı almak zorundadır. Ayrıca satıcı peşin aldığı malı vadeli aldığını söyleyerek bir yanılmada bulunmuşsa Hanbelîler hariç diğer mezheplere göre akdi devam ettirme veya iptal etme noktasında müşteri muhayyer olur.²⁹⁰ Fakat mebî' helak olduktan sonra veya teslim edilemeyecek kadar değişikliğe uğradığı zaman Hanefilere göre muhayyerlik hakkı verilmeden akit olduğu

²⁸⁸ Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, VII/186,187; Meydânî, *el-Lübâb*, s.228; İsmail Cebeci, "Tevliye" *DİA*, XLI/39.

²⁸⁹ Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, I/587; Bilmen, *Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/83,84; Ali Kumaş, *İslâm Borçlar Hukukunda Gabin* (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011, s.207,208.

²⁹⁰ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidayetü'l-Müctehid*, III/1320,1321; İsmail Cebeci, "Tevliye" *DİA*, XLI/39,40.

gibi vücut kazanmış kabul edilir. Muhayyerliği uygulayacak bir bedel kalmadığı için muhayyerlik hakkı kaldırılmıştır.²⁹¹

2.1.2. Vazî'a

Malın maliyetinin söylenip semenin maliyetin altında bir fiyatla belirlendiği satış türüdür. Bu satış türü genellikle uygulamada fazla karşılaşılmayan bir türdür. Zira alışveriş kar odaklı yapıldığı için zararına satış olağanüstü hallerde mecbur kalınarak yapılmaktadır.²⁹²

Vazî'a sınırlarını aşma durumunda da yine tevliyede olduğu gibi aldanma muhayyerliği hakkı oluşmaktadır. Fakat burada bir farklılık bulunmaktadır. Eğer vazî'a ile satılan malın gerçek maliyeti gizlendiği takdirde asıl maliyet anlaşılan fiyattan fazlaysa bu şartla muhayyerlik hakkı doğar ve müşteri dilerse anlaşılan semen üzerinden akdi bağlayıcı kılar, dilerse fesheder. Fakat asıl maliyet fiyatı ortaya çıktığında vazî'a şartlarına uymayan bir durum ortaya çıkarak maliyete veya maliyetten fazla fiyata satılmış olursa müşteri verdiği fazlalığı alır ve muhayyerlik hakkı verilmez.²⁹³ Buna göre eğer müşteri 20 lira maliyeti olan bir malı vazî'a ile 18 liraya satarsa fakat sonradan maliyette aldatma bulunduğu ortaya çıktığında gerçek maliyet fiyatı 19 lira ise muhayyerlik hakkı varken 18 lira ve aşağısı olduğunda fark varsa aradaki fark alınarak akit devam eder.

2.1.3. Murâbaha

Maliyetin müşteriye söylenilmesi üzerine bu maliyet fiyatının üstüne eklenen belli miktar bir kârla yapılan satış türüne murâbaha denmektedir. Tüccar arasında maliyete eklenmesi uygun görülen her türlü masraf eklenerek maliyet fiyatı söylenir.²⁹⁴ Eğer maliyet açıklanmadan maliyete ekleme yapıp kârlı bir şekilde satacak olursa bu durumda pazarlıklı satış anlamındaki *müsâveme* türü gerçekleşmiş olur.²⁹⁵

Güvene dayalı akitler içinde en çok kullanılan tür olan murâbahanın bazı sıhhat şartlarını taşıması gerekmektedir. İlk olarak murâbahada önceki akit sahih bir şekilde tamamlanmış olmalıdır. Zira fasit alışverişte semen kıyemî mal ise kıymeti mislî mal

²⁹¹ Kâsânî, *Bedâi' u 's-Sanâi'*, VII/186.

²⁹² Bilmen, *Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/8,9; Cebeci, "Vadi'a" *DİA*, XLII/418.

²⁹³ Bilmen, *Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/83,84.

²⁹⁴ Meydânî, *el-Lübâb*, s.228; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, s.100.

²⁹⁵ Kallek, "Müsâveme", *DİA*, XXXII/79.

ise misli takdir edilerek belirlenir. Murâbaha önceki akitte malın alınış fiyatının üstüne kâr eklemekten ibaret olduğu için akit fasit olursa maliyetle fıkhen kabul edilecek fiyat arasında farklılık oluşacaktır. Ayrıca alış fiyatı ve eklenen kâr oranı taraflarca biliniyor olmalıdır. Maliyetin içine dâhil olan şeyler de belirtilmelidir ki malum olma noktasından akde bir fesat bulaşmamalıdır. Önceki alışverişte mal kendi cinsinden bir şeyle faiz içerecek bir şekilde değişilmemiş olmalıdır. Aksi halde alınan fazlalık kârdan değil faizden oluşacaktır. Son olarak Hanefilere göre murâbaha ile maliyeti belirlenecek mal mislî mallardan olmalıdır.²⁹⁶ Kıyemî olacak olursa değeri tam bilinemeyeceği için eklenen kâr sonucu ortaya çıkan semen net olamayacaktır. Fakat kâr oranlanmış olarak değil de belirli bir elbise gibi ayrı bir parçadan oluşursa bu şartla kıyemî mallarda da murâbaha yapılabilir. Ayrıca satıcının satın alma yoluyla değil de hibe, miras gibi yollarla eline geçen mal misli olmasa da murâbahaya konu olabilir.²⁹⁷

Güvene dayalı akitlerin temelinde mala dair gerekli açıklamaları yapmak ve yanlış bilgilendirmede bulunmamak esastır. Diğer emanet akitlerinde olduğu gibi murâbahada da gerekli açıklamaların yapılmamış olması ile cehalet oluşmaktayken yanlış bilgi verme neticesinde de aldanma sebebiyle oluşan muhayyerlik hükümleri ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple vadeli veya peşin alınmış olma, muttasıl ziyadelerden teslim etmeyi düşünmediği ekleri baştan bildirme, mal elindeyken değeri düşürücü bir ayıp oluşmuş ise bunu satıcıya söyleme gibi bazı özelliklerin netleştirilmesi gerekmektedir. Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre ayıp bildirimini yapılmadan da aldığı fiyat üzerinden kâr koyarak satabilir. Bu durumda teslim edilmesine rağmen aynı yerde doğal afet sonucu malda oluşan bir ayıp gizlenirse Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre muhayyerlik hakkı verileceği ifade edilmiştir. Ayıbı bildirme açısından burada bir tezat bulunmaktadır. Zira ayıp bildirilmeden satılabileceğini düşünen için muhayyerlik hakkının verileceğini söylemek tutarlı olmamaktadır.²⁹⁸

Semenin miktarında bir aldatma olursa mesela 50 liraya maliyeti olduğu bildirilen mal 60 liraya murâbaha yoluyla satılsa fakat maliyetin 45 lira olduğu anlaşılırsa Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre müşteri akdi feshetme veya devam

²⁹⁶ Bilmen, *Istulâhât-ı Fikhiyye Kâmusu*, VI/120.

²⁹⁷ *Mv. F.* "Murâbaha" XXXVI/319-322.

²⁹⁸ Meydânî, *el-Lübâb*, s.228; Dönmez, "Murâbaha" *DİA*, XXXI/150.

ettirme haklarına sahiptir. Fakat Ebû Yusuf'a göre muhayyerlik hakkı olmayıp aldatılma miktarını oluşturan maliyet ve kâra yansıyan bütün oranlar semenden düşülerek akde devam edilir.²⁹⁹ Şafiî ve Hanbelîlerde Ebû Yusuf gibi düşünmektedir.³⁰⁰ Malikîler indirim yapıldığı takdirde malı almanın zorunlu olduğunu düşünürler.³⁰¹

Eğer vadeli olduğu halde peşinmiş gibi semenin mahiyetiyle alakalı bir yanılma yapılırsa Ebû Yusuf yine vadeden dolayı oluşacak bir fark varsa bunun semenden düşülmesi gerektiğini düşünürken diğer fakihlere göre müşteriye muhayyerlik hakkı verilir. Ölüm veya malın helakı gibi sebepler Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre muhayyerlik hakkını kaldırıp akdi lazım hale getirirken Ebû Yusuf bu durumda dahi aradaki farkın ödenmesi gerektiğini düşünür.³⁰²

Klasik murâbahaya dair hükümler bunlar olmakla birlikte günümüz itibariyle murâbaha farklı bir uygulama şekline dönüşmüştür. Özellikle günümüz katılım bankalarının en çok kullandığı yöntem olan murâbaha işleminin mahiyetine genel hatları itibariyle değinecek olursak en başta ifade etmek gerekir ki katılım bankaları tarafından uygulanan işlem klasik murâbaha anlayışının tersine işletilmesi gibi bir forma dönüşmüştür. Zira bu işlem bir malı peşin olarak alacak gücü bulunmayan müşterinin alacağı malı belirledikten sonra bankanın bu malı peşin olarak alması ve üzerine koyulmuş kâr oranıyla oluşan yeni fiyat üzerinden müşteriye taksitli olarak satması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu işlem 1970'li yıllarda bazı araştırmacılar tarafından geliştirilmiş ve bankalar tarafından hızla benimsenmiştir.³⁰³

Şekil itibariyle bir problem gözükme de murâbaha işleminin uygulamada bazı mahzurlar içerdiği görülmektedir. Bunların başında bankanın satıcıdan peşin olarak aldığı varsayılan malı hükmi veya hakiki olarak kabzetmeden sadece malı peşin aldığı varsayımı ile hareket edilmesi sebebiyle tam bir satış gerçekleşmemiş olması gelmektedir. Satışın tamam olduğu kabul edilse bile banka mülkiyetinde olmayan bir şeyi satmış olmakta veya mebî'î kabzetmeden tasarrufta bulunarak üçüncü bir şahsa

²⁹⁹ Bilmen, *Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/83,84 ve 120.

³⁰⁰ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II/483,484; İbn Kâdî Şühbe, *Bidâyetü'l-Muhtâc*, II/80.

³⁰¹ İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, III/1320; Kumaş, *Gabin*, s.207.

³⁰² Dönmez, "Murâbaha" *DİA*, XXXI/150.

³⁰³ Turay, *Finansal Açıdan İslam Borçlar Hukuku*, s. 375-377; Samar, *Safkateyn*, s.277,278.

satmış olmaktadır. Hatta bazen prosedür gereği dahi olsa mülkiyetin nakline dair yapılması gereken işlemler yapılmamakta böylece banka malı peşin alan müşteri konumunda olmayıp sadece kredi sağlayan taraf olma noktasında kalmaktadır. Ayrıca bu yeni görüntü ile “bey‘atân fî bey‘a” olarak isimlendirilen ve genellikle geçerli kabul edilmeyen bir akit içinde iki akit gerçekleştirme yasağı ortaya çıkmış olmaktadır.³⁰⁴

Bir diğer nokta bu işlemde banka ticaretin getireceği riskleri üzerine almamaktadır. Herhangi bir problem sebebiyle rücu’ hali oluşacak olursa, vadeli olarak malı alan müşteri bankaya rücu’ edememektedir. Hâlbuki iki ayrı işlemden bahsedilecekse ikinci işlem banka ve müşteri arasında gerçekleştiği için taraflar banka ve müşteri olmak zorunda olacaktır. Taraflar akdin getirdiği her yükümlülüğü akit esnasında zorunlu olarak kabul etmiş sayılacağı için muhayyerlikler sebebiyle oluşacak bir problem sebebiyle banka ve müşteri sorumlu tutulmalıdır. Fakat murâbahada banka kendisini garanti altına alarak örneğin oluşacak bir ayıp muhayyerliğinde kendisine rücu’ edilmesine imkân tanımamaktadır. Böylece üstlenilmeyen riskler üzerinden kâr sağlamaktadır.³⁰⁵

Risk paylaşımı alışverişin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için olmazsa olmaz bir konumdadır. İhtiyaca binaen riski taraflardan biri üstlenmeyi kabul etse dahi bu durumun finansal faaliyetlerde sürekli bulunabileceğini düşünmek zordur. Ayrıca ekonomik devamlılığın önünde en büyük engel olması açısından risk paylaşımının İslamî finans ilkeleri arasında sıkça vurgulanan bir özellik olduğu görülmektedir.³⁰⁶

Murabahada banka peşin alınacak malda müşteriyi vekil olarak tayin etmiş kabul edilmektedir. Bu durumda müşteri vekil sıfatıyla malı peşin olarak banka adına alıp hem vekil hem de asıl sıfatıyla peşin alınan malı kendisine taksitle satmış olmaktadır. Akitlerin in’ikâdı için tarafların farklı kişiler tarafından temsil edilmesi

³⁰⁴ Durmuş, “İslam Hukuku Açısından Günümüz Kredi ve Finansman Yöntemleri”, *İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finansman Yöntemleri* (ed. Hasan Hacak), s.61,62; Turay, *Finansal Açısından İslam Borçlar Hukuku*, s. 378,379.

³⁰⁵ Servet Bayındır, *İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*, s.88,89; H. Mehmet Günay, “İslam Hukukunda Akit Teorisi Bağlamında Çağdaş Finansman Enstrümanlarından Murabaha Uygulamaları”, *Fıkhî Açısından Finans ve Altın İşlemleri* (ed. Halit Çalış), Esen Ofset, İstanbul 2012, ss.207-258, s.224-226.

³⁰⁶ Abbas Mirakhor, Wang Yong Bao, “İslamî ve Klasik Finans Sistemlerinin Epistemolojik Temelleri”, *Ekonomik Gelişim ve İslamî Finans* (ed. Zamir İkbâl, Abbas Mirakhor), Pasifik Ofset, İstanbul 2014, ss. 29-72, s.48-50.

şart koşulmakta olduğundan dolayı bu vekâlet geçerli bir vekâlet olmamaktadır. Birinci işlemde vekâlet açısından bir problem olmasa da ikinci işlemde söz konusu olan kişinin hem vekil hem müvekkil olması genel görüşe göre geçerli değildir.³⁰⁷

Taksitle ödeme yapılırken malın üzerine koyulan kâr oranının çoğunlukla güncel faiz oranlarına yakın olması da el altından ribâlî bir işlemin yapıldığına dair bir intiba oluşturmaktadır. Bazı çalışmalarda bunun faizden herhangi bir farkının olmadığı açıkça belirtilmiştir.³⁰⁸ Bu sebeple mala koyulan kâr farkının da makul seviyelerde olması ve belirlenen kâr oranının ribâdan tamamen ayrı olduğuna dair net verilerin de bulunması gerekmektedir.

Bu sorunların çözüme kavuşturulması akdin sahih hale gelmesi için gerekli olmakla birlikte en azından bankanın malı peşin olarak aldığı belirli hale getirecek yöntemleri kullanması sıhhat noktasında elzem konumdadır. Tabi bu şartı sağlama yolunda tapu masrafları gibi ekstra giderlerin oluşacağı aşikârdır. Bu şartları düzenleme sebebiyle faizli sistem içinde mücadele edemeyecek konuma düşmesi de murâbaha akdinin sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi açısından düşünülmesi gereken diğer noktalar. Bu duruma çözüm olması için faizsiz bankalara özel kanun çıkarılması, tapu giderleri gibi tasdik işlemlerinin ücretlerinin asgariye indirilmesi veya murâbaha işlemi yapan finansörlerin banka çatısı altından çıkıp emlak vb. işletme türleri adı altında faaliyet göstermesi gibi yöntemler teklif edilmiştir.³⁰⁹

Yukarıda murâbahayı bazı yönleri düzeltilmesi gereken bir modern akit olarak gören anlayışın yanında akdin esasında tek bir akitten ibaret olarak sahih olduğunu düşünenler de bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre murâbaha işlemi banka malı aldıktan sonra başlamaktadır. Bu sebeple mal alınmadan önce müşterinin bankaya istediği malı söylemesi üzerine tek taraflı bir vaat oluşmakta ve bu vaat malı satın alıp müşteriye vadeli satma şartıyla gerçekleştiği için geçerli kabul edilmelidir. Eğer bu vaat iki taraflı kabul edilirse bu durumda taraflardan biri muhayyer olmalıdır. Aksi halde vaat geçerli

³⁰⁷ Günay, “İslam Hukukunda Akit Teorisi Bağlamında Çağdaş Finansman Enstrümanlarından Murabaha Uygulamaları”, *Fıkhî Açısından Finans ve Altın İşlemleri* (ed. Halit Çalış), s.224; Turay, *Finansal Açısından İslam Borçlar Hukuku*, s. 378.

³⁰⁸ Yahia Abdul-Rahman, *İslam'da Bankacılık ve Finansman*, s.162.

³⁰⁹ Durmuş, “İslam Hukuku Açısından Günümüz Kredi ve Finansman Yöntemleri”, *İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finansman Yöntemleri* (ed. Hasan Hacak), s.63,64; Turay, *Finansal Açısından İslam Borçlar Hukuku*, s. 380.

olmamaktadır. Ayrıca malı müşteriye teslim edene kadar tazmin sorumluluğu bankaya aittir. Yusuf Karadâvî, Vehbe Zuhaylî, Ali Ahmed es-Sâlus, Hayreddin Karaman ve Hamdi Döndüren bu görüşte olanlardır.³¹⁰

Murâbahanın uygulamadaki haliyle sahih sayılması ile bazı yönlerden problemlili olarak kabul etme veya geçersiz sayma görüşleri arasındaki temel fark müşterinin bankaya alacağı malı tedarik etmesini isteyip bankanın da bu tedariki yapıp vadeli satmasındaki anlaşmanın akit mi vaat mi olduğudur. Eğer bu anlaşma müstakil bir akit ise bir satım içinde iki satım yasağı gündeme gelecektir. Vaad olarak kabul edilirse bu vaadin geçerli olup olmayacağı noktasında tartışılacaktır.³¹¹ Murâbaha akdi banka satıcıdan malı peşin aldıktan sonra başlatılarak bey‘atân fi bey‘a yasağı gibi bazı yasakları ortadan kaldırma yoluna gidilse de bu ön kabulde bile bankanın malı kendi mülkiyetine alıp almaması, müşteriye vekil olarak tayin etmesi gibi bazı noktalarda hala düzenleme yapılması gerektiği anlaşılmaktadır.³¹²

Genel bir değerlendirme ile konuyu toparlayacak olursak emanet akitleri semenin belli şartlar dâhilinde belli fiyat sınırını aşamayacağı akitlerdir. Maliyet fiyatı, maliyetten daha düşük fiyat ve maliyetin üstüne eklenecek belli bir kâr ile oluşacak fiyat olmak üzere zorunlu bir sınırlandırma söz konusudur. Akdin kendine has özellikleri olan bu sınırlandırmalarda sınırı aşma hangi sebeple olursa olsun sıhate mani olmakta ve akdi lazım hale getirmemektedir. Selemde bey‘u‘d-deyn bi‘d-deyn yasağı oluşmaması için semenin peşin verilmesinde olduğu gibi emanet akitlerinde maliyetin dikkate alınarak yanlış beyanda bulunulmaması semenin tabiatına aykırı olmakla birlikte özel şartlar kabilinden olarak semeni bazı açılardan değişim ve sınırlamalara uğratmıştır.

2.2. Bey‘u‘l-İstirsâl

Akitlerde malın piyasa fiyatını bilmeyen tarafın fiyat belirleme noktasında diğer tarafa güvenerek semenin belirlenmesini satıcıya bıraktığı akitlere *bey‘u‘l-istirsâl* denmiştir. Bu tür akitler genel olarak güvene dayanması sebebiyle emanet akitlerine benzemekle birlikte bazı açılardan bu akitlerden ayrılmaktadır. Emanet

³¹⁰ Aktepe, *İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık*, s. 73; Samar, *Safkateyn*, s.280,281.

³¹¹ Samar, *Safkateyn*, s. 291.

³¹² Samar, *Safkateyn*, s. 294, 295.

akitlerde baz alınan fiyat maliyet fiyatı iken bey‘u‘l-istirsâlde piyasa fiyatı esas alınmaktadır. Ayrıca emanet akitlerde güvenilen satıcıdan ibaret iken bey‘u‘l-istirsâlde duruma göre iki taraftan biri olabilmektedir.³¹³

Bu tür satışlarda Maliki ve Hanbelîlere göre Habbab b. Münkız’dan rivayet edilen hadisteki “aldatma yok” lafzından hareketle herhangi bir aldatma içeren akitte güvenen kişi aldatma yok dediği takdirde muhayyerlik hakkını almış olur. Malikilere göre muhayyerlik hakkı için fahiş bir aldatma olmasına gerek yokken Hanbelîler fahiş aldatmanın olması gerektiğini düşünmekle birlikte istirsâli gabnden farklı kabul etmiştir.³¹⁴

Hanefî ve Şâfiîlere göre ise akitte bir aldatma unsuru olmadığı sürece muhayyerlik hakkı verilmemektedir. Çünkü akit bitmeden aldatılan kişi piyasa fiyatını öğrenebilecek durumdadır. Buna rağmen fiyata itiraz etmemişse kabul etmiş sayılır. Fakat bir aldatma söz konusu olup da aldanana da buna itiraz ederse bu durumda muhayyerlik hakkı doğmaktadır. Hanefîlerin genel görüşüne göre bu tür bir akitte fiyatı belirlenecek mal piyasa değeri bilinen, fiyatları piyasada fazla değişkenlik göstermeyen türden mallar olmalıdır.³¹⁵

2.3. Müzâyede

Artmak, artırmak gibi anlamlara gelen “zeyd” kökünden türeyen müzâyede, fiyat artırma yoluyla satış yapma yöntemini ifade etmektedir. Açık artırma usulü satışlar ilk olarak bir dellal marifetiyle satılacak malın pazarda gezdirilip en yüksek fiyatı verene satılması şeklinde icra edilmiştir. Bu tarz satışların hem Hz. Peygamber hem de raşid halifeler döneminde gerçekleştirilmesi sebebiyle fakihlerin çoğuna göre açık artırmalı satışlar sahih satışlar olarak kabul edilmiştir.³¹⁶

Müzâyede son teklifin bâyi‘ tarafından kabul edilmesi ile sona erer. Bundan sonra fiyat artırımını yaparak tarafların rızalarını zedelemek “neceş” olarak ifade edilmiş ve yasaklanmıştır. Tamamlanmış, en azından almaya yönelik iradelerin belirlenmiş

³¹³ Kallek, “İstirsâl” *DİA*, XXIII/375.

³¹⁴ İbn Cüzey, *el-Kavâninü‘l-Fıkhîyye*, s.175; Kumaş, *Gabin*, s.71.

³¹⁵ Güney, *Garar*, s.237; Kallek, “İstirsâl” *DİA*, XXIII/376.

³¹⁶ el-Usmânî, *Fıkhü‘l-Buyû‘*, I/125; Necati Muhammed İlyas Kavkazî, *Bey‘ü‘l-Müzâyede: el-Mezadü‘l-Aleni Ahkâmühü ve Tatbikatühü‘l-Muasıra: Dirase Fıkhîyye Muasıra*, Dârü'n-Nefâis, Amman 2004; Halid b. Abdülaziz es-Said, *Ahkâmu Bey‘i‘l-Müzâyede fi‘l-Fıkhî‘l-İslami: Dirase Tatbikiyye Mukarene*, Dârü‘l-Meyman, Riyad 2009, s.97-103.

olduğu bir satışın belirlenen fiyatının üstüne fiyat vermek anlamındaki neceş mekruh olmakla birlikte bâyi‘in mezata katılanlardan biri ile anlaşarak sürekli fiyat artırma yolunu açması da neceşin başka bir türü olarak yasaktır. Ayrıca açık artırmaya katılacak birinin diğer katılımcıları bir şekilde aradan çıkartarak fiyatı düşük seviyelerde tutması da yine neceş kapsamına girmektedir. Bu şartlardan herhangi birini taşıyan bir müzayede mekruh kabul edilmiştir. Eğer neceş tarafların rızasını etkileyecek boyuta gelmişse bu akdi ifsat eden unsuru ortaya çıkarmış olacaktır.³¹⁷ “Neceşli satım işlemlerini Hanefiler dışındaki üç mezhebin mensupları ve Zâhirîler haram sayar. Hanefilere göre malı kıymetine eriştiren tekliften sonraki neceş tahrîmen mekruhtur. Bu son tekliften önceki teklifler ise aldatma içermediğinden mekruh değildir.”³¹⁸

Müzayedenin şartları bey‘ akdiyle genel olarak aynıdır. Bu satış şeklinde sunulan tekliflerin hepsi farklı farklı icaplar olarak kabul edilmekte bâyi‘in beğendiği teklifi onaylaması ise kabul anlamına gelmektedir. Bu Hanefilerin icap ve kabul anlayışının uzantısıdır. Diğer mezheplere göre satıcı yine son teklifi kabul ederek icapta bulunur, müşterilerin bütün teklifleri ise kabul olarak düşünülür.³¹⁹

Mutlak olarak müzayede geçerli bir satış türü olmakla birlikte günümüzde değişik kalıplarda satışa konu olduğu görülmektedir. Müzayedeye sahih akdin şartlarını aşmayacak bazı şartlar koymak mümkündür. Örneğin, belli bir zamanla sınırlı tutup bu zaman içerisinde son yüksek teklifi verenin teklifini kabul etme şeklinde yapılan mezatlar geçerli sayılmıştır. Fakat kapalı artırma yoluna giderek töhmete sebep olma, teklif vermek için katılımcılardan her teklif başı belli ücret alma,³²⁰ en yüksek fiyatı verinin değil de en son teklif yapanın teklifini kabul etme gibi satışın sıhhatini engelleyici şartlar koyarak fasit bazen de batıl hale gelen müzayedeler geçerli olmamaktadır.³²¹

³¹⁷ Halid b. Abdülaziz es-Said, *Ahkâmu Bey‘i’l-Müzâyede*, s.55-59; Hüsameddin Affâne, *Fıkhî ve Ahlakî Yönleriyle İslam’da Ticaret* (çev.Servet Bayındır), Polen Yay., İstanbul 2007, s.103,104.

³¹⁸ Kallek, “Müzayede”, *DİA*, XXXII/238.

³¹⁹ Kavkazî, *Bey‘ü’l-Müzâyede*, s.69,70.

³²⁰ Kavkazî, *Bey‘ü’l-Müzâyede*, s.64; Halid b. Abdülaziz es-Said, *Ahkâmu Bey‘i’l-Müzâyede*, s.88,89.

³²¹ Öztürk, *Elektronik Akitler*, s.121,122.

3. SEMENİN ÖZELLİKLERİNDE DEĞİŞİME SEBEP OLAN UNSURLAR

Semen bu kısma kadar belirttiğimiz üzere kendine has bazı özellikleri taşımaktadır. Özellikle akitte bedelin teslim sırası, tayinle taayyün etmeme, akdin sıhhatini etkileme, vadeye uygunluk gibi bazı hususlarda mebî'den ayrılarak kendine has bazı özelliklere sahip olmuştur. Fakat akit çeşitlerinde görüldüğü üzere semenin kendi özelliklerini bazen terk etmek zorunda kaldığı görülmektedir. Bunun sebebi ise çoğu zaman ribâ ve deynin deyn karşılığı satımı olmaktadır. Bu bölümde bu iki yasak ve bunlarla ilişkili problemler ele alınmaya çalışılacaktır.

3.1. Ribâ

Hem klasik dönemde hem de günümüzde akitlerin sıhhati açısından karşılaştığı en büyük problem kuşkusuz ribâ yasağıdır. Akitlerin hemen hepsinde az veya çok ribâ konusu geçtiği için geniş bir yelpazeye sahip olduğu aşikârdır. Bizim bu başlık altında ele alacağımız yönü ise ribâ yasağına dair genel hükümler ile semen açısından öne çıkan noktaları olacaktır.

Bütün mezheplerin ribâ görüşlerinin temelinde eşya-yı sitte hadisi olarak bilinen altı sınıf malın zikredildiği hadis yer almaktadır. Fakat bu hadisteki malların illeti konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. İlk olarak Hanefîlerin ribâ anlayışından bahsedecek olursak, ribânın tarifinde bazı farklılıklar bulunmakla birlikte genel anlam itibariyle benzer hususlar zikredilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

Ribâ, bedelli akitlerde malın mal ile değişimi durumunda (tarafardan birine) bedelsiz olarak fazla malın kalmasıdır.³²² Bütün ölçü ve tartıyla değişilen şeylerde kendi cinsiyle satım yapıldığında oluşan fazlalık ribâdır.³²³ Bedelli akitlerde taraflardan biri için şart koşulmuş maldaki karşılıksız fazlalıktır.³²⁴ Bedelli akitlerde

³²² "هو فضل مال بلا عوض في معاوضة مال بمال" Ebu'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Kenzü'd-dekâik fi'l-fikhi'l-Hanefî* (thk. Naim Eşref Nur Ahmed), İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, Karaçi 2004, II/53.

³²³ "الربا محرم في كل مكيل أو موزون إذا بيع بجنسه متفاضلا" Merğınânî, *Hidaye* III/1002.

³²⁴ "هو فضل مال خال عن عوض شرط لأحد العاقدين في معاوضة مال بمال" Burhaneddin İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1989, II/37.

tarafardan biri için şart koşulmuş aynı cins mallardan birinin diğerine karşı bedelsiz olarak şer’i ölçüler dâhilinde fazla olmasıdır.³²⁵

Tariflere bakıldığında ufak nüanslarla tarih içinde daha açıklayıcı hale geldiği görülmektedir. Hemen hepsinde yer alan mübadele akitleri lafzı ile karz da dâhil karşılıklı bedelin olduğu her akit ribâ kapsamına alınmıştır. Ayrıca muamele tarzı hibe gibi akitlerde faiz cereyan etmeyeceği de belirtilmiş olmaktadır.

Yine özellikle şer’i ölçüler kelimesinin sıkça geçtiğini görmekteyiz. Zira Hanefilere göre şer’i ölçüye ulaşmayan örneğin bir avuç buğday gibi fazlalıklar faiz kapsamına girmemektedir. Günümüzde bu tarifler göz önünde bulundurularak faiz, “ödünç işlemlerinde veya alış-verişte ortaya çıkan, karşılığı bulunmadığı veya eşitsiz paylaşıldığı için iki taraftan birini zarara sokan, gerçekleşmiş veya gerçekleşme potansiyeli bulunan fazlalık veya karşılıksız bir değer transferidir.” şeklinde tanımlanmıştır.³²⁶

Tariflerin hemen ardından ilk olarak illetin “cins” ve “kadr” olduğu söylenmektedir. Kadr ile keylî ve veznî malların kastedildiği de açıklanmaktadır. İki illette birleşen mallar değişilirken peşin ve eşit, tek illette birleşenler ise sadece peşin olma şartını taşımalıdır. Vezn ve keyl haricindeki ölçü birimlerinde mesela mezruat ve adediyatta ribe’l-fadl cereyan etmeyeceği kabul edilmiştir. Fakat vadeli değişimde yine ribâ söz konusudur. Yine kıyemî mallarda da fiyat sabitliği olmadığı için ribâ meydana gelmez denilmiştir.³²⁷ Ribâyı müstakil olarak ele alan bütün Hanefî eserlerinde bu açıklamalar standart olarak yer almaktadır. Vadeden dolayı oluşan faize ribe’n-nesîe denirken fazlalıktan dolayı meydana gelene ribe’l-fadl denmiştir. Hanefilerin genel anlayışına göre işçilik, yenilik-eskilik dikkate alınmayacak vasıflardır. Eski buğdayla yeni mahsül buğdayın eşit ve peşin değişilmesi sahihtir. Yine altındaki ayar farkı da işçilik gibi dikkate alınmamaktadır. 20 ayar altınla 22 ayar altının eşit ve peşin değişimi caizdir demişlerdir.³²⁸

³²⁵ Hüsrev Mehmed فَضْلُ أَحَدِ الْمُتَجَارِسِينَ عَلَى الْآخَرِ بِالْمَعْيَارِ الشَّرْعِيِّ خَالِيًا عَنْ عَوَضٍ شَرْطَ لِأَحَدِ الْعَاقِدِينَ فِي الْمَعَاوَضَةِ Efendi Molla Hüsrev, *Dürerü’l-Hukkâm fi şerhi Gurerü’l-Ahkâm*, Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniyye 87 numaralı matbaası, İstanbul 1901, II/186.

³²⁶ Özsoy, “Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz” *Fikhî Açından Finans ve Altın İşlemleri* (ed. Halit Çalış), s.79.

³²⁷ Bilmen, *Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/106; Çeker, *Fıkıh Dersleri I*, s.115.

³²⁸ Merğınânî, *el-Hidâye*, III/1003,1004; Meydânî, *el-Lübâb*, s.230, 231, 238.

Hanefilerin ribâ mantığını yansıtmaması bakımından felslerle ilgili ihtilaflar önemlidir. Zira ilk bölümde felslerden bahsederken ifade edildiği üzere Şeyhayn'a göre felsler semeniyet unsurunu asli olarak taşımamaktadır. Sadece revaçta olduklarında tarafların belirlemesi ile değişime konu olabilmektedir. Aslen semeniyet özelliği taşımayan felsler revaçta olmadıklarında adediyat sayılarak sayı hesabı değiştirilmektedir. Bu görüşün uzantısı olarak ribâ gerçekleşmeyeceğini düşündükleri adediyat gurubunda eşit olmaksızın değişime onay vermişlerdir. Bu sebeple Şeyhayn bir felsin iki fels karşılığı değişimi caizdir görüşünü benimsemiştir. İmam Muhammed ise felslerin semen olma özelliğini aslî olarak taşıdıklarını ve revaçta olduklarında altın ve gümüşten herhangi bir farkı olmadan değişime konu olacaklarını düşünmektedir. Altın ve gümüşün illeti olan cins ve vezn, felste de var kabul edildiğinde peşin ve eşit değişim şart olacaktır.³²⁹

Faizin illeti noktasında Hanbelîlere nisbet edilen ve yaygın olan görüşe göre Hanbelîler, Hanefilerle aynı görüştedir. Diğer iki görüşte ise Hanbelîlerin, Şâfiî ve Malikîlerle aynı görüşte olduğu ve sadece altın, gümüş ve yiyecek olan maddelerde faizin gerçekleşeceği görüşü zikredilmektedir. Hanbelîlerin birinci görüşü kabul edildiğinde, aynı cins ribevi malların değişiminde yanına bir şey eklemenin geçerli olmadığı, felsler konusunda İmam Muhammed gibi düşündükleri ve felslerle altın-gümüş alımında kabzedip karşı tarafın mülkiyetine geçmeyi şart koştukları görüşünde oldukları gibi bazı farkların ortaya çıktığı görülmektedir.³³⁰

Normal şartlarda semen işaret edilebilecek durumda bir bedel olup “elimdeki kuruşlar karşılığı bir metre kumaş satın aldım” demek semenin malum olması için yeterlidir. Fakat ribevî mallar söz konusu olduğunda özellikle bedellerin eşit miktarda olması gereken durumlarda işaret etmek yeterli olmayıp bütün özellikleri belli olacak şekilde tayin etmek gerekmektedir.³³¹

³²⁹ Merğınâni, *el-Hidâye*, III/1007; Kâsânî, *Bedâi' u 's-Sanâi'*, VII/92,93; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/407,408.

³³⁰ Abdülbaki Deniz, *İslam Hukukunda İlet Kavramı ve Faizin İletisi* (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2006, s. 129,130; Selim Çimen, *İslam Hukukunda Faizin İletisi ile İlgili İhtilaflar*(Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s.121,122.

³³¹ Meydânî, *el-Lübâb*, s.207; Bilmen, *Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/39.

Şâfiî ve Malikiler ribanın illeti konusunda birbirlerine yakın görüş belirtmişlerdir. Zira Hanefilerin altın ve gümüşte belirlediği vezn ölçüsü bu iki mezhepte semeniyet olarak ele alınmıştır. Yani altın ve gümüş sırf diğer malların değerini tespit etme aracı olup özünde para özelliğini barındırması sebebiyle ribevi mallardan olur. Felsler özellikle Şâfiîlere göre semeniyeti özünde taşımadığı için ribâ konusuna girmemektedir. Ayrıca işçiliğe Şâfiîlerde itibar etmemektedir.³³² Diğer bir illet ise özünde para özelliği olmayan malların yiyecek maddesi olan mallardan olması (tu'miyet) şartıdır. Eğer aynı cins mallar semeniyet veya tu'miyet özelliklerinden birinde birleşiyorsa peşin ve eşit, sadece cins veya sadece semeniyet yahut da sadece tu'miyet illeti bulunursa peşin değişim şart koşulmuştur.³³³

3.2. Bey'u'd-Deyn bi'd-Deyn

Bey'u'd-deyn kavramı alacağın temlik veya borcun nakledilmesi gibi bir anlam taşımamaktadır. Zira bunlarda borç veya alacakla ilişkili olan şahıslar değişmektedir. Bey'u'd-deyn kavramı ile şahısların değişiminden çok bizzat borcun cins, sıfat, vade veya miktarında değişime gidilmesi kastedilmektedir. Elde edilmeyen alacağı başkasına satmak, mukassa, vadesi gelmeyen alacağı satmak bey'u'd-deyn örneği satışlardır.³³⁴

Burada mukassa ile kastedilen mutlak anlamda takas değil, birbirlerine karşı hem borçlu hem de alacaklı durumda olan kişilerin borçlarını karşılıklı olarak alacaklarına karşılık saymaları şeklinde yapılan işlemdir. Bu tarz bir işlemin sahip olması için borçların aynı cins ve vasfa sahip olması ile iki borcunda vadesinin gelmiş olması şart koşulmuştur. Hanefî mezhebine göre cinsi veya sıfatı farklı olan borçlar eğer tarafların rızası varsa bu şartla birbirleri yerine sayılabilmektedir.³³⁵

Hanefî fakihlerinden Kâsânî ve Merğînânî'ye göre muayyen olma özelliğine sahip kıyemî mallar ve aded-i mütefâvite gibi mallarda vade şartı koşmak genel kural itibarıyla caiz değildir. Zira zimmette hazır olarak bulunan şeylerde vade caiz değildir.

³³² Serahsî, *el-Mebsût*, XII/113; Nevevi, *el-Mecmu'*, XI/493; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II/389.

³³³ İbn Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü'l-Müctehid*, III/1169-1171; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II/385,386; Özsoy, "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz" *Fikhî Açıdan Finans ve Altın İşlemleri* (ed. Halit Çalış), s.94-96; Abdülaziz Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, Süleymaniye Vakfı, İstanbul 2016, s.114.

³³⁴ Kara, *Deynin Deyn Karşılığı Satımı*, s.55-56.

³³⁵ Faruk Emrah Oruç, *İslam Hukukunda Deyn* (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011, s.64,65.

Vade sadece misli mallar ve semeniyet özelliği taşıyan şeylerde olduğu gibi gayr-ı muayyen mallarda insanlara bir kolaylık olması için sahih sayılmıştır. Bu anlayışın temelinde de ayn olan bir şeyin deyne dönüşmesini engelleyerek bey‘de esas maksat olan malı elde etmeyi bir an önce gerçekleştirme düşüncesi yer almaktadır. Ayrıca hemen teslimi mümkün olan bir şeyde vadeyi şart koşturmak Hanefilerin fasit şart anlayışı içerisinde yer aldığı için akdi ifsad eder.³³⁶

Günümüzde bu genel anlayışın aksine misli mallarında vadeli olmasının şart koşulabileceği ifade edilmiştir. Bu düşüncenin devamı niteliğinde “mal vadeli satım sözleşmeleri” gündeme getirilmiştir. Buna göre misli bir malda vade şartı koşturma neticesinde vade sebebiyle malda bir garar oluşmayacaktır ve mal bilindiği şekliyle zimmette sabit olarak kalacaktır. Bedellerin vadeli olarak satıma konu olabileceği düşüncesine ulaşıırken bazı düşünürlerin “bey‘u‘d-deyn bi‘d-deyn” yasağına dair hadisin zayıf olduğu kanaati ve ma‘dumun satımı yasağına esnek bir yaklaşım sergileme şeklindeki ön kabullerle hareket ettiği görülmektedir.³³⁷

Hanefî mezhebinin deynin deyn karşılığı satımı noktasındaki temel görüşü, hadislerde³³⁸ satımı yasaklanan “bey‘u‘l-kâlf bi‘l-kâlf” lafzındaki kâlf kelimesini vade (nesie) veya deyn olarak düşünmüş olmaları üzerine yerleşmiştir. Bu düşünceye göre alacak ancak borçluya satılırsa sahih olmaktadır. Borçlu haricinde birine alacağın satımı çoğunluğa göre caiz değildir. Züfer‘e göre alacak borçlu dışında birine de satılabilir.³³⁹ Bu satımın geçerli olması için ise alacağını satanın bunu teslim edebilecek durumda olması, anlaşmanın peşin olarak yapılmış olması, satılabilir mallar cinsinden borçlardan oluşuyor olması gibi bazı şartlar getirmişlerdir.³⁴⁰

³³⁶ Kâsânî, *Bedâi‘u‘s-Sanâi‘*, VII/125,126; Merğînânî, *Hidâye*, III/983.

³³⁷ bk. Bayındır, “Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fikhî Açından İncelenmesi”, *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı* (ed. Aydın Yabancı), Erkam Matbaası, İstanbul 2012, ss.155-200.

³³⁸ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُثَيْبَةَ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ ، قَالَ : نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُبَاعَ كَالِيٌّ بِكَالِيٍّ ، يُعْنَى : دَيْنًا بِدَيْنٍ . *el-Kitâbü‘l-musannef fi‘l-ehâdis ve‘l-asar*, (haz. Kemal Yusuf Hut), Dârü‘t-Tâc, Beyrut 1989, IV/461.

³³⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XIV/22; Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s.494.

³⁴⁰ Şensoy, “İslamî Kurallara Uygun Finansal Sistem Bağlamında Bir Finansal Araç Olarak Sukuk Uygulamaları”, *Fikhî Açından Finans ve Altın İşlemleri* (ed. Halit Çalış), s.332,333.

Bu hadisteki kâli sözcüğünün deyn olarak anlaşılmasının neticesi olarak deynin deyn karşılığı satımı nass ile caiz değildir denilmiştir. Ayrıca bu konuda icma olduğu, Zahiriler ve dört mezhep imamının bu konuda hemfikir oldukları ifade edilmiştir.³⁴¹

Deynin deyn karşılığı satımını caiz görmeyenlerin temel dayanakları arasında şu hususlar da yer almaktadır:

Bu tarz satışlar iki tarafın deyn olması sebebiyle vade faizine yol açmaktadır. Akitteki garar riski de satımın özü itibariyle zorunlu olarak artmaktadır. Belirsizliğin aşırı olarak belirtilen düzeye çıkması ve tarafları niza götürecek bir çekişmeye ortam hazırlanmış olması ile iki tarafında vadeli olması sebebiyle akitle gerçekleştirilmek istenen asıl maksadın gerçekleşmemesi yani bedelleri elde etmek suretiyle tarafların fayda sağlaması gibi bir neticenin oluşmaması bu tarz satımın geçersizliği için sunulan sebeplerdir.³⁴²

Bu genel görüşe karşılık günümüzde bazı çalışmalarda deynin deyn karşılığı satımının yasaklanmasına delil olarak gösterilen hadisin sıhhatinin problemlili olduğu bu sebeple naslarla yasaklandığını söylemenin doğru olmayacağı ifade edilmektedir. Eğer bu tarz bir satımın yasaklanmasına delil getirilecekse ribâ, garar, bedellerin teslim güçlüğü ve tarafları husumete götürmesi gibi unsurlardan getirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar.³⁴³

Menfaatin veya mebî'in zamanla oluşması, icâre ve istisnâ' gibi akitlerde deynin deyn karşılığı satımı kapsamında bir durum oluşturmamaktadır. İcârede menfaat aşikâr iken istisnâ'da mal + mefaaf söz konusu olmakta ustanın emeği olan menfaat zamanla ortaya çıkmaktadır. Buna binaen icârede ücret vadeli olabilirken istisnâ'da da semenin peşin verilmesi selemdeki gibi şart değildir.

Bazı yönlerden deynin deyn karşılığı satımı örneği olması açısından *faktöring* işleminden bahsedecek olursak faktöring bey' veya karz gibi sebeplerle oluşan bir borç ilişkisi neticesinde alacaklının borcunu tahsil edebilmek için faktör adı verilen aracı

³⁴¹ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II/472; Kara, *Deynin Deyn Karşılığı Satımı*, s.75,76.

³⁴² Kara, *Deynin Deyn Karşılığı Satımı*, s.83-87.

³⁴³ bk. İshak Emin Aktepe, *Faiz ve Finansman Hadisleri*, Yedirenk Yay. , İstanbul 2010, s.201; Servet Bayındır, "Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fikhî Açından İncelenmesi", *Finansal Yenilik ve Açılımları İle Katılım Bankacılığı* (ed. Aydın Yabanlı), Erkam Matbaası, İstanbul 2012, ss.155-200, s.179,180.

kuruluşlara başvurarak alacağını borçludan almasıdır. Bu işlemde faktör durumundaki kurum borcun takibi, borçluyla yapılacak görüşmeler vs. gibi bazı hizmetlere karşılık belli bir ücret almaktadır. Esasında buraya kadar genel akit anlayışına ters bir durum bulunmamaktadır. Hizmet karşılığı kiralanan kurum borçlu ile alacaklı arasında aracı konumunda olup vadeli ise vadesi gelince, vadesiz ise derhal almak üzere görevlendirilmiş olmaktadır. Fakat günümüzde faktörlerin vadesi gelmemiş borcu alacaklıya borç miktarının altında bir ücretle vermek suretiyle aradaki farktan kâr elde etmek veya borcu tam miktarı ile verip borcun erken tahsil edilmesi sebebiyle belli bir faizi alması şeklinde işlemler gerçekleşmektedir. Bu işlemlerde aslında henüz tahsil edilmemiş bir deynin satımı söz konusu olmaktadır. Alacaklı henüz tahsil etmediği bir deyni faktöre satmış gibi olduğu için bu işlem iki taraftan da deyndir. Ayrıca faktörün faiz alacak olması da başlı başına işlemi ifsat eden bir unsur olmaktadır. Ülkemizde en çok ihracatta faktör olan kurumlara borçları tahsil edebilmek için başvurulmaktadır.³⁴⁴

3.3. Yasakların Semene Etkisi

Genel akit teorisinde semenin taşıdığı bazı şartlar, zikredilen bu iki yasa sebebiyle değişikliklere uğramıştır. Örneğin, selemde semeni kabzetmeden önce tasarrufla bulunmayı engelleyen sebep deynin deyn karşılığı satımı yasağına düşmemektir.³⁴⁵ Bu yasağına düşmemek adına semen, selemde mebi‘ gibi düşünülmüştür. Hatta bu düşüncenin bir devamı olarak normalde kabzdan önce semende tasarruf caiz görülürken selemde menkul mebi‘ gibi düşünülerek kabzdan önce tasarrufla bulunulmasına izin verilmemiştir. Bu yolla deynin deyn karşılığı satımı yasağının önüne geçilmiştir.³⁴⁶

Selemde mebi‘in tedarik edilebilmesi için Hanefiler tarafından misli bir mal olması şart koşulmuştur. Bu şart sebebiyle misli mal karşılığında aynı cins bir misli mal semen olarak verilirse akit fasit olmaktadır. Çünkü peşin değişilmesi gereken ribevî mallar sipariş esasıyla vadeli değişilmiştir. Semen normal şartlarda misli bir mal olabilirken ribâ sebebiyle kısıtlanmıştır.³⁴⁷

³⁴⁴ Oruç, *İslam Hukukunda Deyn*, s.55,56.

³⁴⁵ Meydânî, *el-Lübâb*, s.236.

³⁴⁶ Kâsânî, *Bedâi‘u’s-Sanâi‘*, VII/42; Aybakan, *İslam Hukukunda Borçların İfasi*, s.98.

³⁴⁷ İbn Âbidîn, *Reddî‘l-Muhtâr*, VII/466.

Mutlak satım akdinde semen olan bedel açısından akit sıhate kavuşturulabilme ve hareket sahasını geniş tutma açısından daha rahat bir durumda iken sarfta ribâ başta olmak üzere bazı yasaklar sebebiyle semenin işlem rahatlığında darlık oluşmuş ve bu yönüyle semene biraz mebî‘ ruhu katılmış olmaktadır. Bu değişimin sebepleri ise çoğunlukla ribâ ve deynin deyn karşılığı satımı yasağıdır.

Ribâ yasağına düşmemek için selemdeki anlayışın benzeri bir durum da sarfta meydana gelmiştir. Buna göre sarfta bedeller teslim açısından mebî‘ gibi düşünülerek bedellerin akit meclisinde teslim edilmesi şart koşulmuştur. Riba yasağı söz konusu olmasaydı semenin asli özelliği tayinle taayyün etmemek olduğu için istenilen uygun bir zamanda teslimi gerçekleştirilebilecek en azından akit meclisinde ayrılmadan teslim edilmesi zorunlu olmayacaktı.³⁴⁸

Aksine bir şart koşulmadıkça semen önce verilmesi gereken bedel olduğu halde sarfta iki bedelin birbirinin aynı olması sebebiyle teslim zamanı açısından bir öncelik sonralık ihtimali kalmamaktadır. Bedellere mebî‘ hükmü verilemediği için hapis hakkından da söz edilememektedir. Bedellerin ikisi de zimmette sabit olmaya uygun olduğu için ikisini de sonradan teslim etmek tercih edilecek olsa bu kez de deynin deyn karşılığı satımı yasağına düşülecektir.³⁴⁹

Ribâ ve deynin deyn karşılığı satımı yasakları bazen birlikte değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu değerlendirmeler ile deyn mahiyetli iki bedel karşı karşıya gelecek olursa üç ihtimal söz konusu olacaktır. Buna göre iki tarafında para gibi asli semen unsuru taşıyan bedeller olması halinde peşinlik şart koşularak vadeli satım yasaklanmıştır. Bedellerden biri asli semeniyet unsuru taşıyanlardan olduğu durumda ise semen ister ilk akitten henüz tahsil edilememiş bir deyn olsun isterse ikinci akitte mislî bir mal karşılığında ödenecek olsun vade faizini engellemek için bu ikinci akit peşin olma şartıyla geçerli olacaktır.³⁵⁰

Son olarak iki taraftan mislî malların deyn olması ihtimali söz konusu olabilecektir. Kâsânî, bu durumda da deynin deyn karşılığı satımı yasağına girmemek için bedellerden birinin taayyün edecek konuma gelmesinin daha açık ifade ile aynı

³⁴⁸ Aybakan, *İslam Hukukunda Borçların İfası*, s.99.

³⁴⁹ İbn Âbidîn, *Reddî 'l-Muhtâr*, VII/521,522.

³⁵⁰ Kâsânî, *Bedâi 'u's-Sanâi*, VII/220,221.

bir mislî mal haline getirilmesi gerektiğini söylemektedir. Hanefilerin bu konuda en pratik çözümü “ba” harfi cerrinin bittiği bedeli semen kabul ederek diğerinin muayyen hale gelmesini sağlamaktır. Kıyemî mallar asıl itibariyle ayn olduğu için burada sınıflandırmada söz konusu edilmemiştir.³⁵¹

Mukâyaza da istisnai sayılabilecek bir değişim bulunmaktadır. Zira aynı cins malların peşin değişimi vade faizini engellemek için şart koşulmasına rağmen trampa da malların iki taraftan keyli veya iki taraftan vezni olması durumunda bile bedellerin peşin değişimi şart koşulmuştur. Bu şart kısmen ribâ yasağı kısmen de teslim önceliği bulunmaması neticesinde meydana gelmiştir.³⁵²

³⁵¹ Kâsânî, *Bedâi 'u's-Sanâi* , VII/221,222.

³⁵² Aybakan, *İslam Hukukunda Borçların İfası* , s.101.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SATIM AKİTLERİNDE SEMENE DAİR HÜKÜMLER

Bu bölümde şartlarını zikretmiş olduğumuz semenin uygulamadaki sonuçları ortaya konmaya çalışılacaktır. Esasen burada yukarıdaki akit çeşitlerine dair hükümler de yer alacak olup semen açısından bir bütünlük sağlaması için genel özellikleri verilen akit türlerinin pratikte semenle ilgili olan hükümleri bu bölüme bırakılmıştır.

1. SEMENİN TESLİMİ İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Akitlerde esas olan satımın peşin yapılması yani bir an önce müşterinin mebî'e, bâyi'in de semene kavuşması olmakla birlikte ihtiyaç gereği alışverişler vadeli olarak da yapılagelmiştir. Mutlak bey' açısından vadenin sahih olduğu temellendirilirken, alışverişin helal kılındığı bildirilen ayetteki³⁵³ ifadeler mutlak olduğu için bu mutlaklığın peşin ve veresiye satışı kapsadığı kabul edilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in bir yiyecek maddesi karşılığında demirden yapılmış zırhını rehin vermek üzere veresiye olarak bir Yahudi'yle alışveriş yaptığına dair rivayette vadeli satışın cevazı için delil gösterilmiştir.³⁵⁴

Hanefilere göre semenin peşin olarak verilmesi akdin muktezası ve gereği iken veresiye olması için akit esnasında ayrıca belirtilmesi gerekir. Veresiye olacağına dair bir şart koşulmamışsa peşinmiş gibi kabul edilir. Fakat bir akit peşin olmak üzere yapılmışsa da sonradan bu konuda değişikliğe gidilip veresiye hale getirilebilir.³⁵⁵ Malikiler de Hanefiler gibi düşünürken Şafii ve Hanbeliler muhayyerlik bitmeden peşin olan alışveriş vadeli hale dönüştürülürse bu vade akdin aslına dâhil olur, muhayyerlik bitmişse akde dâhil olmaz demişlerdir.³⁵⁶

Cehalet ve garar konusunda da değinildiği üzere vadeli satışlarda vade müddeti belirlenmelidir. Müddetin belirgin olmaması halinde taraflar arasında çekişme olması muhtemeldir. Zira satıcı yakın müddeti savunurken müşteri uzak bir müddette anlaştıklarını savunacaktır. Ayrıca bu konuya Hz. Peygamber'in selemde müddetin

³⁵³ وَأَخْلَ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الزَّبْحُ... Bakara, 2/275.

³⁵⁴ Merğmânî, *Hidaye*, III/940.

³⁵⁵ Zerkâ, *Ukûdu'l-Müsemmat*, s. 107.

³⁵⁶ Ebû Yahya Zeynüddin Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed Zekeriyâ Ensârî, *Esne'l-Metâlib Şerhu Ravzi't-Tâlib*, Matbaatu'l-Meymuniyye, y.y. 1913, II/124,125; Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kinâ'*, III/234.

belirli olmasını şart koşmasına dair hadis kıyas edilerek mutlak satım akdinde de vadenin müddeti belli olmalıdır denmiştir. Buna ilaveten vadenin belirlenmesi gerektiğinde icmanın bulunduğu da delil olarak zikredilmiştir.³⁵⁷

Akitte genel kabule göre semenin önce verilmesi şarttır. Fakat bu genel hükme rağmen semeni vermeden önce mebî' verilecek şartıyla bir akit yapılsa bu akit İmam Muhammed'e göre semenin teslim zamanında oluşan cehaletten dolayı fasittir. Semeni teslim zamanı belirlenirse bu akit sahih olur. Ebû Yusuf'a göre ise akdin fesada uğraması müddetin cehaletinden dolayı değil akdin muktezasından olmayan fasit bir şartın şart koşulmuş olması sebebiyledir.³⁵⁸

Malikiler semenin ödenme zamanındaki belirsizliği semenin gararı gibi düşünmüşlerdir. Buna örnek olarak "Zeyd'in dönüşü veya ölümü zamanında semeni verilmek üzere bir ticaret malını satmak" cümlesi zikredilebilir. Şafiilerde müddeti belli olmayan bir vadeli satışa cevaz vermemişlerdir. Hanbelilere göre ise müddette bir cehalet varsa alışverişin veresiye olma şartı batıl olur ve müşteriye akdi feshetme muhayyerliği verilir. Sonuç itibariyle garar, ribâ, cehalet gibi unsurlardan beri olması şartıyla vadeli satım için herhangi bir engel bulunmamaktadır.³⁵⁹

Semenin tesliminde fakihlerin çoğunluğuna göre eğer bedeller aynı türden ise yani ikisi de mislî mal veya ikisi de nukûd cinsi olduğunda bedeller aynı anda teslim edilmelidir. Bunun birinci amacı ise ribâ şüphesi oluşturmamaktır. Ayrıca bedelli akitlerde eşitliğin olması taraflarında istediği bir şeydir. Muayyen olmayan, zimmetteki bir semen karşılığında bir mal satın alınacak olursa Hanefiler ve bazı Şâfiilere göre bu durumda önce semen verilmelidir.³⁶⁰

Peşin alışverişte bâyi'in semeni alıncaya kadar mebî'i hapsedme hakkı vardır. Müşterinin mebî'i almadan semeni vermekten kaçınma gibi bir hakkı yoktur. Hanefilere göre semen tayinle taayyün etmediği için aynî bir şey semen olsa da bedeller aynı anda verilmez. Yine önce semen verilmelidir. Çünkü mebî' taayyün ettiği

³⁵⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/52,53; *Mv.F.*, "Semen", XV/38,39.

³⁵⁸ Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s.497.

³⁵⁹ Döndüren, *Alım satımda kâr hadleri*, s.167-172; Hayrettin Karaman, "Vade Farkı", *I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi* (ed. Mehmet Bayyigit), Kombad Yay., Konya 1997, ss762-777, s,772,773; *Mv.F.*, "Semen", XV/39,40.

³⁶⁰ Merğınânî, *Hidaye*, III/1037; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II/477,478; Aybakan, *İslam Hukukunda Borçların İfâsı*, s.175,176.

için müşterinin mebî' üzerindeki hakkı belirlenmiş olmaktadır. Fakat semen ancak kabzla taayyün edeceğinden bâyi'in hakkı belirgin değildir. Bu sebeple önce semen verilir ki iki tarafın hakkı aynı derecede taayyün etmiş olsun. Tabi bu noktada bâyi'in mebî'i teslimine hazır hale getirdiği varsayılmaktadır. Mebî' teslimine uygun hale getirildiğinde taayyünü gerçekleşmiş olur. Mebî' teslimine uygun halde değilse veya kayıpsa bu şartta müşterinin önce semeni vermesi gerekmez. Mebî' taayyün edene kadar durum böyledir. Fakat kefil isteme yoluyla semeni teslim edebilir. Semeninin yarısı peşin yarısı vadeli ise peşin kısmı alana kadar mebî'i hapsedme hakkı yine vardır.³⁶¹

Hanbeliler ve bazı Şafiilere göre önce mebî' verilmelidir. Çünkü müşterinin hakkı aynı bir şeye taalluk etmekte iken bâyi'in hakkı zimmette olan bir deyne taalluk etmektedir. Ayna taalluk eden ise deynden önceliklidir. Ayrıca semen bâyi'in mülkiyetine geçme noktasında belli bir yer kazanmıştır. Zira teslimden önce havale gibi bazı tasarruflarda bulunabilmektedir. Fakat mebî'de tasarrufta bulunmak için teslimi şarttır. Şafiiler mebî'in kaybolması korkusuyla mebî'i hapsedme sınırlarını dar tutmuşlardır. Yukarıda belirtildiği gibi semen muayyen olduğunda mebî' hapsedilmeden aynı anda teslim edilmelidir. Semen zimmette bulunan bir şey olduğunda ise mebî'in kaybolabileceği gibi açık bir zararla karşılaşma durumunda müşteri semeni hapsedebilir. Vadeli satımda ise satıcının mebî'i hapsedme hakkı yoktur.³⁶²

Kısacası, mebî'de hapis hakkı olması için bedeller birbirinin dengi seviyede olmamalıdır. Yani mal ile mal veya para ile para değişimi şeklinde olmamalıdır. Akit vadeli değil, peşin olmalıdır. Bununla birlikte akitte rehin veya kefil istenmişse yine hapis hakkı bulunmaktadır. Ayrıca emanet, ariyet ve kira gibi sebeplerle mebî' bâyi'in yanında bulunacak olsa yine hapis hakkı sakıt olmamaktadır. Bunun temelinde ise semenin tam olarak alınmasına kadar mebî'i hapsedme hakkının saklı kalacağı düşüncesi yer almaktadır.³⁶³

³⁶¹ Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, II/41; Zerkâ, *Ukûdu'l-Müsemmat*, s.106,107; Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s.495.

³⁶² Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, VII/246; Ensârî, *Esne'l-Metâlib*, II/36; Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kimâ'*, III/245; *Mv.F.* "Semen", XV/44-48.

³⁶³ Aybakan, *İslam Hukukunda Borçların İfâsı*, s.162.

Semenin havalesinin mebî'î hapsedme hakkını kaldırıp kaldırmayacağı noktasında farklı görüşler ortaya koyulmuştur. Bu konuda Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'den iki farklı görüş gelmiştir. Ebû Yusuf'a göre ister müşteri semeni alması için bâyi'î başkasına havale etmiş olsun isterse bâyi' semeni alması için müşteriyi başkasına havale etmiş olsun fark etmeksizin mebî'î hapsedme hakkı sona erer. Ebû Yusuf, hapsedme hakkını semenin zimmette bulunması ile ilişkilendirdiği için müşterinin zimmetinden semen çıktığı anda mebî'î hapsedme hakkı da sona erer demiştir.³⁶⁴

İmam Muhammed'e göre ise müşteri bâyi'î semeni alması için başkasına havale etmişse mebî'î hapsedme hakkı devam eder. Bâyi' müşteriyi havale etmişse mutlak olarak yapılmış bir havale hapsedme hakkını devam ettirse de mukayyed havale neticesinde mebî'î hapsedme hakkı sona erer. Kâsânî, bu konuda İmam Muhammed'in görüşünün daha doğru olduğunu söylemiştir. Zira ona göre mebî'î hapsedme hakkı semeni müşteriden talep etme imkânı olduğu sürece bulunan bir haktır. Yoksa semenin kendisinin bulunup bulunmaması ile alakalı değildir. Vadeli bir satışta semen müşterinin zimmetinde bulunmasına rağmen satıcının mebî'î hapsedme hakkı yoktur. Eğer semenin zatının bulunup bulunmaması ile hapsedme hakkı kalkacak olsaydı vadeli satışta mebî'î hapsedilebilir olurdu. Havalede de ne zaman semenin teslim edilmesini talep etme hakkı düşmüşse o zaman mebî'î saklama hakkı düşmüştür.³⁶⁵

Vadeli Alışverişte Semenın Teslim Zamanı ve Mekânının Belirlenmesi:

Hanefilere göre mekân konusunda akdin yapıldığı şehir dikkate alınır. Akdi gerçekleştirenlerin yaşadığı şehir ise dikkate alınmaz. Bu anlayışın pratik karşılığı akdin yapıldığı yerdeki para birimi ile akdi yapanların yaşadığı yerdeki para birimini mali değerlerinin birbirinden farklı olduğunda ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda bâyi' paranın daha değerli olduğu şehirde borcu ödemeyi isterse bu isteği akdi fesada uğratar. Böyle bir şart sadece semenin değerinin her iki yerde de aynı olması şartı ile geçerli olabilir. Ayrıca kesada uğrama veya kaybolma gibi bir durumda semenin kıymeti verilecek olunca burada kıymeti akdin yapıldığı şehre göre belirlemek

³⁶⁴ İbn Âbidîn, *Reddî'l-Muhtâr*, VII/93,94.

³⁶⁵ Kâsânî, *Bedâi'u'Sanâi'*, VII/249,250; Haffif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s.495; *Mv.F.* "Semen", XV/48.

gerekecektir. Örneğin, belli bir vade ile satılan bir malın bedeli ödenirken müşteriden borcun ödeneceği günde revaçta olan parayla ödenmesi şart koşulursa akit fasit olur. Şafii ve Malikiler de akdin yapıldığı mekânı dikkate alırlar. Semenın değeri belirlenirken akit zamanındaki değerine göre vadelenirileceğini düşünmektedirler.³⁶⁶

Vadeli olan bir alışverişte müddet belirlemesi yapılmazsa bu durumda sanki vade bir ay olarak konuşulmuş kabul edilir. Bu süre selemdeki mebî'i teslim süresine kıyasla belirlenmiştir. Bu süre dolmadan satıcı semeni isteme hakkına sahip değildir. Ayrıca Ebû Hanîfe'ye göre mebî' teslim edilmediği sürece vadenin süresi başlamış sayılmaz. Bir aylık süre müşteri mebî'i teslim aldığı anda başlar. İmameyn ise bu konuda akitte kararlaştırılan sürenin geçmiş sayılacağını düşünmüştür. Fakat vade süresi yıl olarak belirli halde ise süre örneğin 2018 yılı Ocak ayından Şubat'ın başına kadar denilse mebî' teslim edilmese de süre geçmiş sayılır.³⁶⁷ Genel anlayışa göre müşterinin ölmesi ile vade sona erer ve terikesinden borç tahsil edilir.³⁶⁸

Peşin satışlar için genel görüş semenin ödeme yerinin akdin kurulduğu yer olduğu şeklinde belirtilse de veresiye satışlarda ödeme yerinde değişiklik söz konusu olmaktadır. Eğer semen para dışındaki bir şeyden oluşuyorsa ödeme yeri müşterinin akit günündeki yaşadığı yer kabul edilmelidir. Fakat para gibi taşınması nispeten daha kolay semenlerde esas olan vadesi dolduğunda uygun görülen herhangi bir yerde ödemenin yapılmasıdır.³⁶⁹

Semeni vadesinden önce ödeme:

Vadesi gelmeden semeni anlaşılan miktar üzerinden ödeme noktasında herhangi bir problem yoktur. Semenın vadesinden önce ödenirken borcun bir kısmının düşülmesi konusunda ise farklı görüşler bulunmaktadır. Genel kanaat bu şekilde bir anlaşma yapılmasının ribâya sebep olacağı yönünde olmakla birlikte İmam Muhammed bu işlemin Dâru'l-İslam'da yapılmasının caiz olmayacağını söylerken Ebû Yusuf işlemi geçerli sayma taraftarı gözükmektedir. Ebû Yusuf bu işlemi ibra veya sulh şeklinde anladığını ifade etmektedir.³⁷⁰ Bununla birlikte belirlenen erken

³⁶⁶ *Mv.F.* "Semen", XV/40,41.

³⁶⁷ Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/41,42; Aybakan, *İslam Hukukunda Borçların İfâsı*, s.165.

³⁶⁸ Hafif, *İslam hukukuna göre hukukî işlemler ve hükümleri*, s.493.

³⁶⁹ Aybakan, *İslam Hukukunda Borçların İfâsı*, s.146,147.

³⁷⁰ Mevsilî, *el-ihdiyâr*, II/79; Kelebek, *Ebû Yusuf'un İslam Borçlar Hukukundaki Yeri*, s.155.

ödeme tarihinde müşteri borcunu kapatmazsa borcun eski haliyle aynen devam edeceği hususunda Hanefiler görüş birliği içindedir.³⁷¹ Hanefilerden Ebu's-Suûd Efendi ve İbn Âbidîn'in murabaha kaynaklı borçlarda erken ödeme olursa indirimle gidilebileceği ifade edilmiştir.³⁷² Erken ödeme durumunda taraflar arasında bir sulh işlemi olduğu da düşünülmüştür. Bu sebeple vadeli borç miktarından daha düşük bir miktarı almak faiz işlemi içermemektedir.³⁷³

Sulh anlayışı günümüzde banka borçlarındaki yapılandırma işlemleri için de bir bakış açısı oluşturabilmektedir. Banka ile müşteri arasında sulh anlaşması yapıldığı takdirde azalan fiyat için haksız kazanç ve faiz gibi risklerden bahsedilmeyecektir. Tabii bu noktada borcun ribâyâya tabi olmayan bir borç olması alınan paranın faizli işlemlerde kullanılmamış olması gibi İslam'ın genel kabullerini içeren cinsten olması gerekmektedir.³⁷⁴ Bunun tam tersi olarak peşin olarak anlaşılmış bir akit sonradan veresiyeye çevrilmek istenirse genel kabule göre sürede cehalet olmamak şartıyla bu akdi fasit hale getirmeksizin geçerli kabul edilmiştir.³⁷⁵

Teslim Masrafları:

Semenin teslim masraflarını genel olarak müşterinin karşılaması kabul edilirken, mebî'e ait masrafların bâyi' tarafından ödenmesi gerektiği kabul edilmiştir.³⁷⁶ Semen adedî, veznî ve keylî şeylerden oluşuyorsa bunları teslim hazırlama getirmenin masrafı müşteriye aittir. Mebî' söz konusu mallardan olursa da yine buna dair masraflar bâyi'e ait olur. Genel kural bu olmakla birlikte üzümün bağdayken henüz toplanmadan satın almak şeklindeki satışlarda bağ bozum masrafı müşteriye aittir. Çünkü burada üzümü toplama işlemi üzümün kendisine ait bir yükümlülük olarak görülmemektedir.³⁷⁷ Esasen nakliye masrafının kim tarafından

³⁷¹ Mevsilî, *el-ihiyâr*, II/79; Kelebek, *Ebû Yusuf'un İslam Borçlar Hukukundaki Yeri*, s.156.

³⁷² Aybakan, "Borç Yapılandırma (Erken Ödeme ve Öteleme)", *II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi*, ss.681-694, s.687.

³⁷³ Bir önceki dipnotta verilen bildirinin müzakere kısmında bu görüş Orhan Çeker tarafından belirtilmektedir. Ayrıca bk. Mevsilî, *el-ihiyâr*, III/8,9; Çeker, *Fetvalarım 1*, s.242; *II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi*, s.713.

³⁷⁴ Konu ile ilgili ayrıntılar için bk., Aybakan, "Borç Yapılandırma (Erken Ödeme ve Öteleme)", *II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi*, KTO Karatay Üniversitesi Yay., Konya 2016, ss.681-694.

³⁷⁵ Bilmen, *Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/41.

³⁷⁶ Hafîf, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s.498.

³⁷⁷ Zerkâ, *Ukûdu'l-Müsemmat*, s.112,113.

karşılanaacağı tartışmalı olsa da *Mecelle*'de bu konuda örfün esas alınması kabul edilmiştir. Neticede bedellerde ekstra masraflar içeren durumlar varsa masrafları karşılama yükü aksine bir teamül oluşmadıkça mülkiyetine geçirecek tarafa dönmektedir.³⁷⁸

Götürü olarak satılan bir malın taşınıp götürülmesi için yapılan masraflar müşteriye aittir. Buna kıyasen semen de toptan verilen bir maldan oluşursa bu semeni teslim aldıktan sonra taşıma, yığma gibi işlemlerin masrafını bâyi' karşılmalıdır.

Katışık maddelerden oluşan bir şeyin semen olması durumunda üzerindeki işlemleri aldirmek veya üzerinde bir işlem yapmak gerekirse yahut bir maddenin sadece bir kısmı semen olarak belirlenmişse bunun kuyumculuk gibi masraflarının kime ait olacağı konusunda da farklı görüşler vardır. Şafiilere göre bu masraflar bâyi'e aittir. Çünkü bu malın kendi mülküne gireceği kısma bâyi' muhtaçtır. Ayrıca bir ayıp bulunup bulunmadığını bilmeye de muhtaçtır. Bunu da söz konusu işlemleri yaparak bilebilir. İmam Muhammed'den aktarılan bir görüşe göre bu işlemlere müşteri ihtiyaç duyduğu için müşteri masrafları karşılar. Diğer bir görüşe göre ise bâyi'in maddenin iyisini kötüsünden ayırmaya daha çok ihtiyacı olduğu için bu masrafları bâyi' öder.³⁷⁹

Kaparo:

Semenin bir kısmının önden teslimi şeklinde olan kaparo, “*satım veya icâre akdinde müşterinin, sözleşmeyi tamamlaması halinde toplam fiyattan düşülmesi, feshetmesi durumunda ise akiddeden dönmenin karşılığında yaptırım özelliğini de taşıyan bir hibe olarak mal sahibinde kalması şartıyla yaptığı ön ödemeye*” verilen isimdir.³⁸⁰ Kaparo konusu Hanefilerde genellikle bahsedilmeyen bir husustur. Sadece Suğdî'nin *en-Nutef* isimli eserinde kaparoya yer verdiği söylenmiştir.³⁸¹ Bunun temelinde ise taraflardan birinin lehine koşulan şartların fasit şart olarak kabul edileceği anlayışının olması muhtemeldir.

³⁷⁸ *Mecelle*, md. 288-290.

³⁷⁹ Kâsânî, *Bedâi' u' s-Sanâi*, VII/236; Meydânî, *el-Lübâb*, s.211,212; *Mv.F.*, “Semen”, XV/48-50.

³⁸⁰ Kallek, “Kaparo”, *DİA*, XXIV/339.

³⁸¹ Güney, *Garar*, s.133.

Kaparo içerdiği bazı sıkıntılar sebebiyle Hanbeliler haricindeki diğer mezheplerin kabul etmediği bir uygulama olmuştur.³⁸² Hanbeliler, Hz. Ömer zamanında hapishane olarak kullanılmak üzere alınacak bir evin satışında kaparo verildiği ve akit tamamlandığında verilen ücretin semene katılarak geri kalanının da verildiği rivayetine dayanarak kaparoyu caiz görmüşlerdir. Fakat burada cayma söz konusu olmadığı için bu rivayetin kaparonun cevazına delil olmayacağı ifade edilmiştir.³⁸³

Klasikte kaparoya olumsuz yaklaşanların temel hareket noktaları arasında riskli belirsizlik anlamındaki garar, rücu muhayyerliği veya cayma durumunda verilenin bâyi'e hibe edilmesinin şart koşulması gibi iki fasit şartın yer alması, haksız iktisaba sebep olma, “birbirinizin mallarını batıl yolla yemeyin” emrine aykırılık ve sınırları belirsiz muhayyerlik gibi sebepler yer almaktadır.³⁸⁴

Gelenekte temel yaklaşım bu olmakla birlikte günümüzde kaparoya olumlu bakıldığı görülmektedir.³⁸⁵ İslam Konferansı Teşkilatı'na bağlı İslam Fıkıh Akademisi'nin 1994 yılındaki toplantısında kaparonun günümüzde ticari faaliyetlerde örf haline geldiği için tarafların razı olması ve bedellerden en az birinin akit meclisinde kabzı zorunlu olmayan akitlerden olmaması ayrıca muhayyerlik süresinin de belirli olması şartıyla kaparonun caiz olacağı görüşü benimsenmiştir.³⁸⁶

Din İşleri Yüksek Kurulu da fetvalarında bu görüşe yakın ifadeler kullanarak Hanefilerin örf ve uygulamalarda naslara aykırı olmayan şartların geçerli kabul edileceğine dair görüşü hatırlatılmıştır. Bu görüşün dayanağı ise müşterinin alışverişten caymasının günümüzde satıcıyı büyük zararlara uğratacağı, fiyatların sürekli değişkenlik göstermesinin geçen sürede satıcı aleyhine bir hâl alacağı, bunu engellemek için ise bir teminat olarak kaparonun alınabileceğidir.³⁸⁷ Kaparo konusu ele alınırken günümüzde kaparo almanın bir ihtiyaç haline geldiği ve satıcı eksenli bir zarara uğrama durumu gündeme getirilse de kaparo almanın yaygınlaşmasının ribâyâ

³⁸² Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II/413; el-Usmânî, *Fıkhu'l-Buyû'*, I/114; *Mv. F.* “Bey' u'l-Urbûn”, IX/94.

³⁸³ el-Usmânî, *Fıkhu'l-Buyû'*, I/117; Kallek, “Kaparo”, *DİA*, XXIV/339,340.

³⁸⁴ Kallek, “Kaparo”, *DİA*, XXIV/339.

³⁸⁵ Affâne, *Fıkhi ve Ahlakî Yönleriyle İslam'da Ticaret*, s.107, 108.

³⁸⁶ Kallek, “Kaparo”, *DİA*, XXIV/340.

³⁸⁷ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, TDV Yay. (4. baskı), Ankara 2018, s.505.

kılıf olarak kullanılma riski ile alışverişte oluşturacağı olumsuzluklar gibi yönleri de düşünülerek ihtiyatlı yaklaşılması gereken bir mesele olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca satıcının zararını engelleme gayesi ile müşterinin zarara uğramasına göz yumulmamalıdır.

2. SEMENDE TASARRUF

Semende kabzdan önce müşterinin tasarrufta bulunmasında henüz semen kendi mülkiyetinde olduğu için herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Teslimden sonra ise herhangi bir tasarrufta bulunamayacağı da açıktır. Bu sebeple semende tasarruftan bahsedilirken burada bâyi'in tasarrufu ele alınacaktır. Bâyi'in kabzdan sonra tasarrufu da yine herhangi bir kısıtlamayı gerektirmeyen bir durumdur. Esas nokta kabzdan önce bâyi'in semende tasarrufta bulunup bulunamayacağı ile ilgilidir.

Hanefi mezhebine göre kural olarak bâyi'in semen üzerinde kabzdan önce tasarrufu caizdir. Çünkü semen genel olarak tayinle taayyün etmeyen ve zimmette sabit olan bir şey olduğu için tasarruf sebebiyle semen helak olsa dahi akit münfesihi olmaz. Tazmin söz konusu olacak olursa tazmin edilebilir.³⁸⁸ Bu genel görüşün bazı istisnaları vardır. Akit anında semenin kabzedilmesi şart olan sarf ve selem akitlerinde semen teslim alınmadan tasarrufta bulunulamayacağı açıkça ifade edilmiştir.³⁸⁹ Şafiiler ise semende kabzdan önce tasarrufun sahih olmadığını düşünmektedirler.³⁹⁰

Sarfta bedeller ihtiyaten mebî' gibi kabul edilerek kabzdan önce tasarrufa uygun görülmemiştir. Ayrıca ribâyâ düşmemek için de tasarrufa cevaz verilmemiştir. Selemde de semen önce verildiği için teslim alınmamış semende yapılacak tasarruf deynin deyn karşılığı satımı durumunu oluşturacaktır. Şafiilerde bu noktada Hanefiler gibi düşünmektedirler. Semen zimmette sabit olup vasıfları temlikle bilinecek türden olsa dahi bazı fakihlere göre havale, vasiyet ve kabzına güç yetirilebilecek türden akitlerde tasarrufta bulunulabilir. Hanefilerin çoğunluğuna göre ise bu türden malların semen olması durumunda kabzdan önce tasarruf caiz değildir.³⁹¹ Malikilere göre semenin yiyecek maddesi olması haricinde diğer şekillerinde kabzdan önce tasarruf

³⁸⁸ Apaydın, "Kabz", *DİA*, XXIV/49.

³⁸⁹ Kâsânî, *Bedâi' u 'Sanâi'*, VII/218; Meydânî, *el-Lübâb*, s.228,229.

³⁹⁰ Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II/469.

³⁹¹ Merğînânî, *Hidaye*, III/1038; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI/479; Bilmen, *Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/111; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, V/3382.

caizdir. Hanbelilere göre ise sadece toptan (götürü usulü) satışlarda semende kabzdan önce tasarruf caizdir.³⁹²

Semende Artış veya Azaltma Yapma:

Bir akit üzerinde anlaşılan semen ve mebî' miktarı belirlendikten sonra akit o miktarlar ile mün' akit olmaktadır. Bu haline akdin kökü, aslı anlamında *sulbü'l-akd* denilmiştir.³⁹³ Bizim burada söz konusu edeceğimiz artırma veya eksiltme *sulbü'l-akd* üzerine bir artırım veya bir eksiltmedir. Azaltma veya çoğaltma kimine göre *sulbü'l-akde* dâhil edilirken kimilerine göre dahil edilmemektedir. Bu başlık altında bu görüşlere yer verilecektir.

Akit tamamlandıktan sonra aldatılma olursa veya herhangi bir sebeple bedellerden birinde yapılmış bir değişikliğe muttali' olunursa semende de mebî' de de artış veya azaltma talebinde bulunabilir. Fakat sonradan yapılacak olan indirim veya artırımın akdin aslına dâhil olup olmayacağı tartışmalıdır. Bu konuda üç görüş bulunmaktadır:

1. İmam Züfer hariç Hanefiler ve Malikiler semende sonradan yapılan bir indirim veya artırım ile mebî' de yapılacak bir ziyadenin akdin aslına dâhil olacağını düşünmüşlerdir. Semende bir artışa gidilecek olursa bâyi' peşin satışlarda mebî' i ziyadeyi alana kadar hapsetme hakkına sahiptir. Müşteri bâyi' i fazlalığı almaktan alıkoyamaz. Semende indirim söz konusu olursa müşterinin bâyi' den mebî' in teslim edilmesini isteme hakkı vardır.³⁹⁴ Bu görüşün zemini olarak ise şunlar zikredilmektedir:

Semende artış ve indirim yapmak alışverişin vafında yapılan bir değişikliktir. Karşılıklı rıza olduğu müddetçe tarafların meşru olan vasfi başka meşru bir vasfa çevirmesinde bir beis bulunmamaktadır. Alışverişte kâr elde etme, zarara uğrama veya maliyetine satış mümkün olduğu için ekleme veya azaltma yoluyla kâr-zarar oranında bazı değişiklikler olsa da bu mubahtır. Ayrıca tarafların karşılıklı rızası dâhilinde tamamlanmış bir akitte ikâle yapılabilir. Akdin kendisini değiştirme-iptal etme

³⁹² İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehîd*, III/1195,1196; Semîr Abdünnûr Câbullah, *Davâbitü's-Semen*, s.356; *Mv.F.* "Semen", XV/43,44.

³⁹³ Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâi'*, VII/33.

³⁹⁴ İbn Cüzey, *el-Kavânînü'l-Fıkhîyye*, s.174; Meydânî, *el-Lübâb*, s.229.

yetkisi olan tarafların akdin vasfını değiştirme yetkisinin bulunması evleviyetle olacaktır. Çünkü akdin sıfatındaki bir tasarruf akdin aslında yapılan tasarruftan daha hafiftir.³⁹⁵

Hanefi mezhebine göre sonradan yapılan ziyadenin sahih olması için iki şart gerekmektedir:

a) Fiyat artırımı neticesinde bâyi'in temlik etmesi gereken yeni bir miktar ortaya çıkacağı için fiyat artırma teklifi hangi taraftan olursa olsun kabul edilmedikçe sahih olmaz.

b) Akdin aslında gereken ittihad-ı meclis şartı fiyat artırımı yapılacağında da gerekir. Semene ziyade yapılması teklif edildiğinde kabul şartı yerine gelmeden ayrılırlarsa ziyade sahih olmaz.

Fiyatta indirim yapılması durumunda ise kabul şartı gerekmemektedir. Çünkü o semenin bir kısmını ibra etmek gibidir ve ibra da tek taraflı irade ile mün'akid olur.³⁹⁶ Semende indirim gitmek bazı durumlarda rüşvet gibi düşünölmüştür. Bu anlamı ifade etmesi için *muhabat* kavramı kullanılmıştır.³⁹⁷ Ayrıca muhabatın maraz-ı mevt halinde sadece terekenin üçte birini geçmeyecek şekilde olması halinde geçerli kabul edileceği ifade edilmiştir.³⁹⁸ Bu anlayışlar indirimin mutlak manada sahih olduğunu söylemeye engel teşkil etmektedir.

Son olarak bu görüşe göre semende ziyade için mahallin (mebî') hala mevcut olması gerekmektedir. İndirim yapılmak istenirse mahallin mevcut olma şartı aranmamaktadır. Çünkü indirim mutlak olarak bir vazgeçmeden ibaret iken fiyatı artırmak için gerçekçi bir sebebin bulunması gerekmektedir.³⁹⁹ Semende mebî'in henüz mevcut olmaması sebebiyle fiyatta değişiklik yapılması uygun görölmemiştir.⁴⁰⁰

³⁹⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/378,379.

³⁹⁶ Kâsânî, *Bedâi'ü's-Sanâi'*, VII/178,179; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/379,380.

³⁹⁷ Saffet Köse, "İslam Hukukuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. XI, 2008, ss. 139-166, s.140.

³⁹⁸ Sabri şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, İstiklal Matbaacılık (2.baskı), Ankara 1954, I/160.

³⁹⁹ Zerkâ, *Ukûdu'l-Müsemmât*, s.97,98; *Mv.F.* "Semen", XV/41,42.

⁴⁰⁰ Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s.494.

2. Şafiiler ve Hanbelilere göre semene yapılan ilave veya indirim şart muhayyerliği ve meclis muhayyerliği devam ettiği süre içinde yapılırsa yapılan bu ilave veya indirim akdin aslına dahil olur. Fakat muhayyerlikler bittikten sonra semenin miktarında bir değişiklik yapılacak olursa ilaveler veya eksiltmeler akdin aslına dahil olmaz. Bu tarafların yaptığı bir bağış olarak düşünülür.⁴⁰¹

3. İmam Züfer'e göre akit tamamlandıktan sonra ister muhayyerlik olsun isterse olmasın hiçbir şekilde sonradan yapılan ilaveler veya indirimler akdin aslına dâhil olmaz. Çünkü akit tamamlandıktan sonra mebî' müşterinin semende bâyi'in mülkiyetine geçmektedir. Eğer sonradan yapılan bir işlem akdin aslına iltihak ederse başkasının mülkiyetinde olan bir şey üzerinde tasarrufta bulunulmuş olacaktır. Bu sebeple artırımları lehine artış olana yapılmış bir iyilik, indirimleri ise ibra gibi görmek gerekir.⁴⁰²

Hanefilere göre indirim veya artış akdin aslına dâhil olduğu için bu anlayışın bazı sonuçları ortaya çıkmıştır:⁴⁰³

1. Mebî' kabzedilmeden önce helak olur da sonradan yapılan ilave mevcut olursa veya ilave edilen kısım helak olur da mebî' baki kalırsa helak olan kısmın semenden hissesi düşülür.

2. Bâyi'in mebî'i hapsedme hakkının olduğu durumlarda ilaveyi de hapsedme hakkı vardır. Yani semeni alana kadar mebî'in kendisini vermeyebileceği gibi ilave edilen kısmı da vermeyebilir.

3. Zararına, kârına ve maliyetine satışlarda semene sonradan bir ekleme çıkarma yapılırsa bu son halindeki miktarı dikkate alınarak yapılır. Yani ekleme sonucunda son fiyat maliyeti geçerse akit tevliye veya vazî'a olarak yapılmışsa murabahaya dönecektir. Veya murabaha olarak mün'akid olduğunda semende bir indirim söz konusu olursa son haliyle maliyete eşitlenirse tevliyeye veya maliyetten daha düşük hale gelirse vazî'aya dönecektir.

⁴⁰¹ Ensârî, *Esne'l-Metâlib*, II/37; Zerkâ, *Ukûdu'l-Müsemâmât*, s.99; Dönmez, "Murâbaha", *DİA*, XXXI/150.

⁴⁰² Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, VII/179; *Mv.F.* "Semen", XV/43.

⁴⁰³ İbn Âbidîn, *Reddî'l-Muhtâr*, VII/380,381.

4. Ayıp muhayyerliği gibi bir sebeple rücu' hali doğarsa semene veya mebî'e yapılan ilavelerin veya indirimlerin tamamı dikkate alınarak son durumu ile rücu' edilir.⁴⁰⁴

5. Şuf'a da şefi' meşfu'u alırken meşfu' üzerinde üçüncü bir şahsa satılıp indirim yapılmışsa bu indirim şefi' içinde geçerlidir. Fakat sonradan bir fiyat artışı yapılırsa bu şefi' için geçerli değildir. Çünkü sonradan yapılan bu artış şefi'in sabit olan hakkına hanel getirmiş olmaktadır.⁴⁰⁵

Eğer sarfta bedeller aynı cins mallardan oluşuyorsa akitte eksiltme veya artırma yapılması durumunda fakihler farklı görüşler ortaya koymuştur. Ebû Hanîfe'ye göre fasit şartın taraflar ayrıldıktan sonra şart koşulması durumunda dahi akde dâhil olacağı görüşüne binaen ekleme-çıkarma işlemi akde dâhil olacağı için sarf akdini fasit hale getirir. Ebû Yusuf, şartın batıl olup akdin sahih olarak devam edeceğini düşünürken İmam Muhammed, artırımın batıl şart olup akdi etkilemeyeceğini fakat eksiltmenin hibe olarak görülüp geçerli olacağını söylemektedir.⁴⁰⁶

3. BEDELLERDE OLUŞAN ZARAR VE SEMENE ETKİSİ

Semenin veya mebî'in helak olması durumunda akdin durumunun ne olacağı ve bedellerin helak olmasından kimin sorumlu olacağı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. İlk olarak mebî'in bâyi'in bir kusuru sebebiyle helak olması durumuna değinecek olursak, Hanefiler bu durumda akdin münfesih olacağını düşünmüşlerdir. Çünkü akid geçerlilik kazandığı şekilden farklılaşmıştır.⁴⁰⁷

Eğer semen teslim edilmemişse semeni teslim borcu müşteriden düşer. Semen teslim edilmişse bâyi'den geri vermesi istenir. Akdi feshederse semeni vermişse geri ödenmesi istenir, vermemişse semen borcu düşer. Kıymetinin ödenmesini isterse mebî'in ecr-i misli ne kadar tutuyorsa bâyi' o kıymeti verir. Üçüncü bir şahsın sebep olması ile mebî' helak olursa Hanefilere göre müşteri akdi feshetme veya akdi devam ettirip mebî'in tazmin etmesi için üçüncü şahsa dönme arasında muhayyerdir. Akdi feshederse semeni ödeme borcu düşer. Semeni vermişse geri alır. Akdi devam ettirirse

⁴⁰⁴ Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s.494; *Mv.F.*, "Bey", IX/30,31.

⁴⁰⁵ Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri*, s.191,192; *Mv.F.* "Semen", XV/43.

⁴⁰⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, VII/523.

⁴⁰⁷ Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukaha*, II/41.

helak olan malın tazmini için üçüncü şahsa rücu' eder. Mebî' misli ise misli kıyemî ise kıymeti tazmin edilir.⁴⁰⁸

Mebî'in bir kısmı doğal bir afet sebebiyle zarar görecektir olursa Hanefî ve Hanbelilere göre eksilen kısmın semenden hissesi ne kadara tekabül ediyorsa o kısım düşülerek akit devam edebilirse de bu durumda bir muhayyerlikten söz edilmiştir. Teferruk-ı safka muhayyerliği gereği müşteri dilerse zarar gören kısmın hissesini semenden düşürür dilerse de akdi fesheder. Semeni vermişse geri ister. Mebî'in bir kısmı bâyi' sebebiyle helak olmuşsa yine yukarıdaki hükümler uygulanır. Üçüncü bir şahsın sebep olmasıyla semenin bir kısmı telef olmuşsa ya akit feshedilir ya da telef olan kısmı tazmin etmesi için üçüncü şahsa rücu' edilir. Fakat mebî'in bir kısmı müşterinin elinde veya müşterinin sebep olması ile telef olacak olursa semenden hissesi düşülmez. Müşteri telef olan kısmı kabzetmiş sayılarak tazmini gerçekleştirir.⁴⁰⁹

Mebî' müşterinin malı kabzetmesinden sonra müşterinin elinde helak olursa müşteri malın bedelini öder. Fakat bu noktada müşteri ile bâyi' semenin miktarında ihtilaf edecek olurlarsa Ebû Yusuf'a göre taraflar yeminleştikten sonra iki tarafta haklı olduğuna dair yemin ederse "Delil müddeîye, yemin münkire gerekir" kaidesi gereği müşterinin iddia ettiği miktar kabul edilir. İmam Muhammed'e göre ise her iki tarafın yeminleşip akdi reddetmeleri gerektiğine dair hadis bu konuda delil olup hüküm buna göre verilir. İmam Şâfiî'de bu konuda İmam Muhammed gibi düşünmektedir.⁴¹⁰ Bununla birlikte yeminleşme esnasında Ebû Hanîfe'ye göre mal hala mevcut olmalıdır. İmam Muhammed'e göre ise mal helak olmuşsa da yeminleşme gerçekleşebilir. Müşteri malı teslim almışsa kıymetiyle tazmin eder. Bu ihtilafın temelinde mal helak olmuşsa Ebû Hanîfe'ye göre akit artık bağlayıcılık kazandığı için semenin miktarındaki ihtilaf akdin bağlayıcılığına etki edemeyeceği dolayısıyla yeminleşmenin gerçekleşmeyeceği düşüncesi yer alır. Diğer guruba göre ise mal helak olsa da akdin bağlayıcılığı düşebilir.⁴¹¹

⁴⁰⁸ Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâi'*, VII/227-229.

⁴⁰⁹ Zerkâ, *Ukûdu'l-Müsemmat*, s.122,123; *Mv.F.*, "Bey", IX/34-36.

⁴¹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII/29,30; Çekiç, *Hanefî-Şafîi Farklılıkları*, s.38.

⁴¹¹ Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâi'*, VII/233; Hadi Ensar Ceylan, *İslam Borçlar Hukukunda Akdin Bağlayıcılığı* (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, s.162, 163.

Müşteri iflas edecek olursa çoğunluğa göre bâyi'in akdi feshetme hakkı doğacağı ifade edilirken, Hanefilere göre akit bâyi' için bağlayıcılığını yitirmediği için feshetme hakkı doğmamaktadır. Mâlikîler de bu görüştedir. İmam Muhammed'e göre akit ancak mebî' teslim edilmemişse feshedilebilir. Çoğunluğa göre "müşteri, alım-satım akdinin ardından akde konu olan malı teslim alıp, mal bedelini ödeyemediği iflas ederse bâyi'in, malını geri alma hakkı bulunmaktadır."⁴¹² hadisi bâyi'e fesih hakkı verir.⁴¹³ Cessâs bu hadiste bahsedilen bey' değil vedia veya mudarebe gibi bir akiddir demektedir. Çünkü bu akitlerde kendi malı söz konusu iken bey'de başka bir şahsın hakkı bulunmaktadır. Bu sebeple Cessâs'a göre bu hadisten bey' akdini anlamamak gerekir.⁴¹⁴

Taraflardan birinin birden fazla sorumluluk yüklenmesine sebep olan akitler tefrik-i safka anlayışı ile ilişkili olarak ele alınarak hükme bağlanmıştır. Selem akdinde daha çok gündeme gelen bu tür anlaşmalarda Ebû Hanîfe'ye göre akdin bölünmez olduğu kabul edilmektedir. Bu sebeple herhangi bir kusur ortaya çıkacak olursa akit tamamen fasit olurken İmameyn'e göre akit bölünebilir olduğu için misal olarak birden fazla bedel varsa bu bedellerden eşit oranlarda kusur miktarı düşülerek kalan kısımla akit devam edebilir. Fakat burada bedellerin semenden hissesi başta belirtilir demeleri sebebiyle İmameyn'de Ebû Hanîfe'nin görüşüne yaklaşmış sayılır.⁴¹⁵

Teferruk-ı safka muhayyerliğinin temeli, yapılmış bir akdin herhangi bir sebeple değişime uğraması ve parçalanması sebebiyle yeni bir durumun ortaya çıkmasına dayanmaktadır. Bu muhayyerlik türü, toptan satılan veya birim miktarı belirlenmiş bir şeyin söylenen miktardan az çıkması sonucu, satılan bir malın aslında bâyi'e ait olmadığından akid tamamlandıktan sonra ortaya çıkması sonucu ve yukarıda geçen mebî'in bir kısmının telef olması sonucu gündeme gelir. Her üç çeşidinde de müşteri dilerse akdi fesheder dilerse devam ettirir. Devam edilecek olursa eksilmelerin hissesi semenden düşülür.⁴¹⁶

⁴¹² Buhârî, "İstikrâz", 14; Müslim, "Müsâkât", 5.

⁴¹³ Aybakan, *İslam Hukukunda Borçların İfâsı*, s.182.

⁴¹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Ali Râzî Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-Fıkhî'l-Hanefî* (thk. İsmetullah İnaletullah Muhammed), Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye (2.baskı), Beyrut 2010, III/166.

⁴¹⁵ Samar, *Safkatayn*, s.169.

⁴¹⁶ Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, s.88.

Semen helak olacak olursa akit genellikle feshedilmeden devam ettirilir. Çünkü genellikle semenin misli verilebilecek durumda olduğu için helak olanın yerine misli verilerek akit devam eder.⁴¹⁷ Burada semenin tazmini noktasında yukarıdaki esaslar geçerli olacaktır. Helak eden taraf tazmin etmek zorunda olmakla birlikte kabzdan önce satıcının sebep olmasıyla helak olursa telef edilen kısmı satıcı kabzetmiş sayılacaktır. Üçüncü şahıslara rücu' etme noktasında da yine mebî'deki şartlar çoğunlukla geçerlidir. Semen misli bir mal olması durumunda mislinin tazmin edilemeyecek durumda olması yani piyasadan çekilmesi veya misli piyasada bulunamaması gibi hallerde akit Ebû Hanîfe'ye göre feshedilmesi gerekirken İmameyn'e göre kıymeti verilerek tazmin edilir ve akit devam eder. Bu anlayış eimmedi selâsenin kesad anlayışlarının devamı konumundadır.⁴¹⁸ Bu noktada Hanefilerin kesad anlayışına ayrıntılı değinmek yerinde olacaktır.

4. SEMENİN PİYASADAN ÇEKİLMESİ

Semenin piyasadan çekilmesiyle ilgili iki kavram ön plana çıkmıştır. Bunlar kesad ve inkitâ' kavramlarıdır. Sözlükte talep eksikliği sebebiyle revaçta olmayan şey anlamına gelen kesad⁴¹⁹ kelimesini "Araplar rayiç olmayan meta' veya pazarda bulunmayan şey anlamlarında kullanmışlardır. İslam Hukuku'nda ise daha çok paranın ülkenin tamamında kullanımdan kalkması anlamında kullanılır."⁴²⁰

Kesada uğrayan bir şeyin akitte semen olması durumunda hükmünün ne olacağı konusunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Ebû Hanîfe'ye göre akitte semen felsler ve mağşuş paradan oluşmuş ise semenin tesliminden önce tedavülden kalkarsa akit batıl olur. Mebî' duruyorsa iade edilir. Mevcut değilse misliyse misli, kıyemî ise kıymeti verilir. Çünkü bu paralara insanlar değer yüklediği için mübadele aracı olmuştur. Bu değer ortadan kalkınca mebî' bedelsiz hale gelir. Ebû Hanîfe mehr-i müeccel ve karz gibi akitleri bundan istisna etmiştir. Karzın istisna edilmesinde ise para borcu verilmiş ise o para zimmette misli olarak borç olduğu için mislinin ödenmesi gerektiği fikri yer almaktadır. Ebû Yusuf'a göre ise tedavülden kalkan

⁴¹⁷ Kâsânî, *Bedâi' u 's-Sanâi'*, VII/223.

⁴¹⁸ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, V/3379.

⁴¹⁹ Hammad, *İktisâdî Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 202.

⁴²⁰ Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı*, s.195,196.

paranın misli değil akit günündeki değeri verilmelidir.⁴²¹ Şafiilere göre de kesada uğrama olursa akit batıl olmaz ve semenin misli verilir. İmam Muhammed'e göre akit günündeki kıymeti değil kesada uğradığı günkü kıymeti üzerinden başka para ile ödeme yapılır. Çünkü paranın geçerli olduğu son güne kadar ödeme geçerli olan paranın o günkü kıymeti ile yapılacaktır. O yüzden paranın revaçtan düştüğü günkü kıymeti esas alınır. Hanefilerde tercih edilen görüş budur.⁴²²

Semenin tamamen değil de belli bölgelerde tedavülden kalkması durumunda ise satıcı anlaşılan semeni veya bu semenin kıymetini isteme arasında muhayyerdir.⁴²³

Semenin tedavülde olmakla birlikte piyasaya sürülmediği belli ellerde ve yerlerde saklandığı durumları ifade eden inkita' kavramı için de fakihler farklı görüşler sunmuştur. Ebû Hanîfe'ye göre inkita' kesad gibidir. Kesatta uygulanan hükümlerin aynısı burada da geçerlidir. Gasp edilen bir mal inkita'a uğrarsa dava günündeki kıymeti ödenir. Ebû Hanîfe bu iki kavrama aynı hükümleri verdiği için seleme munkatı' malın mebî' olmasını geçerli saymamıştır. Ebû Yusuf'a göre ise munkatı' olan semen zimmette sabit borçtur ve akdin yapıldığı günkü kıymeti verilir. Gasp edilirse inkita'a uğradığı günkü kıymetiyle tazmin edilir. İmam Muhammed munkatı' olan semenin inkita'a uğramadan bir gün önceki kıymetinin verileceğini söyler. Zira piyasadan kalktığı için mislini ödeme imkânı kalmamıştır. Karz ve diğer borçlarda da bu görüş geçerlidir. Hanefi mezhebinde fetva İmam Muhammed'e göredir ve Hanbelilerde bu görüşü paylaşmıştır.⁴²⁴

5. SEMENDE DEĞER ARTIŞI VE AZALIŞI

Vadeli alışverişlerde veya peşin olup semeni teslim etmenin bazı sebep ve şartlarla ertelendiği zamanlarda akitte semen olarak verilen şey özellikle aslı semenlerden ise akit anından semeni teslim anına kadar değerinde bazı değişimler meydana gelebilmektedir. Hanefiler içinde paranın değerindeki değişikliğin akde tesiri farklı yorumlanmıştır. İlk olarak ifade etmek gerekir ki burada değer ile kastedilen

⁴²¹ Meydânî, *el-Lübâb*, s.240; Habergetiren, *Paranın değer kaybı*, s.85,86; Turay, *Finansal Açıdan İslam Borçlar Hukuku*, s.312, 313.

⁴²² İbn Âbidîn, *Mecmuâtu Resâil-i İbn Âbidîn*, II/61-63; Meydânî, *el-Lübâb*, s.240; Habergetiren, *Paranın Değer Kaybı*, s.87.

⁴²³ Ali Haydar, *Dürrü'l-Hukkâm*, I/389,390; Habergetiren, *Paranın Değer Kaybı*, s.88.

⁴²⁴ Bilmen, *İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/39; Keleş, *İslam'a Göre Para Kavramı*, s.200, 201; Habergetiren, *Paranın Değer Kaybı*, s.89,90.

paranın satın alma gücüdür. Klasik kaynaklarda paranın değer kazanması ve kaybetmesi (rahs ve gala) meselesi aynı anda ele alınmıştır. Artma veya azalma eksenli bir bakış yerine parada değer değişimi genel bir bakışla değerlendirilmiştir.

Eğer semenin satın alma gücündeki değişiklik altın ve gümüş gibi salt olarak semeniyet özelliğini taşıyan şeylerde olursa borç ödenene kadar değer değişikliği ne oranda olursa olsun herhangi bir fark ödenmeyeceği fakihlerin çoğunluğu tarafından kabul görmüştür. Çünkü bu tarz bir semende klasik dönemde değer kaybı uzun bir sürede gerçekleşmesi ve altın ile gümüşün yaratılış itibarıyla semen sayılması sebebiyle oluşan kısmi değer kayıpları gerçek bir zarara uğratmamaktadır.⁴²⁵

Günümüzde altın çoğunlukla dolar endeksli hesaplandığı için kısa vadede bile zarara uğrama söz konusu olabilmektedir. Felsler gibi altın ve gümüş haricindeki paralarda meydana gelen değişime dair Şeyhain'dan iki farklı görüş gelmiştir. Ebû Hanîfe'ye göre paranın değerinin azalıp artmasının akde bir etkisi yoktur. Zaten fakihlerin kesad görüşü çoğu Hanefî fakih tarafından sadece kesatla sınırlı tutulmuş, değer değişikliği kısmına dâhil edilmemiştir.⁴²⁶ Borç miktarı ne kadarsa eksiltmeden veya artırmadan ödenir. Diğer mezheplerin çoğunluğu da Ebû Hanîfe gibi düşünmüştür. Ebû Yusuf'a göre ise borç ifa edilirken akit kurulduğu günde borcun piyasa değeri ne ise o değer ödenmesi gerekmektedir. Kâğıt paralarda bu bakış açısından felslerle aynı hükme tabi tutulmuştur.⁴²⁷ Bu sebeple günümüzde daha çok meydana gelen değer değişiklikleri sebebiyle enflasyon ve deflasyon kavramları hayatımızda fazlaca yer edinmiştir.

Enflasyon ve Deflasyon

Paranın satın alma gücündeki değişiklikler enflasyon ve deflasyon kavramlarıyla ifade edilir. Enflasyon, kısaca "fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artış"⁴²⁸ olarak tarif edilebilir. Piyasada dolaşan para miktarı artarken piyasada dolaşan mal hacminde değişiklik olmaması sebebiyle ortaya çıkan şişkinliği ifade etmek için enflasyon kavramı kullanılmaktadır. Az olan mal değer kazanırken tedavüldeki para

⁴²⁵ Habergötiren, *Paranın Değer Kaybı*, s.81, 82.

⁴²⁶ İbn Âbidîn, *Mecmuâtü Resâil-i İbn Âbidîn*, II/62,63; Meydânî, *el-Lübâb*, s.240.

⁴²⁷ İbn Âbidîn, *Mecmuâtü Resâil-i İbn Âbidîn*, II/64; Habergötiren, *Paranın Değer Kaybı*, s.91-93.

⁴²⁸ Heyet, *İktisat Terimleri Sözlüğü*, s.140.

miktarının artması değerini düşürmektedir.⁴²⁹ Görüldüğü üzere paranın miktarı artarken satın alma gücü azalmaktadır.

Enflasyonun zıddı olan deflasyon kavramı ise fiyatlar genel seviyesindeki düşüşü ifade eder. Fiyatların düşürülmesi amacıyla bazen devlet eliyle bazen bankaların kredileri kesmesi yoluyla piyasada dönen para miktarını azaltma durumudur. Böylelikle az olan para değer kazanırken çok olan mal hacmi sebebiyle fiyatlar düşüşe geçmektedir. Görünüşte paranın değeri artsa da yapılan bu işlem sebebiyle piyasada durgunluk olması ve üretimin azalması kaçınılmaz olmaktadır. Çünkü kar oranları düşmekle birlikte yatırım da azalmaktadır.⁴³⁰

Paranın ülke içindeki değer değişiklikleri bunlar olmakla birlikte bir de ülkeler arası para değeri değişimi söz konusu olmaktadır. Çok yaygın olmamakla birlikte gelişmiş ülkelerin sabit kur sisteminde⁴³¹ resmi kurunu düşürerek diğer paralara karşı milli parasının değerini artırma yoluna gitmesine *revalüasyon* (değer artırma) denmektedir.⁴³²

Değeri düşmüş bir paranın yeni bir değer kazanması için milli paranın diğer paralar karşısındaki değerinin devlet eliyle düşürülmesine ise *devalüasyon* denmektedir. Esasen bu işlem paranın değerini yükseltmek amacıyla yapılsa da gelişmemiş ülkelerde bu düşünce tersine işleyerek düşen fiyatların ihracatı artırması gibi getiriler devalüasyonla birlikte enflasyonun da artışa devam ederek getirileri yemesi sonucunu doğurmuştur.⁴³³ Fakat bu son iki değişim daha çok makroekonomi boyutunda olduğu için doğrudan konumuzu ilgilendirmemektedir. Zaten paranın ayarında ve vafında değişiklik olması akit için bir kusur olması sebebiyle genellikle bu değişiklik sebebiyle akit günündeki ağırlık ve ayar ne ise onun talep edilmesi geçerli sayılmıştır.⁴³⁴

⁴²⁹ Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, s.106.

⁴³⁰ Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, s.52; Habergetiren, *Paranın Değer Kaybı*, s.33; Heyet, *İktisat Terimleri Sözlüğü*, s.92.

⁴³¹ Sabit kur sistemi, “ülke ulusal parasının yabancı ülke paraları karşısındaki değerinin döviz piyasasındaki istem ve sunum ilişkilerinden bağımsız olarak para yetkisi tarafından belirlendiği sistem” dir. Heyet, *İktisat Terimleri Sözlüğü*, s.361.

⁴³² Heyet, *İktisat Terimleri Sözlüğü*, s.357.

⁴³³ Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, s.59.

⁴³⁴ Habergetiren, *Paranın Değer Kaybı*, s.79.

Yukarıdaki bilgiler ışığında günümüzde paranın sayısal artışının da azalışının da bir takım sıkıntılara sebep olduğu görülmektedir. Fakat kişilerin mali ilişkilerini etkileyen en büyük faktör enflasyon sebebiyle paranın akit günü ile ödeme günü arasında oluşan alım gücüdür. Bu etki sebebiyle enflasyon farkının müşteri tarafından satıcıya ödenmesi gerektiği ve başka sıkıntılar doğuracağı ihtimaliyle ödenmemesi gerektiği yönünde iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte yakın dönem klasik kaynaklarda iki tarafı da zarara sokmamak için değer düşüklüğü olan paralarda orta derecede bir düşüş yaşayan para birimi ile ödeme yapılması gerektiği yönünde ortaya yolu bulma gayretli görüşler de bulunmaktadır.⁴³⁵

Enflasyon farkının ödenmesi gerektiği görüşü:

Paranın değer kaybı konusunda temel mesele ödeme yaparken kâğıdın üzerindeki rakam itibara alınıp rakamsal göstergesi ne ise onunla mı ödenecek yoksa paranın satın alma gücü anlamındaki piyasada verilen itibari değeri mi esas alınacak? sorusu üzerinde toplanmaktadır. Enflasyon farkının ödenmesi gerektiğini düşünenlere göre paranın satın alma gücündeki değişikliğe itibar edilip ödeme zamanında piyasa değeri neye karşılık geliyorsa onun üzerinden ödeme yapılmalıdır.⁴³⁶

Bu görüşü desteklemek adına değer kaybının oluşturduğu problemler zikredilmiş ve aradaki kaybın ödenmesi gerektiğine dair bazı noktalara değinilmiştir. Problemlerin başında borç verilmişse borç verenin, satım akdi söz konusu ise bâyi'in zarar edeceği zikredilmiştir. İbadet ve cezalarda da ertelemeden doğan değer farkının sorumluluğu layıkıyla yerine getirme noktasında problem oluşturacağı söylenirken değer düşüklüğünün dikkate alınmamasının ülke ekonomisinde de haksız bir dağılım oluşturacağı ifade edilmiştir. Ayrıca sabit ücretle çalışanların yıl içinde oluşan enflasyon farkı sebebiyle aldığı maaşın değeri düşeceği için ekonomik sıkıntıya düşeceği söylenmiştir.⁴³⁷

Enflasyon farkının ödenmesi gerektiğini düşünenler tarafından değer kaybını önlemek için bazı seçenekler sunulmuştur. İlk olarak devletin zararı karşılamasıyla

⁴³⁵ İbn Âbidîn, *Mecmuâtu Resâil-i İbn Âbidîn*. II/66; Meydânî, *el-Lübâb*, s.208.

⁴³⁶ Habergitiren, *Paranın Değer Kaybı*, s.94; Celal Yeniçeri, "İslam Fıkhı Açısından Ortaklıklara Bakış", *İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finansman Yöntemleri* (ed. Hasan Hacak), Vesta Ofset, İstanbul 2011, ss. 267-289, s.282.

⁴³⁷ Habergitiren, *Paranın Değer Kaybı*, s.95, 96.

çözüm bulunabileceği fakat bunun pratikte uygulamanın zor olacağı ifade edilmiştir. İkinci olarak borç veren veya bâyi'in zarara katlanma şartıyla müşteri veya borç alanın karına ortak olma yöntemi teklif edilirken üçüncü yöntem olarak satış veya karzda altın fiyat endeksli satışların geliştirilmesi gerektiği önerilmiştir. Son olarak ise vadeli alışverişte veya karzda vadeden doğan değer kaybının giderilmesi yani enflasyon farkının ödenmesi gerektiği savunulmuştur.⁴³⁸

İslam Hukukunda değer kaybının karşılanması gerektiği görüşüne dayanak olması için genel olarak zikredilen esaslar şunlardır:

Enflasyon farkının ödenmesini düşünenlerin ilk dayanağı Ebû Yusuf'un değer değişikliği olursa semenin akit günündeki değerinin esas alınacağına dair görüşüdür. Bu görüşe göre değerde nasıl bir değişiklik olursa olsun ödeme zamanı geldiğinde akit günündeki değer neyse onun ödenmesi gerekmektedir.⁴³⁹ İkinci olarak zararların tazmin edilmesi gerektiği prensibi genel prensip olarak kabul edilmiştir.⁴⁴⁰ Hangi malların hangi durumlarda tazmin edileceği tartışmalı olsa da genel kurala göre oluşan bir zarar sebep olan tarafından tazmin edilir. Bu sebeple satıcının vadeden dolayı oluşan zararını müşteri enflasyon farkıyla ödemelidir.

Diğer bir husus enflasyon farkının semeni ayıplı hale getireceği ve ayıbın giderilmesi gerektiği hususudur. Bu görüşü ortaya koyarken Şafiilerin semende de mebî'de de ayıp söz konusu olacağı ve ayıbın hissesinin düşülebileceği anlayışları temele alınmıştır. Şafiilerde tercih edilen görüşe göre felslerde ribâ cereyan etmeyeceği için aradaki rakamsal fazlalığın ribâ olmayacağı hatta bu fark alınmazsa müşterinin bâyi'in malını anlaşılın miktardan fazla olarak elde etmiş olacağı diğer bir dayanak noktasıdır. Adalet ve maslahat prensibi gereği bâyi'in hakkı olan paranın verilmesi gerektiği, zararın izale edilmesi⁴⁴¹ gerektiğine dair kavâid-i külliye ve gelirin tabana yayılması için enflasyon farkının ödenmesi gerektiği diğer zikredilen sebeplerdir.⁴⁴²

⁴³⁸ Habergetiren, *Paranın Değer Kaybı*, s.99.

⁴³⁹ Yeniçeri, "İslam Fıkhı Açısından Ortaklıklara Bakış", *İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finansman Yöntemleri* (ed. Hasan Hacak), s.283,284.

⁴⁴⁰ *Mecelle*, md.20, 31.

⁴⁴¹ *Mecelle*, md.19.

⁴⁴² Habergetiren, *Paranın Değer Kaybı*, s.104-111.

Son olarak değer kaybının oranını belirlemede esas alınacak ölçütün ne olduğuna değinilmiştir. Günümüzde iki görüşün öne çıktığı, birincisinin altın ve gümüş fiyatlarına göre değer farkının belirlenebileceği ikincisinin ise fiyat endekslerinin itibara alınacağı olduğu söylenmiştir. Gümüşün altına karşı aşırı değer kaybına uğraması ve altının da fiyatında oluşan değer farklılıklarının hızlı değişiklikler oluşturması ile altın ve gümüşün daha çok ziynet eşyası ve meta' konumunda olduğu görüşleri öne sürülerek birinci görüşün kabul edilemeyeceği belirtilmiştir. Geriye fiyat endeksinin ölçüt olarak kabul edilmesi kalmaktadır. Enflasyon oranının belirlenmesinde devletin açıklayacağı resmi istatistikler ile yiyecek, giyecek gibi temel ihtiyaçların fiyat endeksinin de fiyat farkını belirleme ölçütü olabileceği söylenmiştir. Bazı çalışmalarda değer kaybının ölçüsünün olarak satın alınan malın vade sonundaki fiyatı olması gerektiği de dile getirilmiştir.⁴⁴³

Enflasyon farkının ödenmemesi gerektiği görüşü:

Enflasyon farkının ödenmemesi gerektiği görüşü daha çok ödeme yapmayı uygun bulanların dayanakları üzerinden devam etmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi Ebû Yusuf'a nispet edilen akit günündeki kıymetin ödenmesine dair görüşe karşılık bu görüşün esasında satım akdi için değil gasp eksenli bir görüş olduğu ifade edilmiştir. Serahsî Ebû Yusuf'un bu görüşünü gaspla ilişkilendirmiştir.⁴⁴⁴ Bu görüşün kesad için söylendiği değer artışı ve azalması için söz konusu olamayacağı noktası da ifade edilmiştir.⁴⁴⁵ Gerçekten Kâsânî, kesada dair görüşleri verdikten sonra rahs ve galanın hükümlerini kesaddan ayıran açıklamalar yapmıştır.⁴⁴⁶

Yine Ebû Yusuf'un esasında semenin mislinin verilmesi gerektiği görüşünde olarak diğer imamlarla ittifak halindeyken sonradan bu görüşünü değiştirdiği gündeme getirilmiştir. Ebû Yusuf'a nispet edilen görüş son dönem Hanefileri arasında yaygınlık kazanmış bir görüş olmasında çeşitli siyasi sıkıntıların aşılmasında başvurulacak bir tercih yolu olarak görülmesinin etkili olduğu da ayrıca belirtilmiştir.⁴⁴⁷

⁴⁴³ Habergetiren, *Paranın Değer Kaybı*, s.112-115; İrfan Yücel, "Vadeli ve Taksitli Alışverişler ve Enflasyon Farkı" *Diyanet İlmî Dergi*, 1996, c. XXXII, sy. III, ss. 3-20, s.13; Çeker, *Fetvalarım I*, s.242.

⁴⁴⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XI/55,56.

⁴⁴⁵ Ebû Abdillâh İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Asl* (thk. Muhammed Boynukalın), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2012, III/16,17; Serahsî, *el-Mebsût*, XIV/26.

⁴⁴⁶ Kâsânî, *Bedâi' u's-Sanâi'*, VII/190.

⁴⁴⁷ Turay, *Finansal Açından İslam Borçlar Hukuku*, s.315.

Enflasyon farkının verilmemesi konusunda diğerk bir yaklaşım, tedavülden kalkmadığı sürece para ödenirken tarafların karşılıklı rıza ile anlaştıkları rakam ile ödenmesi gerektiğine dair genel akit anlayışıdır. Felslerin satımına ayrı bir başlık açan Serahsî, eğer konuşulan paradan başka bir miktar verilecek olursa tarafların rızası zedeleneyeceği için akdin sıhhatine zarar geleceğini ifade etmiştir. Bu klasik görüş enflasyon farkının ödenmeyeceğini düşünenler için dayanak noktasıdır.⁴⁴⁸

Enflasyon farkını ödemek adalet prensibine de aykırı bulunmuştur. Zira müşteri enflasyona sebep olan taraf değildir. Ayrıca para bâyi'in elinde bulunacak olsa dahi aynı değer kaybını yaşayacaktı. Bu sebeple farkın müşteriye ödettirilmesi bâyi'î enflasyona karşı korurken müşteriye güç duruma düşürmektedir. Bâyi'in aldığı bu fazlalık müşteri açısından düşünüldüğünde haksız kazanç konumunda olup ribâ şüphesi içeren bir işlem de bu yolla gerçekleşmiş olur. Enflasyonun yükseleceğini kısmen tahmin edebilen kimseler vadeli alışverişi faizi gizlemek için kullanabilecektir.⁴⁴⁹

Son olarak İslamî finans açısından asıl olanın semenin kıymetini değil mislini vermek olduğu, enflasyon farkını ödeme gibi yollara girmek yerine enflasyonist sistemi minimize etme veya mümkünse kaldırma yollarının aranması, paraların dolar gibi spekülasyona açık paralarla değil de altın gibi daha statik bir görüntü veren değişim araçları ile ölçüme tabi olmasının sağlanması gibi seçenekler üzerinde çalışılması gerektiği enflasyon farkının ödenmeyeceğini düşünenlerce ifade edilmektedir.⁴⁵⁰

İkinci gurup içinde genele olarak enflasyon farkının ödenmesine karşı olmakla birlikte bazı sebeplerle enflasyon farkının alınabileceği düşüncesi de yer almaktadır. Bunun tipik örneğini ise vadeli borcun süresi geçmesine rağmen kasten ödemeyi geciktirenlere mahkeme kararıyla borcun ödettirilmesi durumunda içinde enflasyon farkının da alınmasının caiz olacağı oluşturmaktadır. Zira borcun ödenmemesi ile kişi kasten zarara uğratılmış olduğu için bu noktada borçlu tarafından enflasyonun etkisine maruz bırakılmıştır. Bunun bir uzantısı olarak borcun temini için açılan dava

⁴⁴⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, XIV/26,27.

⁴⁴⁹ Turay, *Finansal Açından İslam Borçlar Hukuku*, s.315.

⁴⁵⁰ Turay, *Finansal Açından İslam Borçlar Hukuku*, s.316, 317.

masrafları gibi giderlerin de borçluya yükletilmesinin geçerli olacağı da ifade edilmiştir.⁴⁵¹ Bu durumda ödenmeyen borcun gasp edilmiş bir mal gibi olduğu ve tazmin edilmesi gerektiği şeklinde farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır.⁴⁵²

İki farklı görüş incelendiğinde esasen ilk dikkati çeken husus görüş sahiplerinin görüş belirttikleri tarihlerde enflasyon oranlarının hayatı etkileme noktalarındaki farklılıkların hükümlere de etki ettiği dir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abdülaziz Bayındır, Hamdi Döndüren, Ali Bakkal, Beşir Gözübenli gibi bazı araştırmacıların 1980’den 2000’li yılların başına kadar farklı yazılarda enflasyon farkını ödemek gerektiğine dair görüşler belirtmişlerdir. İstatistiklere bakıldığında enflasyon oranı 1980’den 1994’e kadar yıl yıl % 30’dan %125’e çıkmıştır. Bu tarihten 2000’li yıllara kadar yine %30-%25 bandına düşmüştür.⁴⁵³ Bu tarihlerde rakamların çok yüksek olması araştırmacıları ister istemez bandaj mahiyetli fikhî çözümler bulmaya sürüklemiştir. Buna rağmen özellikle yakın dönemde yapılan çalışma ve tezlerde ise biraz daha esnek davranıldığı ve hatta enflasyonsuz seçeneklerin konuşulduğu görülmektedir. Hayrettin Karaman gibi bazı araştırmacılar ise genel olarak enflasyon farkı almayı caiz görmemekle birlikte vadesi geçmiş borçlarda ödemenin enflasyon farkıyla birlikte yapılması gerektiği gibi bazı yönlerden cevaz vermişlerdir.⁴⁵⁴

Görüşlerin dayanakları incelendiğinde özellikle tecviz yanlısı gurubun delilleri bazı teknik problemler içermektedir. Zira bir yandan Ebû Yusuf’un kıymet görüşü ön plana çıkarılırken diğer yandan Şafiilerin ayıp anlayışı ile görüş desteklenmektedir. Ayrıca Şafiilerin kabul ettiği fakat Hanefilerde tercih edilmeyen felslerin adediyat olarak görülüp ribâ konusu olmayacağı görüşü de yine dayanak noktalarından biridir. Burada mezhepler arasında hızlı geçişler yaparak görüşü destekleyici unsurların gelişi güzel bir araya getirilmesi gibi bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Fakat bu görüşlerin zihni alt yapısında dönemin getirdiği ekonomik baskıların yer aldığı dikkate alınırsa mevzuya yaklaşım şekli biraz anlaşılabilir olmaktadır. Esasen bu ekonomik sıkıntının farklı bir şekli Osmanlı’nın son dönemlerinde de görüldüğü için Hanefilerin çareyi Ebû Yusuf’un görüşünü öne çıkarmakta bulmuş oldukları düşünülebilir. Fakat bu

⁴⁵¹ Yücel, “Vadeli ve Taksitli Alışverişler ve Enflasyon Farkı” *Diyanet İlmî Dergi*, s.12.

⁴⁵² Rahmi Yaran, *İslam Hukukunda Borcun Gecikmesi*, İFAV Yay., İstanbul 1997, s.174,175.

⁴⁵³ <https://ekonomiatlasi.com/enflasyon-orani> (erişim tarihi 15.04.2019).

⁴⁵⁴ Hayreddin Karaman, *Helaller ve Haramlar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015, s.246.

dönemde kesad ve inkıta'a dair görüşlerin değer artış veya azalmasına da aynen uygulanmayacağını düşünen fakihlerde bulunmaktadır.⁴⁵⁵

Kanaatimizce enflasyon konusuna satıcı veya borç veren açısından tek yönlü bir bakış açısı ile bakmak da konuyu eksik değerlendirmek anlamına gelmektedir. Zira satıcıyı enflasyona karşı korumak akitlerin meşru zemininde kalması için yeterli değildir. Ayrıca bu yaklaşım ekonomik faaliyetlerin önünü açacak bir işlem de değildir. Sürekli enflasyon farkı ödemek zorunda kalmak insanları borç almaktan kaçınmaya gerekli olmadıkça alışveriş yapmamaya yöneltecek ve piyasanın durgunlaşmasına sebep olacaktır. Enflasyon farkı genelde karz eksenli düşünüldüğü için farkın alınması yönünde görüşler⁴⁵⁶ verilmekle birlikte bey' akdinde taraflara eşit açıdan bakıldığında aynı yaklaşımı sergilemek kolay olmayacaktır. İki tarafın çıkarını da düşünmek adına yukarıda değinildiği üzere yakın dönem Hanefî fakihleri alıcıyı da satıcıyı da korumak için değer kaybı yaşayan paralar arasında orta derecede bir kayıp yaşayanın kıstas alınması şeklinde ödeme yapılması gerektiğini düşünmüşlerdir.⁴⁵⁷

Enflasyon ölçüm araçlarının güvenilirliği ve siyasi etki sebebiyle oluşacak yanlış istatistikler de konunun diğer bir boyutudur. Enflasyon oranının neye endeksle belirlendiği netleştikten sonra belirlenen mal çeşidi üzerinde kalem oynatmaları ile farklı sonuçların çıkmasına sebep olunabilir. Örneğin 2018 yılı enflasyon oranlarında maaşlara enflasyon farkının ekleneceği aylarda geçici rakam düşüklükleri olduğu görülmektedir.⁴⁵⁸ Bu rakamların gerçek enflasyon oranını yansıtmayıp yansıtmadığı, spekülasyonların piyasaya yaptığı etkiler ortada iken ister istemez tartışmalı hale gelmektedir.

Enflasyon farkının ödenmesi gerektiğine dair verilen zarara uğramanın ve zarara uğratmanın kabul edilemeyeceği yönündeki kavâid-i külliye esasen enflasyon

⁴⁵⁵ İbn Âbidîn, *Tenbîhü'r-Rukûd alâ Mesâil-i'n-Nukûd* isimli risalesinde yaşadığı döneme yakın kaynaklarda Ebû Yusuf'un kesad ve inkıta'a dair görüşünün rahs ve galâya da uygulanması yönünde bir eğilim oluştuğuna dair örnekler vermektedir. Fakat kendisi rahs ve galâ halinde Ebû Yusuf'un görüşünün değil daha orta yolu bulma gayretindeki yukarıda verilen görüşünü ortaya koymuştur. bk. İbn Âbidîn, *Mecmuâtu Resâil-i İbn Âbidîn*. II/60-66.

⁴⁵⁶ Çeker, *Fetvalarım 1*, s.241.

⁴⁵⁷ İbn Âbidîn, *Mecmuâtu Resâil-i İbn Âbidîn*. II/66; Meydânî, *el-Lübâb*, s.208.

⁴⁵⁸ Özellikle 2018'in ikinci yarısında enflasyon rakamları %15'ten 25'e kadar çıkmışken Aralık ayında %20'ye düşmüştür.

<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatlari> (erişim tarihi, 03.02.2019).

farkının ödenmemesi gerektiğini düşünenler tarafından da serdedilmektedir.⁴⁵⁹ Zira müşteri zarara uğramaması için ve enflasyonist ortamda iyice ezilmemesi için aradaki farkı tek başına üstlenmek zorunda kalmamalıdır.

Son olarak ifade etmek gerekir ki enflasyon gibi taraflardan en az birinin zarara girmesine sebep olan ekonomik düzenlerin İslam iktisadı açısından kullanılacak argümanlardan olmadığı açıktır. Bu sebeple en azından kısa vadede etkisinin en aza indirgenmesi, uzun vadede ise yabancı paralara kıyaslayarak ulusal paraların aşırı değişikliklere uğramasının önüne geçecek çözümler üretilmelidir. Bunun için bazı araştırmacıların paranın gerçek değerini koruma ve istikrar için tes'îri bazı yönleriyle ve klasik şekliyle uygulamanın yetersiz olduğunu söylemektedir. Bu anlayışa göre devlet tüm yönleriyle, her fiyat endeksini ve diğer ölçüleri düzenlemek suretiyle tes'îr uygulaması yaparak paranın gerçek değerini korumalıdır.⁴⁶⁰

Altının bir para birimine göre değer kazanması onun asli semen olma konusundaki koltuğunu sallasa da değerlendirmelerin altın bazlı yapılabilmesi eski gücünü almasını sağlayacaktır. Tüm bunlara rağmen hali hazırda enflasyonun varlığının devam ettiği ortamda sonradan oluşacak farkı taraflardan birine yüklemek yerine olası yükselişleri göz önüne alarak vadeli satışlarda vade farkını belirlerken zararı paylaşma yoluna gidilebilir. Belirlenecek vade süresi dikkate alınarak fiyatı biraz esnek tutma yoluyla ekleme yapılabilir. Zaten günümüzde vadeli mal satan kimselerin fiyat belirlerken enflasyonu dikkate aldığı da bilinmektedir.⁴⁶¹

6. MUHAYYERLİKLERİN SEMENE ETKİSİ

Akdin lüzumunu engelleyen bir özellik olan muhayyerlik, “*anlaşmaya veya şer'î bir gerekçeye dayanarak taraflardan birinin veya her ikisinin akdi onama yahut feshetme şıklarından birini (tayin muhayyerliğinde birkaç mebi'den birini) seçme hakkına sahip olması*”⁴⁶² şeklinde tanımlanmıştır. Taraflardan biri için muhayyerlik hakkının bulunması akdi iptal etme ihtimalini devam ettirdiği için akit henüz bağlayıcı hale gelmemektedir. Muhayyerlik haklarının pek çok çeşidi olmakla birlikte bu başlıkta muhayyerlik çeşitlerinden doğrudan semene ilişkin hükümler barındıranlara

⁴⁵⁹ İbn Âbidîn, *Mecmuâtu Resâil-i İbn Âbidîn*, II/68.

⁴⁶⁰ Faruk Yılmaz, *İslam Ekonomi Felsefesi*, Berikan Yay., Ankara 2011, s.86,87.

⁴⁶¹ Yücel, “Vadeli ve Taksitli Alışverişler ve Enflasyon Farkı” *Diyanet İlmî Dergi*, s.11.

⁴⁶² Apaydın, “Muhayyerlik”, *DİA*, XXXI/25.

değınilecektir. Fakat muhayyerlik çeşitlerinden önce muhayyerlik hakkı bulunduğında mebî'in ve semenin mülkiyetinin taraflara geçip geçmediği konusundaki ihtilafa değınmek gerekmektedir.

Ebû Hanîfe'ye göre muhayyerlik hakkı bulunan kişi satıcıysa mebî' mülkiyetinden çıkar fakat semen muhayyerlik bitene kadar mülkiyetine girmez. Muhayyer olan kişi müşteri ise semen mülkiyetinden çıkar ancak aldığı mal muhayyerlik bitene kadar mülkiyetine girmez. Bu konuda Ebû Hanîfe "Hz. Peygamber, satış ve şartı nehyetti" hadisini delil olarak kabul etmektedir.⁴⁶³

Hanefilerin çoğunluğuna göre muhayyer olan taraf açısından mal veya semenin mülkiyeti zimmetten çıkmamaktadır. Fakat sadece bâyi' muhayyerse semen müşterinin mülkiyetinden çıkıp bâyi'in mülkiyetine geçmiştir. Çünkü bu guruba göre semen veya malın mülkiyetten çıkarak sahipsiz kalması doğru değildir. Bu konuda Şafiilere göre ise malın veya semenin mülkiyetinin muhayyer olan tarafa geçer. Çünkü muhayyer olan tasarrufta bulunacaktır. Tasarrufta ancak mülkiyetle sahih olur. Fakat iki tarafında muhayyerlik hakkı varsa bedellerin mülkiyeti mevkuftur. Çünkü aralarında öncelik-sonralık imkânı bulunmamaktadır.⁴⁶⁴

6.1. Aldanma/Aldatılma Muhayyerliği

Semenin satıcıyı yanıltıcı şekilde gösterilmesi veya semen olan mal olduğundan farklı vasıflara büründürme, maliyet ve kar oranlarındaki aldatma gibi sebeplerle semende aldanma veya aldatılma söz konusu olabilmektedir. Fıkıh kaynaklarında geçen gabn, galat, tağrir gibi kelimelerin hepsini aldanma muhayyerliği altında zikretmek mümkündür. Fakat bu kavramlar arasında Hanefiler açısından muhayyerlik hakkı verip vermemesi açısından fark bulunmaktadır. Gabnın kimin etkisiyle oluştuğu ve kasıt bulunup bulunmama noktaları muhayyerliği etkilemektedir. Genel olarak kasıtlı birlikte meydana gelen gabn muhayyerlik hakkı vereceği benimsenmiştir. Burada kastın bulunması tağrir kavramıyla nitelenmiştir. Bu açıdan garar tağrirli olursa muhayyerlik söz konusu olup tek başına garar her zaman muhayyerlik sebebi olmamaktadır. Galat daha çok kişinin kendi hatasını ifade ettiği

⁴⁶³ Meydânî, *el-Lübâb*, s.213.

⁴⁶⁴ Meydânî, *el-Lübâb*, s.213,214; Hasan Şahin, *Akitlerde Muhayyerlik Teorisi* (Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2016, s.198.

için muhayyerlik hakkı vermeyen bir davranış olduğu görülmektedir. Tedlis kavramının ıstılahi bir boyut kazanmasını sağlayan müdelles hadisinin de⁴⁶⁵ aldanma muhayyerliğinin tipik bir örneği olduğu kabul edilmiştir.⁴⁶⁶

Gabnin tağriri olmasını şart koşan Hanefi mezhebine göre fiyatlar arasında fahiş oransızlık olsa da aldatma kastı (tağrir) olmadan akdi feshetme hakkı verilmemektedir. Hanefilerin tağrir konusundaki bu ısrarının temelinde taraflardan birinin aldatma fiilini bilerek işlemiş olmasını gerektiren kanaatin oluşmasını sağlamaktır. Bununla birlikte yetimin, akıl hastasının ve yaşlılık sebebiyle hafıza problemi yaşayanların gerçekleştirdikleri akitler ve vakıf ve devlet mallarının konu olduğu akitler bazı fakihlerce bu genel görüşten istisna edilmiştir.⁴⁶⁷

Hanefiler bu görüşlerini desteklemek üzere gabn-ı fahişin akdin unsuru veya şartı olmadığını, ticaretin kar ve zarar üzerine kurulu olması sebebiyle fiyatlara müdahale edilmeyeceğini, piyasayı araştırmadan, düşünmeden alışveriş yapıp fahiş oranla mal almanın veya satmanın sorumlusunun aldanana olacağını söylemektedir. Ayrıca tek başına fahiş oransızlık sebebiyle fesih hakkı vermenin piyasada karışıklığa sebep olup insanların maslahatına uygun olmayacağını ifade etmişlerdir.⁴⁶⁸

Hanefilerin yaptığı bu ayırımın sonucunda eğer iki tarafında bilgisi olmaksızın bir aşırı oransızlık gerçekleşmişse bu aldanma olmaktadır. İstenmeyen bir durum olsa da kasıt olmamasının rızayı doğrudan etkilememesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında aşırılığın gerçekleştiği bir satımda kastın bulunmaması daha az karşılaşılan bir durumdur. Eğer kasıtlı bir aşırı oransızlık varsa buna aldatılma denilmektedir.⁴⁶⁹

Diğer mezheplerde genel olarak gabn-ı fahişi muhayyerlik hakkı için tek başına yeterli görmemiştir. Şafiiler ve Hanbelilere göre telakki'r-rukban, bey'u'l-istirsal işlemlerindeki gibi bir aldatmanın da olması gerekir. Malikilere göre de piyasa

⁴⁶⁵ Buhârî, "Buyû", 64; Müslim, "Buyû", 7.

⁴⁶⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII/39; *Mecelle*, md. 356,357.

⁴⁶⁷ *Mecelle*, md.356, 441; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, I/588; Bilmen, *Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/79.

⁴⁶⁸ Kumaş, *Gabn*, s.135,136.

⁴⁶⁹ Şahin, *Akitlerde Muhayyerlik Teorisi*, s.158.

şartlarını bilmemek suretiyle aldatılmış olmak gerekir. Yoksa piyasayı bilen bir kimse gabn-ı fahişle aldanırsa bilerek kabul etmiş sayılır.⁴⁷⁰

Aldatılmış olma durumunda muhayyerlik hakkı doğması için İmam Muhammed ve Nusayr b. Yahya bazı oranlar vererek gabn-ı fahişin sınırlarını belirlemeye çalışmıştır. “Hanefî fakihleri “bilirkişilerin tespit ettikleri değerlerin sınırları dışında kalan bedel” ve “normal şartlar altında, insanların kendisi ile aldanmayacağı bedel” olmak üzere iki farklı tanım yapmışlardır.”⁴⁷¹ Bu tanımlara göre insanların kendisiyle aldanmayacağı bedel İmam Muhammed’e göre bir malın piyasa değerinin 1/20’sidir. Eğer bu orandan az olursa gabn-ı yesir sayılmalıdır. Nusayr b. Yahya ise taşınabilir mallarda 1/20, hayvanlarda 1/10, taşınamaz mallarda 1/5 şeklinde üçlü bir ayırım yapmıştır. Oranların birbirinden değişik olmasını ise hukuki işlem yoğunluğunun farklı olması ile açıklamıştır. *Mecelle*’de de bu oranlar kabul edilmiştir.⁴⁷² Ayrıca Ali Haydar Efendi’de sarf akdi için aldatılma oranının 1/40 olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷³ Bu şekilde oranlar belirleyerek gabn-ı fahişin sınırının tespit edilmeye çalışılması Hanefilerin fahiş-yesir ayırımını önemsediklerini göstermektedir.

Emanet akitlerinde ifade ettiğimiz üzere maliyetin ve karın net olduğu akitlerde aldanma ihtimalinden çok aldatılma söz konusu olduğu için Hanefiler çoğunlukla muhayyerlik hakkını vermişlerdir. Çünkü oluşacak bir aldatmanın tağrir içermemesi söz konusu değildir. Söz yoluyla meydana gelen aldatmaların daha çok tağrir kavramı ile karşılanması da emanet akitlerinde gerçekleşen aldatmanın tağrirli olduğunu göstermektedir. Fiille gerçekleşen aldatmalar ise daha çok tedlis kavramı ile ifade edilmiştir.⁴⁷⁴

Hanefilerin bey‘u’l-istirsâl gibi akitlerin cevazına yakın olması esasında tağrirsiz gabnın sınırlarının çok az olduğuna dair ipuçları vermektedir. Zira taraflardan biri piyasayı bilmediği durumlarda aldanmaya maruz kalabilmekteyken fiyat

⁴⁷⁰ Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Firuzâbâdi eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb fi fihhi'l-İmam eş-Şafîi*, Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire t.y., I/292; Bilmen, *Istılâhât-ı Fikhiyye Kâmusu*, VI/80; Kumaş, Gabn, 132,133.

⁴⁷¹ Kumaş, *Gabn*, s.179.

⁴⁷² *Mecelle*, md. 165; Bardakoğlu, “Gabn”, *DİA*, XIII/270.

⁴⁷³ Ali Haydar, *Dürerü'l-Hükkâm*, I/247.

⁴⁷⁴ Bardakoğlu, “Gabn”, *DİA*, XIII/271.

belirlemeyi karşı tarafa bıraktığında bu durumda doğacak bir aldatılma halinde muhayyerlik hakkına sahip olmaktadır. Bu sebeple aldanmamak için bu gibi tedbirleri alma neticesinde geriye kalan acelecilik, araştırma yapmama gibi durumlarda Hanefilerin fesh hakkını vermemesi anlaşılır bir boyuta gelmektedir.⁴⁷⁵

Muhayyerliğin süresi Ebû Hanîfe ve Hanbelilere göre üç gündür. İmameyn'e göre süre belli olmamakla birlikte hakkı kullanmaya uygun bir süre verilmesi gerekirken Malikilere göre bir yıla kadar geçerliliğini korumaktadır. Eğer muhayyerliğin söz konusu olduğu malda herhangi bir değişim veya tüketim meydana gelirse muhayyerlik hakkı sona erer.⁴⁷⁶

6.2. Ayıp Muhayyerliği

Ayıp muhayyerliği daha çok mebî'de söz konusu olmakla birlikte semenin misli veya kıyemî mallardan olması durumunda ayıp söz konusu olabileceği, para olduğunda ise paranın sahte çıkması, söylenen özellikte olmaması gibi durumlar oluşabilmektedir. Bununla birlikte Hanefiler semenin ayıbı konusunda diğer mezheplerden ayrılmıştır. Hanefî mezhebinin ayıp konusundaki temel görüşüne göre semende bir ayıp söz konusu olursa akit ya iptal edilir ya da ayıplı olarak kabul edilerek devam edilir. Semende ayıp oranında bir indirim talep edilemez. Fakat iki tarafın rızası olması neticesinde herhangi bir indirim talebi olursa bu yapılacak indirim semenin miktarını düzeltme değil yeni bir işlem mahiyetinde olmaktadır. Bu yapılan yeni anlaşma da sulh muhayyerliği kapsamında değerlendirilmiştir.⁴⁷⁷

Fakat Şafii ve Malikilerin çoğunluğuna ve Hanbelilere göre semende de mebî'de de ayıp miktarını düşürme veya akdi feshetme hakkı vardır. Malikiler ayıbın semenin değerini aşırı derecede düşürmesi halinde semeni olduğu gibi kabul etme veya akdi feshetme muhayyerliğinin olacağını söyleyerek Hanefilere yaklaşmaktadır.⁴⁷⁸

Ayıp muhayyerliğinin gerçekleşebilmesi için müşterinin daha önce ayıbı görmemiş olması ve ayıbın teslimden önce oluşmuş olması gerekir. Ayrıca ayıbın akit

⁴⁷⁵ Tağrirdeki ısrarın pratikteki kazanımları için bk. İbn Âbidîn, *Mecmuâtu Resâil-i İbn Âbidîn*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, y.y. t.y., II/69-78.

⁴⁷⁶ Bardakoğlu, "Gabn", *DİA*, XIII/273.

⁴⁷⁷ el-Usmânî, *Fikhu'l-Buyû'*, II/854.

⁴⁷⁸ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II/444,445; Şahin, *Akitlerde Muhayyerlik Teorisi*, s.136, 137.

feshedilmeden yok olmaması gerekir.⁴⁷⁹ Ayıp muhayyerliğiyle ilgili görüşlerden biri de bir ayıbın varlığı kabul edilerek alınan bir malda Hanefilere göre ayıp muhayyerliği cari olmamaktadır. Sonradan başka kusurlarda çıksa muhayyerlik hakkı yine olmayacaktır. Ebû Yusuf'a atfedilen bu görüşe göre müşteri ayıbı kabul etmesi sebebiyle aslında bütün ayıplara razı olmuş sayıldığı için bâyi'e rücu' edemez denilmiştir. Bu anlayışın temelinde ayıp muhayyerliğinin akdin aslında var olan bir akli muhayyerlik olduğu, aksi konuşulmadıkça varlığı kabul edilecek olup baştan ayıptan mesul olmamanın şart koşulması ile kalkacak olduğu anlayışı yer almaktadır.⁴⁸⁰ Şafiilere göre bu şarta rağmen müşterinin malı geri verme hakkı devam eder.⁴⁸¹

Akit kurulurken üzerinde konuşulmuş özellikler bulunması akde zarar vermezken konuşulan özelliklerin yer almaması sebebiyle ayıplı kabul edilerek rücu' hakkı gündeme gelir. Kalitesi veya sahip olduğu özellikler içinin açılmasıyla bilinebilecek türden mallar mebî' olarak verilmişse içi açıldığında söylenilen kalitede olmaması sebebiyle müşteriye ayıp muhayyerliğini kullanma hakkı verir. Ceviz ve yumurta gibi gıda maddeleri buna örnek verilebilir. Bu tarz mallarda kusurlu sayılabilmesi için %1 veya 2 gibi bir sınır koyulmuştur. %2'den daha fazla bir ayıp varsa muhayyerlik hakkının doğacağı söylenmiştir.⁴⁸² Bu tarz mallar semen olarak verilmişse ayıplı semenin yerine başka bir semen verilerek akit devam eder. Çünkü semen tayin edilmekle belirli hale gelmeyen bedeldir.

Eğer kişi kusurlu mebî'i değişikliğe uğrattıktan sonra ayıbı görse yine muhayyerlik hakkı bulunur. Fakat muhayyerlik hakkını kullanırken semenden ayıplı oranı düşürme şeklinde bir hakka sahip değildir. Değişikliğe uğrattığı mebî'in değişimden doğan hasarını mebî'in fiyatından düşer ve daha sonra geriye kalan miktarı bâyi'den isteyerek mebî'i bâyi'e geri verir.⁴⁸³

⁴⁷⁹ Kisbet, *İslam Hukukunda Tüketicinin Korunması*, Ana Basın Yay., İstanbul 2015, s.83,84; Apaydın, "Muhayyerlik" *DİA*, XXXI/29.

⁴⁸⁰ Merğınânî, *Hidaye*, III/970; İbn Âbidîn, *Reddû'l Muhtâr*, VII/220.

⁴⁸¹ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II/440.

⁴⁸² Merğınânî, *Hidaye*, III/965,966.

⁴⁸³ Merğınânî, *Hidaye*, III/964,965; Meydânî, *el-Lübâb*, s.219.

Semen teslim edilmeden piyasadan kalkacak olursa fakihlerin kesad anlayışları doğrultusunda bir ayıp muhayyerliği oluşur. Buna göre Ebû Yusuf ya akdin feshedileceğini ya da semenin akit anındaki kıymetinin semen olarak verileceğini söyler. İmam Muhammed'e göre ise akit feshedilmezse semenin tedavülden kalkmadan önceki son andaki kıymeti verilmelidir.⁴⁸⁴ Ayıp muhayyerliği açısından semenin değerinin yükselmesi sebebiyle müşteri muhayyer hale gelirken değer düşüklüğü oluşması sebebiyle bâyi' akdi feshetme veya devam ettirme konusunda muhayyer hale gelir denilmiştir.⁴⁸⁵

Hanefilere göre ayıp muhayyerliğinin herhangi bir geçerlilik zamanı yoktur. Ayıp ne zaman görülecek olursa o zamana kadar geçerliliği sürmektedir. Eğer ayıplı bir malın kusuruna bir kısmı tüketildikten sonra muttali' olunursa Ebû Hanîfe'ye göre rücu' hakkı düşerken İmameyn'e göre tüketilen kısmın bedeli düşüldükten sonra geri kalan kısım bâyi'e ödettilir.⁴⁸⁶ Hanbelîler de bu konuda Ebû Hanîfe'ye yakın bir görüşe sahiptir.⁴⁸⁷ Şâfîlilere göre ise bu hakkı hemen kullanmalıdır.⁴⁸⁸

6.3. Kemmiyet Muhayyerliği

Kemmiyet muhayyerliği doğrudan semenle alakalı olan bir muhayyerlik çeşididir. Semen kendisine işaret edilmesi ile akitte bedel olabildiği için işaret edilmiş fakat sayılmamış, tam anlamı ile görülmemiş bir semende kemmiyet muhayyerliği oluşmaktadır. Buna göre sayılmamış veya daha önce tam manasıyla rü'yetin gerçekleşmemiş olduğu durumlarda satıcı semeni aldığı veya saydığı anda akdi feshetme veya semeni kabul etme muhayyerliğine sahip olur. Buna klasikte kemmiyet muhayyerliği denilmiştir.⁴⁸⁹

Bu muhayyerlik ile miktar sebebiyle semende oluşacak cehalet arasında küçük bir fark bulunmaktadır. Bu fark ise semenin akit meclisinde hazır bulunmuş olmasıdır. Eğer semen mecliste yokken yani kendisine işaret edilme ihtimali yoksa bu durumda semende miktar söylenmediği takdirde akit cehalet sebebiyle fasit olacaktır. Çünkü

⁴⁸⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, V/3566; Kelebek, *Ebû Yusuf'un İslam Borçlar Hukukundaki Yeri*, s.66.

⁴⁸⁵ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, V/3565,3566.

⁴⁸⁶ Kelebek, *Ebû Yusuf'un İslam Borçlar Hukukundaki Yeri*, s.64.

⁴⁸⁷ Şahin, *Akitlerde Muhayyerlik Teorisi*, s.137.

⁴⁸⁸ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II/447.

⁴⁸⁹ Bilmen, *İstulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/82.

burada niza'ın oluşma ihtimali yüksektir. Fakat akit meclisinde bulunan ve kendisine daha önce işaret edilmiş bir semenden söz edilirse burada semen cehaletten ayrılarak muhayyerlik kısmına geçmiş olmaktadır. Akit meclisinde satıcıya gösterilen bir kese altının semen olarak verileceği söylenmiş olsa akit tamamlandıktan sonra kesenin bir kısmının boş olduğu görülürse veya kesedeki yüz altın denilmesine rağmen doksan dokuz altın çıksa bu şartlarda satıcı muhayyerdir.⁴⁹⁰

6.4. Nakit Muhayyerliği

Vadesiz alışverişlerde belirlenen bir vakit içinde semenin ödenmemesi durumunda ortaya çıkan muhayyerliktir.⁴⁹¹ Bu muhayyerlik Hanefiler, Mâlikîler ve Hanbelîlere göre geçerli iken İmam Züfer ve Şâfiîler garar içerdiği düşüncesi ile geçerli bir muhayyerlik olarak görmemektedir. Geçerlilik süresini Şeyhayn üç gün olarak belirlemişken, İmam Muhammed'e göre belli bir gün sayısı olmayıp tarafların belirleyeceği zamana kadar geçerlidir. Hanbelîler de İmam Muhammed ile aynı görüşte iken Mâlikîlere göre süre yirmi güne kadar uzatılabilir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf üç gün şartını koşarken üç günden sonra garar oluşacağını düşünmüşlerdir. Üç günden fazla bir süre için anlaşıp üç gün içinde semeni ödenirse fasit olan şart kaldırıldığı için fasit akit sahih hale dönecektir.⁴⁹²

Nakit muhayyerliğini şart muhayyerliğinin içinde yer aldığı gerekçesiyle bu muhayyerliğin müstakil bir muhayyerlik olmadığını düşünenler de bulunmaktadır. Buna rağmen şart muhayyerliğinde muhayyerlik süresince akit feshedilmezse lüzum gerçekleşirken nakit muhayyerliğinde süre içinde ödeme olmazsa akdin kendiliğinden gayr-i lazım olacağı gibi temel bir farklılık olduğu ifade edilmektedir.⁴⁹³ Bu muhayyerlik, taraflardan birinin ölümü, meb' de oluşan herhangi bir değişim veya üzerinde yapılan bir tasarruf sebebiyle yahut da belirlenen sürenin dolması ile sona erer.⁴⁹⁴

⁴⁹⁰ İbn Âbidîn, *Reddü'l Muhtâr*, VII/52,53.

⁴⁹¹ Ali Haydar, *Dürrü'l-Hükkâm*, I/508; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V/3521,3522; el-Usmânî, *Fıkhü'l-Buyû*, II/934.

⁴⁹² Serahsî, *el-Mebsût*, XIII/17; Güney, *Garar*, s.137; *Mv.F.*, "Hıyâru'n-nakd", XX/182-184.

⁴⁹³ Zerkâ, *Ukûdu'l-Müsemmat*, s.109; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V/3522.

⁴⁹⁴ *Fıkhü'l-Buyû*, II/936; Bilmen, *Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/63.

6.5. Vasıf Muhayyerliği

Satın alınan bir malda aranan şartların bulunmaması veya eksik olması gibi sebeplerle taraflara verilen muhayyerlik hakkı vasıf muhayyerliğini oluşturmaktadır. Vasıf muhayyerliği esasen Hanefiler açısından ayıp muhayyerliğine benzemektedir. Zira bu iki muhayyerlikte de mebî‘de bulunan bir vasıf eksikliği veya değeri düşüren bir ayıp bulunursa semenden hissesi talep edilmeksizin akit ya onaylanır ya da feshedilir. *Mecelle*’de “vasfin semenden hissesi yoktur” denilerek Hanefilerin bu görüşü kaideleştirilmiştir.⁴⁹⁵

İstenen özellikte çıkmayan mebî‘ geri verilecekken mebî‘i teslim imkân kalmamışsa bu durumda vasıf eksikliği sebebiyle oluşan değer kaybının toplam fiyata tekabül eden yüzdelik fiyatı takdir edilerek semende indirim yapılabilir denilerek yukarıdaki görüş esnetilmiştir.⁴⁹⁶ Eğer akitte vasıf eksikliği semende bulunuyorsa semen tayinle taayyün etmeyeceği için eksik vasıflı olan satıcıdan geri alınıp yerine istenen özellikte bir semen verilerek akit bozulmadan devam eder ve herhangi bir muhayyerlik hakkı tanınmaz.

Evin kapı ve pencereleri gibi zikredilmeksizin mebî‘e dâhil olan şeyler satışta vasıf olarak kabul edildiği için bunlarda bir eksiklik çıkması durumunda semenden hissesi düşülmez. Ev ya alınır ya da akit iptal edilir.⁴⁹⁷

6.6. Tekeşşüf-i Hal Muhayyerliği

Piyasada satılan fiyata sattım veya aldım gibi lafızlarla satılarak tam olarak semenin neye tekabül ettiği kestirilemeyen satışlarda icapta bulunanın fesadı gidererek tam olarak neyi kastettiğini belirlemesi sonucu oluşan net fiyatın müşterinin kabul etmesi ile yürürlüğe girmesi veya reddetmesiyle iptal olması şeklinde gerçekleşen muhayyerliktir. Burada dikkati çeken unsur fiyat netleştirildikten sonra son kararı müşterinin verecek olmasıdır. Yani bu muhayyerlik müşteri lehine verilmiş bir hak olarak gözükmektedir. Akdin sıhhatini etkileyen bu muhayyerlik müşterinin

⁴⁹⁵ *Mecelle*, md.234.

⁴⁹⁶ Ali Haydar, *Dürrü'l-Hükkâm*, I/505,506; Bilmen, *İstulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/61; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V/3521.

⁴⁹⁷ Bilmen, *İstulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/37.

onaylaması veya reddine bağlı olarak yürürlüğe gireceği için de bir açıdan nefaz şartlarını ilgilendiren muhayyerlik türü olmaktadır.⁴⁹⁸

7. SEMENİN SINIRLANDIRILMASI (TES'İR-NARH)

Türkçeleşmiş narh kelimesi ile Arapça'daki tes'ir sözcüğü sınırlandırma, tahdid, fiyatların düzenlenmesi anlamlarında kullanılmaktadır. “*Açık kamu yararı gereği, temel ihtiyaçlar karşılayan mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarna -onları oluşturan etkenlere dokunulmadan- doğrudan müdahale edilerek belirli sınırları aşmasının önlenmesi maksadıyla resmî tavan fiyat belirlenmesine dar anlamda narh denir.*”⁴⁹⁹ Narhın hükmü konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Hanefilerdeki genel görüşe göre narh normal şartlar altında tahrimen mekruhtur. Diğer üç mezhebe göre ve Zahirilere göre ise haramdır. Bu hükümleri vermedeki deliller alışverişte karşılıklı rızanın olması gerektiğini belirten ayet⁵⁰⁰ ile bu minvaldeki hadislerdir.⁵⁰¹ Piyasa içindeki olağan fiyat artışlarına müdahale etmek karaborsacılık, iflas ve piyasadan çekilme gibi sebeplerle ekonominin bozulması narhın normal şartlardaki olumsuz etkileridir.⁵⁰²

Narhla ilgili genel görüş bu olmakla birlikte Hanefilere göre gabn-ı fahişle satışların arttığı ve haksız rekabetlerin ortaya çıktığı, müdahalede bulunmaksızın olumsuzluğu engelleme ortamı kalmadığı durumlarda fiyatlarda düzenlemelere gidilebileceği görüşü benimsenmiştir.⁵⁰³ Diğer mezheplerde zorunlu ihtiyaçların karşılanamayacak duruma gelmesi ve bazı iş kollarının çalışmasını engelleyici fiyat ortamı oluşmasını narh koymak için geçerli sebepler olarak kabul etmişlerdir.

⁴⁹⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l Muhtâr*, VII/62; Bilmen, *İstulâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, VI/82; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, s.87.

⁴⁹⁹ Kallek, “Narh”, *DİA*, XXXII/387.

⁵⁰⁰ Nisâ, 4/29.

⁵⁰¹ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, I/292; Murat Şimşek, *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, TDV Yay., Ankara 2010, s.329,330; Kallek, *Sosyal Servet*, s.115.

⁵⁰² Habergetiren, *İslam Hukukunda Sermaye*, s.254; Kallek, “Narh”, *DİA*, XXXII/387.

⁵⁰³ Refik Yunus el-Mısri, *İslam İktisad Metodolojisi* (çev. Hüseyin Arslan), Dâru'l-Kalem, Şam 1989, s.152,153; Şimşek, *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, s.330; Muhammed Hâşim Kemâlî, “İslam Hukukunda Tes'ir (Fiyat Kontrolü) çev. Kenan Çayır”, *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, 1994, c.II, sy. II, ss. 51-62, s.55.

Günümüzde mezheplerdeki görüşler dikkate alınarak şu sebeplerle narh koyulabileceği ifade edilmiştir:⁵⁰⁴

- “1. Mal veya hizmetlerin kamuya zarar verecek kadar (Hanefilere göre gabn-i fahiş boyutlarında) pahalılaşması,
2. Pahalılığın üretici veya satıcıların spekülasyonundan kaynaklanması,
3. Söz konusu mal veya hizmetlere umumi ihtiyaç duyulması,
4. Devletin kamu maslahatını cebri narhtan başka bir yöntemle gerçekleştirememesi,
5. Narh uygulamasının arzın kısılmasıyla sonuçlanmayacak olması,
6. Hakkaniyet gereği gerek esnaf ve tüccar gerekse uzmanlar arasından seçilecek adalet ve emanet sahibi bilirkişilerle istişare edilmesi,
7. Üründe kalite, hizmette uzmanlık farklarının dikkate alınması,
8. "Zarar ve zararlar mukabele yoktur" ilkesi gereği hem satıcıların hem de alıcıların yararının gözetilmesi, makul bir kar payı bırakılarak tarafların rızalarının sağlanması,
9. Yetkililerin adalet sıfatı taşıması.”

Narh, fiyatların alt ve üst sınırını belirleme şeklinde olmakla birlikte bazen de tek bir fiyat belirleme şeklinde uygulanabilmektedir. Tavan fiyat uygulaması daha çok müşteriye korumaya yönelik bir işlemken taban fiyat uygulaması ise üreticinin zarara uğramasını engellemeye yöneliktir.⁵⁰⁵

Günümüzde yaygın hale gelen tekelleşme de narhla ilişkilidir. Tekelleşmenin piyasada bazen kamu hizmeti görme gibi bir fonksiyona sahip olması sebebiyle olumlu görevler görse de genelde rakipleri devre dışı bırakarak piyasada fiyat belirleme noktasında tek referans konumuna ulaşma gibi bir olumsuzluğa sebep olmaktadır. Bu olumsuz fonksiyonu zaman zaman kullanarak suni artışlarla piyasada fiyat yükselişine

⁵⁰⁴ Habergetiren, *İslam Hukukunda Sermaye*, s.255; Abdurrahman b. Abdullah Ali Hüseyin, *et-Tes'ir ve Mukânetuhû fi Siyaseti's-Şer'iyye*, Matâbi'i'l-Hamîdî, Riyad 2008, s.281-283; Kallek, "Narh Konusuna Yeniden Bakış", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2006, sy. VII, ss. 257-276, s.262,263.

⁵⁰⁵ Kisbet, *İslam Hukukunda Tüketicinin Korunması*, s.32.

sebeplere olmaktadır. Bugün daha çok *damping* adı verilen belirli bir süre piyasadan düşük fiyatla mal satarak diğer küçük rakipleri iflasa zorlamak ve daha sonra piyasada tek hakim konumuna geçerek önceki zararını fazlasıyla çıkarma yöntemi de aslında narhı zorunlu kılan bir sebep olmaktadır. Her ne kadar başlangıçta düşük fiyatla satarak toplumun yararına bir işlem yapıyor gibi gözükse de esasen ekonomik bir problemin önünü açmaktadır. Bu örnek narhın sadece tavan fiyat belirlemede değil zorunluluk hallerinde taban fiyat belirleme de de kullanılabileceğini göstermektedir.⁵⁰⁶

Narhın hangi mallarda uygulanacağı konusu da mezhepler arasında ihtilaflıdır. Hanefilerin bir kısmı temel gıda maddesi olarak buğday ve arpayı ele aldıkları için sadece bu maddelerde aşırı fiyat artışı olursa narh uygulanabileceğini söylerken Hanbelilerle birlikte ikinci bir grup bütün tüketim maddelerinde narhı caiz görmüşlerdir. Şafiiler Hanefilerden birinci gruba yakın bir görüş ortaya koyarken Malikiler keyli ve vezni tüm mallarda narhın uygulanabileceğini düşünmüşlerdir.⁵⁰⁷ Kıyemî mallarda narhın uygulanamayacağı noktasında çoğu fakih birleşmektedir.⁵⁰⁸

Narh kuralları bulunmasına rağmen bu kurallara uymayarak satış yapma durumunda çoğunluğa göre akit geçerlidir.⁵⁰⁹ Ebû's-Suûd Efendi bu tarz bir satışın kâdînin icazetine mevkufl olduğunu söylemiştir.⁵¹⁰ Bununla birlikte narha aykırı satış yapanlara bazı ta'zir cezalarının verilebileceği de ifade edilmiştir. Bu cezaların arasında mali para cezası, hapis cezası, pazardan çıkarma, celde ve müsadere yer almaktadır. Şafiiler de bu konuda Hanefiler gibi düşünmüşlerdir. Ayrıca geçerli bir sebebi bulunabileceği düşüncesiyle cezai yaptırımın hemen uygulanması da tasvip edilmemiştir.⁵¹¹

Narh uygulaması Emeviler, Safeviler, Memlükler gibi pek çok devlette uygulanmıştır. Hisbe teşkilatı gibi kurumlarla fiyatların ekonomik düzeni olumsuz etkileyecek boyutlara ulaşması engellenmiştir. Ayrıca ahi ve lonca teşkilatlarıyla

⁵⁰⁶ Abdurrahman b. Abdullah Ali Hüseyin, *et-Tes'ir ve Mukânetuhû fî Siyaseti's-Şer'iyye*, s. 229,230; Çeker, *Fetvalarım 1*, s.236,237; Kallek, "Narh Konusuna Yeniden Bakış", s.264.

⁵⁰⁷ Kallek, "Narh", *DİA*, XXXII/388.

⁵⁰⁸ Kemâlî, "İslam Hukukunda Tes'ir (Fiyat Kontrolü)", s.58,59.

⁵⁰⁹ *Fetava-yı Hindiye* (çev. Mustafa Efe), Akçağ Yay., Ankara 1985, V/572.

⁵¹⁰ Kallek, "Narh", *DİA*, XXXII/389.

⁵¹¹ Abdurrahman b. Abdullah Ali Hüseyin, *et-Tes'ir ve Mukânetuhû fî Siyaseti's-Şer'iyye*, s.82,83; Kallek, "Narh", *DİA*, XXXII/389.

meslek gruplarının piyasaya uygun bir fiyat standardı belirlemesini sağlama faaliyetleri yürütülmüştür. Günümüzde meslek odaları gibi kuruluşlar yer alsa da narhla ilişkili olarak tekellilik ve karaborsacılık gibi etkenleri engelleyici yasalar çıkarma, üreticileri teşvik edici hibeler ve destekler verme yoluyla fiyatların fahiş yükselişe uğraması engellenmeye çalışılmaktadır.⁵¹² Ayrıca narhın uygulamada etkisini gösterebilmesi için aracı konumunda olan komisyoncu gibi gurupları hedef alması gerektiği tedarikçi ve çiftçi gibi üretici konumunda olanları kapsamaması halinde üretimin olumsuz etkilenmesi gibi ters etkiler oluşabileceği söylenmiştir.⁵¹³

⁵¹² Kallek, “Narh Konusuna Yeniden Bakış”, s.267-270.

⁵¹³ Habergetiren, *İslam Hukukunda Sermaye*, s.255,256; Kisbet, *İslam Hukukunda Tüketicinin Korunması*, s.33; Kemâlî, “İslam Hukukunda Tes’ir (Fiyat Kontrolü)”, s.60.

SONUÇ

Semen, bedelli akitlerde taraflardan birinin yükümlülüğünü yerine getirme aracı olması bakımından muamelat alanında önemli bir yere sahiptir. Bu önemine binaen mezhepler mebî'in hükümlerinde bazı düzenlemeler yaptığı gibi semenin hükümlerini de çeşitli konular içinde netleştirmiştir. Hanefiler mebî' ile semen ayırımında belirleyici faktörler benimseyerek konuya daha ayrıntılı yaklaşmıştır. Diğer mezheplerin ise çoğunlukla semene mebî'de bulunan hükümleri verme veya en azından semeni mebî'e yaklaştırma şeklinde bir usul benimsedikleri görülmektedir. Bu sebeple Hanefilerin benimsediği bedellerin özelliklerinde kesin çizgiler belirleme metodu bizlere muamelât konularında semenin yerini belirleme noktasında bir sistem sunmuştur.

Semen, altın, gümüş madenler, para, değerli kâğıtlar olmak üzere pek çok farklı maddeden oluşabilen bir bedeldir. Bu maddeler semen olduğu anda tayinle taayyün etmeme özelliğine sahip olmaktadır. Bu özelliği sebebiyle semende oluşacak bir kusur, ayıp telef gibi sakatlıklar akdin aslına zarar vermemektedir. Çünkü semenin tabiatında arızalının yerine sağlamı koyabilme hasiyeti yer almaktadır. Semendeki kusurların ikâleye engel olmaması da yine semenin kendine has özelliklerindedir.

Semene mebî'den farklı bir hüküm veren Hanefiler, semende oluşacak bir eksiklik sebebiyle akdi en fazla fasit saymışlardır. Bu anlayışları sebebiyle kurulan bir akdi semen sebebiyle sona erdirmemişler ve bir telafi imkânı sunmuşlardır. Mebî'deki bazı eksiklikler ise akdin sona ermesini gerektirmektedir. Bu ayırım özellikle günümüzde karmaşık hale gelmiş para olaylarında oluşacak eksiklikler ve hatalar sebebiyle mevcut olan akdi koruyup sadece kusuru giderme yoluna gitme hakkı kazandırmıştır. Ayrıca yasaklanmış bir maddenin semen olması sebebiyle akdin batıl hale gelmesi engellenmiştir. Bu hasiyetler günümüzdeki ticari işlemlerdeki istikrara katkı sağlamıştır.

Semen bazı bey' çeşitlerinde kendine has özelliklerinde değişikliğe uğramıştır. Teslim, vade, semenin niceliği ve niteliği gibi konularda sarf, selem, mukâyaza, bey'u'l-emânât gibi bey' çeşitlerinde mutlak bey'den ayrılan kimi özellikleri sebebiyle değişiklikler meydana gelmiştir. Semen ana özelliklerinde oluşan değişimlerin diğer

sebepleri ise ribâ ve deynin deyn karşılığı satımıdır. Bu özellikler neticesinde semenin her zaman statik kurallara sahip bir bedel olmadığı ortaya çıkmıştır.

Semen, vadeli teslim ve peşin teslimden hangisi tercih edilmişse ona göre bazı hükümlere tabi olmuştur. Peşin akitte teslim önceliği, vadeli akitte ödeme yeri, zamanı, şekli ve vadesinden önce ödeme gibi konularda özel hükümlere tabi tutulmuştur. Özellikle kabzdan önce tasarrufta bulunabilme noktasında Hanefiler diğer mezheplere nazaran tasarruf hakkı verme yaklaşımındadır. Bu yaklaşım semenin uygulamada kullanım hızını artırma ve ticari işlemlerde kolaylık gibi getiriler sağlamıştır. Günümüzde ticari hayattaki hız dikkate alındığında semenin taşıdığı bu özelliğin kıymeti daha iyi anlaşılacaktır.

Semen denildiğinde kuşkusuz en fazla kullanım türü olarak para akla gelmektedir. Günümüzde kâğıt paraların yaygınlaşması sebebiyle neredeyse semen denilince sadece para akla gelir olmuştur. Paranın kullanımındaki yaygınlık para olaylarındaki hızlı değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Bu sebeple her ne kadar klasikte de tartışılmış olsa da günümüzde paranın değer kaybı meselesi daha çok gündeme gelmektedir. Bu konuda farklı çözümler sunulsa da paranın değerindeki hızlı değişikliklere karşı tarafları koruyucu daha adil çözümlere ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Semenin hükümleri konusunda günümüze kadar belli düzenlemelerde bulunulduğu bu çalışmada toplu halde sunulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte İslam iktisadı açısından günümüzdeki parasal problemleri halledecek yeni düzenlemelerinde yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu düzenlemeler yapılırken özellikle Hanefî mezhebince benimsenen semen anlayışının üzerine ekleme yaparak ilerlemek sistematik ve tutarlı bir semen anlayışı elde etmeyi sağlayacaktır. Aksi halde çalışma içinde enflasyon konusunda değindiğimiz üzere enflasyona çözüm ararken görüşleri rasgele toplama gibi bir systemsizliğe düşülmesi kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

Abdul-Rahman, Yahia, *İslam'da Bankacılık ve Finansman* (çev. Salih Tuğ-Abdullah Tuğ), Elma Matbaası, İstanbul 2015.

Affâne, Hüsameddin, *Fıkhî ve Ahlakî Yönleriyle İslam'da Ticaret* (çev. Servet Bayındır), Polen Yay., İstanbul 2007.

Akgündüz, Ahmed, "Câmekiyye", *DİA*, VII/45-46.

Akyıldız, Ali, "Kâime", *DİA*, XXIV/212-215.

Aktan, Hamza, *İslam Borçlar Hukuku'nda Selem ve İstisna Akitleri* (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Erzurum 1976.

_____, "İstisnâ'", *DİA*, XXIII/393-396.

Aktepe, İshak Emin, *Faiz ve Finansman Hadisleri*, Yedirenk Yay., İstanbul 2010.

Ali Haydar, Hoca Emin Efendizâde, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Matbaa-i Tevsi-i Tıbaat, İstanbul 1912.

Ansay, Sabri Şakir, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, İstiklal Matbaacılık (2.baskı), Ankara 1954.

Aslan, Bedri, *İslâm Ticâret Hukukuna Göre Cehâlet ve Güncel Akitlere Etkisi* (Doktora Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2015.

Apaydın, Yunus, "İn'ikâd", *DİA*, XXII/314-315.

_____, "Kabz", *DİA*, XXIV/45-49.

_____, "Lüzûm", *DİA*, XXVII/260-262.

_____, "Muhayyerlik", *DİA*, XXXI/25-30.

Aydın, Mehmet Akif, "Deyn", *DİA*, XI/266-268.

Aybakan, Bilal, *İslâm Hukukunda Borçların İfası*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul 1998.

_____, “Borç Yapılandırma (Erken Ödeme ve Öteleme)”, *II. Uluslararası İslam Ticaret Hukuku Kongresi*, KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, Konya 2016, ss.681-694.

_____, “Sarf”, *DİA*, XXXVI/137-140.

_____, “Mebî” *DİA*, XXIII/212-214.

_____, “Nakit”, *DİA*, XXXII/324-326.

Aydın, Aytaç, *İslam Hukukunda Kıymetli Evrak, Kambiyo Senetleri, Hisse Senedi ve Borsa* (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1995.

el-Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Hanefî, *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2007.

Bafra, Erdem, *İslami Bankacılıkta Sukuk (Kira Sertifikaları) ve Uygulaması*, Seçkin Yay., Ankara 2016.

Bardakoğlu, Ali, “Bey” *DİA*, VI/13-19.

_____, “İcâre”, *DİA*, XXI/379-388.

_____, “Gabn”, *DİA*, XIII/268-273.

_____, “Trampa”, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 2006.

Bayındır, Abdülaziz, *Ticaret ve Faiz*, Süleymaniye Vakfı, İstanbul 2016.

Bayındır, Servet, *İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık*, Rağbet Yay., İstanbul 2005.

_____, “Katılım Bankacılığı İçin Yeni Bir Ürün Olarak Mal (Emtia) Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Fıkhî Açından İncelenmesi”, *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı* (ed. Aydın Yabanlı), Erkam Matbaası, İstanbul 2012, ss.155-200.

Bâz, Abbas, *Ahkâmü Sarfî'n-Nukûd, ve'l-Umlât fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Dâru'n-Nefâis, Ammân 1999.

Beki, Abdulaziz, *İslam Hukuku ve Türk Mevzu Hukukunda Kıymetli Evrak* (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1995.

“Bey”, *Mv. F.*, IX/5-42.

“Bey‘u’l-İsticrâr”, *Mv. F.*, IX/43-47.

“Bey‘u’l-Urbûn”, *Mv. F.*, IX/93-95.

Bilgili, İsmail, “İslam Hukukunda Ma’dumun Satışı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2006, sy. VIII, ss. 211-238.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul t.y., I-VIII.

_____, *Büyük İslam İlmihali*, İstanbul, Bilmen Yay., t.y.

Buhûti, Mansur b. İdris el-Hanbeli, *Keşşâfü'l-Kına‘ alâ Metni'l-İkna‘, Âlemü'l-Kütüb*, Beyrut 1983, I-VI.

Câbullah, Semîr Abdünnûr, *Davâbitü's-Semen ve Tatbikâtuhû fi 'Akdi'l-Bey'*, Dâru Künûzi İşbilyâ, Riyad 2005.

Cebeci, İsmail, “Tevliye” *DİA*, XLI/39-40.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali Râzî, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fikhi'l-Hanefî* (thk. İsmetullah İneyetullah Muhammed), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye (2.baskı), Beyrut 2010, I-VIII.

Ceylan, Hadi Ensar, *İslam Borçlar Hukukunda Akdin Bağlayıcılığı* (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.

Cürcânî, eş-Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifât*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rükneddîn Abdülmelik b. Abdullâh b. Yûsuf, *Nihayetü'l-Matlab, fi Dirâyeti'l-Mezheb*, Dâru'l-Minhac, Cidde 2007, I-XXI.

Çakmak, Ali Osman, *İslam Hukukunda İstisna Akdi* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.

Çeker, Orhan, *Fetvalarım 1*, Damla Ofset (2. baskı), Konya 2014.

_____ *Fıkıh Dersleri 1*, Tekin Kitabevi (9.baskı), Konya 2016.

Çekiç, Ramazan, *Hanefî Fıkıhında Fesat ve Butlan (Satım Akdi Açısından)* (Yüksek Lisans Tezi), İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2017.

Çimen, Selim, *İslam Hukukunda Faizin İlleti ile İlgili İhtilaflar* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.

Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b.İsa, *el-Esrâr fi'l-Usûl ve'l-Furû'* (neş. Salim Özer), Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1997.

Deniz, Abdülbaki, *İslam Hukukunda İlet Kavramı ve Faizin İlleti* (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2006.

Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, TDV Yay. (4. baskı), Ankara 2018.

Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisad İlmihali*, Erkam Yay., İstanbul 2008,

_____, *İslam Hukukuna Göre Alım Satımlarda Kâr Hadleri*, İnce Matbaacılık, Balıkesir 1984.

Dönmez, İbrahim Kâfi, "Cehâlet", *DİA*, VII/219-222.

_____, "Murâbaha" *DİA*, XXXI/148-152.

Durmuş, Abdullah, *Fıkhi Açısından Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, İSAM Yay., İstanbul 2009.

_____, "İslam Hukuku Açısından Günümüz Kredi ve Finansman Yöntemleri", *İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finansman Yöntemleri* (ed. Hasan Hacak), Vesta Ofset, İstanbul 2011, ss. 56-109.

Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Kitâbü'l-Musannefî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr* (haz. Kemal Yusuf Hut), Dârü't-Tâc, Beyrut 1989.

Ensârî, Ebû Yahya Zeynüddin Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed Zekeriyyâ, *Esne'l-Metâlib Şerhu Ravzi't-Tâlib*, Matbaatu'l-Meymeniyye, y.y. 1913.

Erdoğan, Mehmed, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yay., İstanbul 2005.

Fetava-yı Hindiye (çev. Mustafa Efe), Akçağ Yay., Ankara 1985, I-XVI.

el-Feyyumî, Ahmed b. Mahmud, *Misbâhu'l-Münîr fi Ğarîbi'l-Şerhi'l-Kebîr*, Matbaatu'l-Kübrâ'l-Emiriyye, y.y. 1898, I-II.

Genç, Mehmet, "Esham" *DİA*, XI/376-380.

Gözübenli, Beşir, "Semen", *DİA*, XXXVI/465-467.

Günay, H. Mehmet, "İslam Hukukunda Akit Teorisi Bağlamında Çağdaş Finansman Enstrümanlarından Murabaha Uygulamaları", *Fikhî Açından Finans ve Altın İşlemleri* (ed. Halit Çalış), Esen Ofset, İstanbul 2012, ss.207-258.

Güney, Necmeddin, *Satım Akdi Özelinde İslam Borçlar Hukukunda Garar* (Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013.

Habergetiren, Ömer Faruk, *İslam Hukukunda Paranın Değer Kaybı ve Buna Bağlı Hükümler* (Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1997.

_____, *İslam Hukukunda Sermaye ve Sermaye Hareketleri*, Kitâbî Yay. İstanbul 2015.

Hacak, Hasan, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi: Kelam-Fıkıh İlişkisine Dair Bir Analiz*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

el-Haffif, Ali, *İslam hukukuna göre hukukî işlemler ve hükümleri* (çev.Rahmi Yaran), TDV Yay., Ankara 2011.

Halebî, Burhaneddin İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim, *Mülteka'l-Ebhur*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1989, I-II.

Hammad, Nezh, *İktisâdî Fıkıh Terimleri* (çev.Recep Ulusoy), İz Yay., İstanbul 1996.

Hançerlioğlu, Orhan, *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitabevi Yay, İstanbul 1986.

Hasenî, Ahmed Hasen Ahmed, *Fikhî ve İktisadî Açından İslam'da Para* (çev. Adem Esen), İz Yayıncılık, İstanbul 1996.

Heyet, *İktisat Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 2011.

Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, Matbaa-i Osmâniye, İstanbul 1883.

“Hıyâru’n-nakd”, *Mv.F.*, XX/182-184.

Hüseyin, Abdurrahman b. Abdullah Ali, *et-Tes’îr ve Mukânetuhû fî Siyaseti’ş-Şer’iyye*, Matâbi’i’l-Hamîdî, Riyad 2008.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşki, *Reddü’l-Muhtâr alâ’d-Dürri’l-Muhtâr* (thk.Adil Ahmed Abdulmevcûd- Ali Muhammed Muavviz), Dâru Âlemi’l-Kütüb, Riyad t.y., I-XIV.

_____, *Mecmuâtu Resâil-i İbn Âbidîn.* , Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, y.y. t.y., I-II.

İbn Cüzey, Muhammed b. Ahmed el-Gırnâtî, *el-Kavânînü’l-Fıkhiyye*, yy. ty.

İbnü’l-Hümâm, Kemâluddin Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethu’l-Kadîr ala’l-Hidâye*, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003, I-X.

İbn Kâdî Şühbe, Ebu'l-Fazl Bedreddin Muhammed b. Ebî Bekr el-Esedî, *Bidâyetü’l-Muhtâc fî Şerhi’l-Minhâc* (thk. Enver b. Ebi Bekr eş-Şeyhî ed-Dağıştânî), Cidde 2011, I-IV.

İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî, *Lisanu’l-Arab*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut t.y., I-XV.

Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed Mısırî Hanefî İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-Râik Şerhu Kenzi’d-Dekâik*, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1997, I-VII.

İbn Rüşd el-Hafîd, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubi el-Endelûsî, *Bidayetü’l-Müctehid ve Nihayetü’l-Muktesit*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1995, I-IV.

Kahya, Hatice Kübra, *İslam Borçlar Hukukunda Selem Akdi* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

Kahraman, Abdullah, *İslam Borçlar Hukukunda Takas* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.

Kallek, Cengiz, *Sosyal Servet(İslam'da Yönetim-Piyasa İlişkisi)*, Klasik Yay., İstanbul 2015.

_____, “Narh Konusuna Yeniden Bakış”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2006, sy. VII, ss. 257-276.

_____, “Sak”, *DİA*, XXXV/ 584-587.

_____, “Müsâveme”, *DİA*, XXXII/79-81.

_____, “İstirsâl” *DİA*, XXIII/375-376.

_____, “Kaparo”, *DİA*, XXIV/339-340.

_____, “Narh”, *DİA*, XXXII/389-391.

Kara, Yakup, *Deynin Deyn Karşılığında Satımı* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

Karaman, Hayreddin, *Helaller ve Haramlar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.

_____, “Vade Farkı”, *I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi* (ed. Mehmet Bayyigit), Kombad Yayınları, Konya 1997, ss.762-777.

_____, “Akid” *DİA*, II/251-256.

Kâsânî, Alâuddîn Ebi Bekr b. Mesud, *Bedâi' u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, Dâru Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, I-X.

Kavkazî, Necati Muhammed İlyas, *Bey'ü'l-Müzâyede: el-Mezâdü'l-Aleni Ahkâmühü ve Tatbikâtühü'l-Mu'âsıra: Dirâse Fıkhiyye Mu'âsıra*, Dârü'n-Nefâis, Ammân 2004.

Kaya, Eyyüp Said, Hacak, Hasan, “Zimmet”, *DİA*, XLIV/424-428.

el-Kefevî, Eyyüb b. Musa el-Hüseynî, *el-Külliyât Mu'cem fi'l-Mustalahâti ve'l-Fürûki'l-Lüğavî*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut t.y.

Kelebek, Mustafa, *Ebü Yûsuf'un İslâm Borçlar Hukukundaki Yeri* (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.

Keleş, Ali, *İslam'a Göre Para Kavramı* (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1998.

Kemâlî, Muhammed Hâşim, "İslam Hukukunda Tes'ir (Fiyat Kontrolü) çev. Kenan Çayır", *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, 1994, c.II, sy. II, ss. 51-62.

Kisbet, Mustafa, *İslam Hukukuna Göre Satım Akdinde Malın Kabz ve Teslimi*, Ana Basın Yay., İstanbul 2015.

_____, *İslam Hukukunda Tüketicinin Korunması*, Ana Basın Yay., İstanbul 2015.

Köse, Saffet, *İslam Hukukuna Giriş*, Hikmetevi Yay. (2.baskı), İstanbul 2012.

_____, "İslam Hukukuna Göre Rüşvet Suçu ve Cezası", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. XI, 2008, ss. 139-166.

Kösemehmet, Bülent, *İslam Hukukuna Göre Akitlerde Cehalet (Bilinmezlik) ve Akde Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi), Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2012.

Kumaş, Ali, *İslâm Borçlar Hukukunda Gabin* (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011.

Malik b. Enes, *Muvatta* (çev. Heyet), Ensar Neşriyat, İstanbul 2014.

Merginânî, Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, (thk. Muhammed Muhammed Tamir, Hafız Aşur Hafız) Dârü's-Selam, Kahire 2000, I-IV.

Mevsılî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Çağrı Yay. (5.baskı), İstanbul 2012, I-IV.

Meydânî, Abdulğânî el-Ğuneymî ed-Dimeşkî el-Hanefî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb* (thk. Abdükerim el-'Atâ), Mektebetü İlmi'l-Hadîs, Şam 2002, I-II.

el-Mısırî, Refik Yunus, *İslam İktisad Metodolojisi* (çev. Hüseyin Arslan), Dârü'l-Kalem, Şam 1989.

Mirakhor Abbas,- Bao, Wang Yong, “İslamî ve Klasik Finans Sistemlerinin Epistemolojik Temelleri”, *Ekonomik Gelişim ve İslamî Finans* (ed. Zamir İkbâl, Abbas Mirakhor), Pasifik Ofset, İstanbul 2014, ss. 29-72.

Molla Hüsrev, Hüsrev Mehmed Efendi, *Dürerü'l-Hukkâm fî şerhi Gururü'l-Ahkâm*, Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniyeye 87 numaralı matbaası, İstanbul 1901, I-II.

Muhammed Kadri Paşa, *Mürşidü'l-Hayrân ilâ Ma'rifeti Ahvâli'l-İnsân fî Mu'âmelâti's-Şer'iyye alâ Mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, Matbaatü'l-Kübura el-Emîriyye, Mısır 1890.

“Murâbaha”, *Mv. F.* , XXXVI/319-322.

en-Nesefî, Ebu'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Kenzü'd-dekâik fî'l-fikhi'l-Hanefî* (thk. Naim Eşref Nur Ahmed), İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumi'l-İslamiyye, Karaçi 2004, I-II.

en-Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref, *Kitabu'l-Mecmu'*, Mektebetü'l-İrşâd, Cidde t.y., I-IX.

Okur, Kaşif Hamdi, “Outsourcing İşlemleri (Haram Faaliyetlerde Bulunan İş Yerlerine Dışarıdan Ürün ve Hizmet Satımı)”, *İslam Ticaret Hukuku Kongresi “Günümüzdeki Meseleler”*, KTO Karatay Üniversitesi Yay., Konya 2016, ss.323-335.

Oruç, Faruk Emrah, *İslam Hukukunda Deyn* (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011.

Özsoy, İsmail, “Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz” *Fikhî Açısından Finans ve Altın İşlemleri* (ed. Halit Çalış), Esen Ofset, İstanbul 2012, ss.75-151.

Öztürk, Üzeyir, *Elektronik Ortamda Yapılan Akitlerin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009.

Paçacı, İbrahim, “Altın-Para-Faiz İlişkileri ve Altının Vadeli Satışı”, *Fıkhi Açısından Finans ve Altın İşlemleri* (ed. Halit Çalış), Esen Ofset, İstanbul 2012, ss. 411-435.

es-Said, Halid b. Abdülaziz, *Ahkâmu Bey'i'l-Müzâyede fi'l-Fıkhi'l-İslâmî: Dirâse Tatbikiyye Mukârene*, Dâru'l-Meyman, Riyad 2009.

Samar, Mahmut, *İslam Borçlar Hukukunda Akitlerde Ca'li Şartlar* (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2015.

_____, *İslam Hukukunda Akitlerin Birleştirilmesi (Safkateyn) Yasağı ve Günümüz Finans Uygulamalarına Etkisi* (Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018.

“Semen” *Mu'cemü Mustalahâti'l-'Ulûmi's-Şer'iyye*, Riyad 2017.

“Semen”, *Mv. F.*, XV/26.

Smerkandî, Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1984, I-III.

Serahsî, Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1989, I-XXXI.

Şahin, Hasan, *Akitlerde Muhayyerlik Teorisi* (Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2016.

Şâviş, Velid Mustafa, *Bey'u's-Selem: Beyne'l-Fıkhi'l-İslâmî ve'l-Fikri'l-İktisâdiyyi'l-Vaz'î*, Dâru'l-Feth, Ammân 2014, I-II.

Şensoy, Necdet, “İslâmî Kurallara Uygun Finansal Sistem Bağlamında Bir Finansal Araç Olarak Sukuk Uygulamaları”, *Fıkhi Açıdan Finans ve Altın İşlemleri* (ed. Halit Çalış), Esen Ofset, İstanbul 2012, ss.329-371.

Şeybânî, Ebû Abdillâh İmam Muhammed b. Hasan, *el-Asl* (thk. Muhammed Boynukalın), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2012, I-XII.

_____, *el-Hucce 'ala Ehli'l-Medîne*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1968, I-II.

Şimşek, Murat, *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in İctihad ve Tasarrufları*, TDV Yay., Ankara 2010.

Şirâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Firuzâbâdî, *el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî*, Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire t.y., I-II.

eş-Şirbînî, Şemsüddin Muhammed b. Muhammed Hatib, *Muğni'l-Muhtâc ila Ma'rifeti Me'âni Elfâzi'l-Minhâc*, el-Mektebetü't-Tevfikiyye, Beyrut t.y., I-VI.

Turay, Fatih, *Finansal Açıdan İslam Borçlar Hukuku* (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018.

el-Usmânî, Muhammed Takî, *Fıkhu'l-Buyû' 'alâ Mezâhibi'l-Erba'a*, Mektebete Ma'ârifü'l-Kur'ân, Karaçi 2015, I-II.

Yakar, Fatih, *Debûsî'nin Hükümleri Delillendirme Metodu (Borçlar Hukuku Örneği)* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.

Yaran, Rahmi, *İslam Hukukunda Borcun Gecikmesi*, İFAV Yay., İstanbul 1997.

Yeniçeri, Celal, "İslam Fıkhı Açısından Ortaklıklara Bakış", *İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finansman Yöntemleri* (ed. Hasan Hacak), Vesta Ofset, İstanbul 2011, ss. 267-289.

Yılmaz, Faruk, *İslam Ekonomi Felsefesi*, Berikan Yay., Ankara 2011.

Yücel, İrfan, "Vadeli ve Taksitli Alışverişler ve Enflasyon Farkı" *Diyanet İlmî Dergi*, 1996, c.XXXII, sy.III, ss. 3-20.

ez-Zerka, Mustafa Ahmed, *Ukûdu'l-Müsemmât fi'l-Fıkhî'l-İslâmî: Akdü'l-Bey'*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 1999.

ez-Zeylâî, Fahrüddîn Osmân b. Ali el-Hanefî, *Tebyînü'l-Hakâ'ik Şerhu Kenzi'd-Dakâ'ik*, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, Kâhire 1895, I-VI.

Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhû*, Dâru'l-Fıkr, Dımeşk 1996, I-VII.